

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

yolsuzluğun icadı

1840 ceza kanunu, iktidar ve bürokrasi

cengiz kırılı

Yolsuzluğun İcadı

1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi

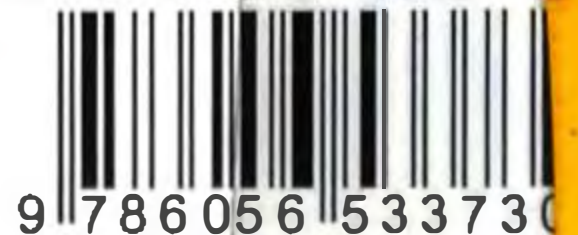
Cengiz Kırılı

1840 yılının Nisan ayında, Edirne'deki Sultan Selim Camii'nin imamı Mustafa Efendi gizemli bir cinayete kurban gider. Edirne'nin Müslüman ve gayrimüslim nüfusu arasındaki gerilimi tehlikeli bir boyuta ulaştıran bu cinayet, aynı zamanda şehrin valisi Nafiz Paşa'nın görevden el çektilirip pek çok suçlamayla Meclis-i Vâlâ'da yargılanmasına giden olaylar zincirinin başlangıcıdır. Tıpkı Akif ve Hüsrev Paşalar gibi, yönetimde bulunan Tanzimat taraftarlarının hedefine giren Nafiz Paşa, korku ve endişe içinde kendini savunmaya hazırlanırken yepyeni bir suçlamanın da muhatabı olur: Yolsuzluk!

Üst düzey Osmanlı bürokratları, çok uzun zamandan beri mübadeleye dayalı bir 'hediye' ekonomisinin merkezindeydi. Öte yandan İstanbul'un çabası, taşradaki iktidar bloğunu kendi lehine yeniden düzenlemektir. Tanzimatçıların girişimi sonucunda, Paşaların yolsuzluk suçlamasıyla sanık sandalyesine oturtulması, kurgulanan normatif düzene uymayan kişilere karşı cezanın eşit biçimde icra edileceği yönünde bir mesaj taşıyordu. İşte bu yeni dil, Tanzimat'ın ve 19. yüzyıl modernitesinin diliydi.

www.veritakitap.com
VERİTA / TARİH
ISBN 978 - 605 - 65337 - 3

Cengiz Kırılı

2000'de Binghamton Üniversitesi'nde "The Struggle over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845" başlıklı teziyle doktorasını tamamlayan Kırılı, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde çalışmalarına devam etmektedir. *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri"* (1840-1844), Kırılı'nın daha önce yayımlanmış çalışmaları arasındadır.

Verita/Tarih

YOLSUZLUĞUN İCADI

1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi

Cengiz Kırılı

© Cengiz Kırılı, 2015

Türkçe Yayım Hakları © Verita Yayınları, 2015

1. Baskı, İstanbul, Mart 2015

Yayıma Hazırlayan: Ahmet Birsen

Kapak Grafik ve Tasarımı: Z. Türkiz Özbursalı

Dizgi ve Uygulama: Ezgi Kardelen

Baskı ve Cilt:

Sena Ofset Ambalaj Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. – Sertifika No: 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 0212 613 03 21

Zehra Türkiz Özbursalı Verita Yayıncılık Tasarım

Reklam Bilişim ve Danışmanlık Hizmetleri

Sertifika No. 30974

Caferağa Mah. İleri Sok. No: 17/5 34710 Kadıköy – İstanbul

Tel: 0216 550 55 51

Fax: 0216 550 55 41

www.veritakitap.com

e-posta: info@veritakitap.com

Dağıtım: emrecan@veritakitap.com

ISBN 978-605-65337-3-0

~Tarih~

YOLSUZLUĞUN İCADI

1840 CEZA KANUNU, İKTİDAR VE BÜROKRASI

CENGİZ KIRLI

TEŞEKKÜR

Bu kitap *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* dergisinde (sayı 4, 2006) aynı başlıkla yayınlanmış yazımın gözden geçirilmiş ve eklerle genişletilmiş halidir. Bu makalenin kitap formunda yeniden yayınlanması konusundaki teklif ve teşviki için Verita Yayınları'ndan Ahmet Birsen'e ve Ekler bölümünde yer alan arşiv belgelerinin Latin harfli transkripsiyonlarını gözden geçiren Erhan Bektaş'a teşekkür ederim.

İstanbul, Ocak 2015

İçindekiler

GİRİŞ	9
Eşraf ve Muhassıl Arasında Bir Vali: Nafiz Paşa	19
Sabıkalı Vali: Akif Paşa	63
Hediye Ekonomisinin Merkezinde Bir Sadrazam: Hüsrev Paşa	87
SONUÇ	105
EKLER	115
KAYNAKÇA	161
DİZİN	171

GİRİŞ

Yolsuzluk tarihsizleştirilmiş bir kavram. Hem akademik tarih literatüründe üzerinde fazla çalışılmamış bir konu olması, hem de tarihin her döneminde var olduğu varsayımından hareketle sakınılmadan kullanılması, yolsuzluğu kelimenin her iki anlamı için de tarihsizleştiriyor. En genel anlamıyla, yolsuzluk, kişisel çıkar amacıyla kamu çıkarının zarara uğratılması olarak tanımlanıyor. Rüşvet, görevini kötüye kullanma, kayırmacılık, zimmetine para geçirme gibi fiiller yolsuzluğun en bilinen örnekleri arasında. Bir yandan bu tanıma giren eylemlerin sıradanlığı ve yaygınlığı nedeniyle evrenselliğine, öte yandan da yöneten ve yönetilen ilişkilerinin söz konusu olduğu tarihin her döneminde yolsuzluk yapanların kaçınılmaz olarak mevcudiyetine dair akademik ve popüler varsayımlar, antik Yunan'dan günümüze kadar uzanan tarihsel süreçte siyasî, hukukî, kültürel ve etik değerlerin sürekliliğini ve değişmezliğini vurgulamakta. Böylece yolsuzluk, mekân ve zamandan bağımsızlaştırılmış, normatif kodlarla idealize edilmiş bir "kamusalın," "özel" çıkarlar tarafından yozlaştırıldığı ve bozulduğu durumları tanımlamakta.

Görece zengin Avrupa tarihçiliğinde de yolsuzluk üzerine yapılan çalışmalar oldukça sınırlı. Bunlar içinde, İngiliz tarihçiliği diğerlerine

oranla daha hacimli sayılabilecek bir literatüre sahip. Bu çalışmalar, özellikle 19. yüzyıl başlarından önceki bürokratik zihniyeti tanımlamak üzere kullanılan “Eski Yolsuzluk” (*Old Corruption*) kavramı çerçevesinde 19. yüzyıl başında İngiltere’de yaşanan hukukî, siyasî ve bürokratik dönüşümler üzerine yoğunlaşmakta. Öte yandan, yolsuzluğun fazla çalışılmadığını ve bu konuda İngiliz tarih yazımında önemli bir “boşluk” olduğunu söyleyen Rubinstein’ın bu tespiti, konunun en iyi çalışıldığı yerde bile çalışmaların yetersiz olduğunu göstermesi açısından anlamlı. Rubinstein, bu ihmalin, modernlik öncesi “akılcı” olmayan bürokratik uygulamalar ve modern “akılcı” bürokratik işleyiş arasındaki önemli farkın tarihçiler tarafından yeterince değerlendirilmemesinden kaynaklandığını belirtmektedir.¹ Liyakat ve makam arasındaki ilişkisizlik, kişisel servet ve makamın getirdiği ekonomik fayda arasındaki belirsizlik, doğrudan patronaja dayalı atamalar ve hediye mübadelesi üzerinden dönen bürokratik işleyişler modernlik öncesi dönemin normal ve sıradan unsurlarıdır.² Bunun karşısında ise, atamaların liyakate göre yapıldığı, görev ve sorumlulukların iyi tarif edildiği, memurların

1- W. D. Rubinstein, “The End of ‘Old Corruption’ in Britain 1780-1860,” *Past and Present*, 101 (1983), s. 68. Makalede zikredilen kaynaklar mevcut literatür hakkında iyi bir fikir vermektedir. Makalenin yazıldığı 1983 yılından itibaren bu konuda belli başlı bir kaç yazıya daha değinmek gerekir. Philip Harling, “Rethinking ‘Old Corruption,’” *Past and Present*, 147 (1995), s. 127-158; aynı yazarın *The Waning of ‘Old Corruption’: The Politics of Economical Reform in Britain, 1779-1846* (Oxford: Oxford University Press, 1996); Philip Corrigan ve Derek Sayer, *The Great Arch: English State Formation as Cultural Revolution* (Oxford: Blackwell, 1985), özellikle 5. bölüm; Wilfrid Prest, “Judicial Corruption in Early Modern England,” *Past and Present*, 133 (1991), s. 67-95.

2- Bkz. Robert C. Braddock, “The Rewards of Office Holding in Tudor England,” *The Journal of British Studies*, 14, no: 2 (1975), s. 29-47; John Torrance “Social Class and Bureaucratic Innovation: The Commissioners for Examining the Public Accounts, 1780-1787,” *Past and Present*, 78 (1978), s. 56-81. Erken modern dönem Fransa tarihinde, “eski rejimin” bürokratik işleyişi genel olarak ‘yolsuzluk’ başlığı altında değil makamların alınıp satılması üzerinedir. Bu konuda literatür çok geniş; en yenilerinden bir örnek vermekle yetinelim. William Doyle, *Venality: The Sale of Offices in Eighteenth-century France* (Oxford: Oxford University Press, 1996).

siyasî tarafsızlığının sağlandığı, makamın getireceği ekonomik faydanın yalnızca maaş üzerinden tanımlandığı modern “akılcı” bürokrasi anlayışı konulmakta ve modernlik öncesinde sayılan normal ve sıradan bürokratik işleyişler ‘yolsuzluk’ sayılarak, tarihsel anomaliler haline dönüştürülmektedir.³ Bu “idealin” kuramcısı Weber, coğrafyası ise Avrupa’dır.⁴

Batı-dışı coğrafyalardaki yolsuzluğun tarihsizliğini besleyen ise bizzat modernitenin kurguladığı zamansallık anlayışı. Batı ve batı-dışı bölgelere farklı saatler kuran, aralarındaki hiç kapanmayacak zamansal boşluğu sosyal teorinin merkezine oturtan ve toplumsal ortak duyunun kendisi ve öteki hakkındaki reflekslerini harekete geçiren bu zamansallık anlayışı, yolsuzluk hakkındaki akademik ve popüler görüşlerin de biçimlendiricisi olarak çıkıyor karşımıza. Bu nedenle 19. yüzyıl Avrupalı gezginlerin seyahatnamelerinde⁵ ve 20. yüzyıl modernleşme teorilerindeki ortak söylem, yolsuzluğu, Doğu’nun veya Üçüncü Dünya’nın kronik ve yapısal bir problemi olarak kurgulamak ve iktisadi gelişmenin ve akılcı siyasî örgütlenmenin önündeki en önemli engellerden biri olarak değerlendirmektedir. Batı’da ‘eski’de kalan, modernlik öncesine ait olan yolsuzluk, ‘değişmeyen’ Doğu’da varlığını sürdürmekte ve böylece batı-dışı bölgelerin uzun yoklar lis-

3- Osmanlı çalışmaları içinde bu tarihsiz yaklaşımın en iyi örneği, bu konuda en kapsamlı çalışma olma özelliğini hâlen sürdüren Ahmet Mumcu’nun iyi bilinen kitabıdır. *Osmanlı Devleti’nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985).

4- Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* (Berkeley: University of California Press, 1978); Reinhard Bendix, *Max Weber: An Intellectual Portrait* (Berkeley: University of California Press, 1978).

5- Özellikle İstanbul’u ziyaret eden 19. yüzyıl İngiliz seyyahlarının, Osmanlı İmparatorluğu’nda yolsuzluk olarak gördükleri uygulamalara seyahatnamelerinde sıklıkla yer vermelerinde, İngiltere’deki ‘Eski Yolsuzluk’ unsurları arasında paralellik kurmalarının önemli bir rolü vardı. Rubinstein, “The End of ‘Old Corruption’ in Britain 1780-1860,” s. 69. Böylece yolsuzluk yalnızca ‘Doğu’ya’ ait olmakla kalmayıp, zaman çizgisinde geçmişe ait olanı da temsil eder hale gelmektedir.

tesinde “akılcılık,” değişmeyen olumsuzluklar listesinde de yolsuzluk baş sıraları almaktadır.⁶ Yolsuzluk, yapısal olduğu kadar ahlakî bir problem olarak da tanımlandığı için, evrimci modernleşme kuramının batı-dışını tahayyül ederken sıklıkla başvurduğu ‘kültür,’ yolsuzluk probleminin hem nedenini hem de çözümünü oluşturmaktadır. Batı ve batı-dışı arasında öne sürülen yapısal farklılık, kültür farklılıkları üzerinden yeniden üretilmekte ve bütün ahlakî referanslarıyla medya ve popüler kültürde temsil edilmektedir. Böylece, Osmanlı’nın kuruluş devrine ait ‘yolsuzluk’ vakaları ile Kapıkule gümrük kapısında yaşanan yolsuzluklar arasında çizilen kesintisiz çizgi değişmezliği olduğu kadar, bu tahayyül üzerinden kendini tanımlayanın duyduğu ‘evrilememenin’, ‘modernleşmemenin’ mahcubiyetini de vurguluyor.

Bu normatif boyut nedeniyle, yolsuzluğun çoğunlukla, gelişme ekonomisi, üçüncü dünyada devlet ve bürokrasi üzerine siyaset bilimi çalışmaları ve bu tür çalışmaların doğrudan kurumsal ve siyasî önerilere tercüme edildiği Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi kurumlarca konu edilmesi şaşılabilecek bir durum değil.⁷ Bu çalışmalarda yaygın olan eğilim, Weberci bürokratik aklileşme kavramının üzerine inşa edilmiş bir modernleşme perspektifine dayanmaktadır. Elbette “aklîliğin” ölçütleri somut siyasî ve iktisadî konjonktürden beslendikçe, yolsuzlukla mücadele için önerilen çözümlerin de dönemden döneme farklılaşması kaçınılmazdır. 1950’li yıllarda çözüm demokratikleşme olarak sunulurken, 1980’li yıllardan itibaren neo-liberal politikalar –Dünya Bankası’nın yolsuzluğu kamu sektörüne ait bir sorun tanımlamasına uygun bir biçimde– çözümü devletin küçültülmesinde bulmaktadır.⁸

6- Dieter Haller ve Chris Shore, “Introduction-Sharp Practice: Anthropology and the Study of Corruption” *Corruption: Anthropological Perspectives* (der. Dieter Haller ve Chris Shore) içinde (Londra: Pluto Press, 2005), s. 3

7- Amerikan siyaset bilimi çalışmalarının bu konuda ayrıntılı bir profili için, bkz. Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston, and Victor T. LeVine (der.), *Political Corruption: A Handbook* (New Brunswick, N.J.: Transaction, 1989).

8- Pınar Bedirhanoğlu, “The Neoliberal Discourse on Corruption as a

Daha yakın zamanlarda ise yolsuzluk kültürel antropoloji çalışmalarına konu olmaya başlamıştır. Modernleşme teorilerinin belirli ahlakî ve yasal normlar üzerinden yaptığı evrensel yolsuzluk tanımına karşı, bu çalışmalar yerel kültürel farklılıkların yarattığı yolsuzluk anlayışlarının altını çiziyorlar. Sıradanlığı, yaygınlığı, kısaca gündelik gerçekliğin bir parçası olması nedeniyle, yolsuzluğu, sıradan insanın devleti, siyaseti ve bürokrasiyi gündelik yaşamda nasıl tahayyül ettiğinin izinin sürülebileceği bir pencere olarak gören bu etnografik çalışmalar, yolsuzluğun tarihsel olarak kavranması için de ufuk açıcı nitelikte.⁹

Antropoloji çalışmalarının farklı kültürlerdeki yolsuzluk algılarına dair vurgusu önemli olmakla birlikte, kültürü kendinden menkul ve özsel bir kategori olarak tanımlaması yolsuzluk kavramının tarihselleştirilmesinde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Oysa hukukun hegemonik işlevlerinin yolsuzluğun kültürel algısını biçimleyen en önemli amillerden birisi olduğunu vurgulamak gerekiyor. Gramsci, hegemonya ilişkisinin aynı zamanda “eğitici” bir ilişki olduğundan söz eder.¹⁰ Yasalar tarafından kurgulanan normatif düzen, “doğruyu” ve “yanlışı,” “kabul edilebilir” ve “kabul edilemez” olanı tanımlarken, aynı

Means of Consent-building: Reflections from Post-crisis Turkey,” *Third World Quarterly*, 28 no:7, (2007), s. 1239-1254; Pınar Bedirhanoğlu, “Tarihsel ve Sınıfsal Bağlamı İçinde Yolsuzluk Tartışmaları” *Küreselleşmeye Güney’den Tepkiler* (der. Ceyhun Gürkan, Özlem Taştan ve Oktar Türel) içinde, (Türk Sosyal Bilimler Derneği, Dipnot Yayınları, 2006), s. 163-183; Haller ve Shore, “Introduction-Sharp Practice: Anthropology and the Study of Corruption,” s. 18;

9- Birkaç örnek vermek gerekirse, Haller ve Shore (der.), *Corruption: Anthropological Perspectives*; Akhil Gupta, “Blurred Boundaries: The Discourse of Corruption, the Culture of Politics, and the Imagined State,” *American Ethnologist*, 22, no: 2, (1995), s. 375-402; Akhil Gupta, *Narratives of Corruption: Anthropological and Fictional Accounts of the Indian State*, *Ethnography*, 6, no: 1 (2005), s. 5-34; Mayfair Mei-Hui Yang, “The Gift Economy and State Power in China,” *Comparative Studies in Society and History*, 31, no:1, (1989), s. 25-54.

10- Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, (der. ve çev.) Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith (Londra: Lawrence and Wishart, 1971), s. 350. Ayrıca, Corrigan ve Sayer, *The Great Arch*, s. 103-107.

zamanda yeni bir siyaset ve toplumsal ahlakın kodlarına dair bir manifesto sunmaktadır. En genel anlamıyla yolsuzluk, kişisel çıkar amacıyla kamu çıkarının zarara uğratılması olarak tanımlanabilirse, bu anlayış, kamusal alana ait olan ile özel alana ait olanın karşılıklı olarak birbirlerini dışladıkları ve sağlıklı bir bürokratik işleyiş için iki alanı birbirinden ayıran sınırların kalın çizgilerle birbirlerinden ayrılması gerekliliğine işaret eder." Böylece, genel olarak hukuk, daha özelde ise yolsuzlukla ilgili kanunlar, "kamusal" ve "özel" olanın ne olduğunu ve bu iki alanı birbirlerinden ayıran çizgiyi çizmekte ve popüler kültürün yolsuzluk algısını da önemli ölçüde belirlemektedir.

Bu anlayış Osmanlıyı da içine alan geniş siyasî coğrafyalardaki modernite ile eş zamanlıdır ve ~~oldukça radikal bir icat olan modern yolsuzluk tanımının yasaların diline geçirilmesiyle bir yandan kamu- sal ve özel ayrımın belirlenmesinde, öte yandan da siyasetin yeniden tanımlanmasında kurucu bir işlev görmüştür.~~ Osmanlı modernitesinde bu çizgi Tanzimat'ın ilanından yaklaşık 6 ay sonra, 3 Mayıs 1840 tarihinde yürürlüğe giren Ceza Kanunu ile çizilmiştir. Kanunun yürürlüğe girmesinin hemen öncesinde ve sonrasında görevlerinden alınan sadrazam ve kimi valiler, takip eden yaz ayları boyunca aynı zamanda kanunu da hazırlayan Meclis-i Vâlâ'da "rüşvet" veya daha genel olarak Tanzimat'a aykırı "yolsuz" ve "uygunsuz" davrandıkları iddiaları ile yargılanmış ve mahkum edilmişlerdir. Bu yazı, üç yüksek profilli yolsuzluk davasını; Edirne Valisi Nafiz Paşa, İzmit Valisi Akif Paşa ve Sadrazam Hüsrev Paşa'nın yargılanmalarını konu edecektir. Bu yargılamalar yolsuzluk iddiaları üzerinden yapılmakla beraber, Tanzimat'ın uygulanmaya başlandığı ilk aylarda yaşanan iktisadî ve siyasî dönüşümlerin, 'eski' ve 'yeni' arasındaki kırılmanın ayrıntılı bir profilini çiz-

11- Yolsuzluk kavramını kamu ve özel ayrımı üzerinden tanımlayan, ancak yasal çerçeveye değinmeyen bir çalışma için, bkz. Peter Bratsis, "The Construction of Corruption, or Rules of Separation and Illusions of Purity in Bourgeois Societies," *Social Text*, 21, no: 4, (2003), s. 9-33.

mesi açısından da son derece önemlidir.¹²

Yargılamalara geçmeden önce bir parantez açarak bazı noktaların vurgulanması gerekiyor. Yolsuzluğun icadı ile kavramın daha önce mevcut olmadığı izlenimine kapılmamalıyız. Osmanlı'da yolsuzluk teriminin karşılığı olarak kullanılan en yaygın kelime "İrtikâb"dır ve Batı dillerinde yolsuzluk, yozlaşma, bozulma kelimelerine en yakın anlamı içerir.¹³ Kelime 16. ve 17. yüzyıllarda Mustafa Ali ve Koçi Bey gibi nasihatname yazarları tarafından da sıklıkla kullanılmıştır. Ancak Rıfa'at Abou-el-Haj'ın da vurguladığı gibi, nasihatname yazarlarının kelimeyi kullanmış olmasından yola çıkarak modern yolsuzluk tanımının yaygın karşılığı olan rüşvet, adam kayırma, zimmetine para geçirme gibi anlamları kastettikleri sonucunu çıkarmamak gerekir.¹⁴ İrtikâb, çok daha geniş anlamda, herhangi bir sebeple devlet yönetiminin 'yozlaşması' anlamında kullanılmaktadır. Yozlaşmanın sebeplerinin ne olduğu meselesi ise ancak nasihatnamelerin yazıldığı tarihsel bağlam içinde değerlendirilmelidir.¹⁵ Erken modern dönemde yolsuzluk kavramını kullanan pek çok düşünür, kelimeyi kişisel maddi çıkarı da içeren ama ona indirgenemeyecek bu geniş anlamda kullanıyordu.¹⁶

12- 1840 yılındaki yargılamalar bu yazıda söz konusu edilen üç yüksek düzey bürokrat ile sınırlı değildir. Sabık Ankara Valisi Davud Paşa da 'yolsuzluk' iddiaları ile yargılanmış ve cezalandırılmıştır, bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* (Ankara: TTK, 1997), s. 216. Hasib Paşa ve Tahir Paşa'nın da yargılanıp cezalandırıldığı belirtilmekle beraber (s. 192), ayrıntılı bilgi yoktur. Davud Paşa'nın azli için bkz. Takvim-i Vekâyi, no: 201, 13 Ca 1256 (13 Temmuz 1840).

13- Örneğin, İngilizce ve Fransızca *corruption*, İtalyanca *corruzione*, İspanyolca *corrupción*.

14- Rıfa'at Ali Abou-el-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel ve Canay Şahin (Ankara: İmge, 2000), s. 98-100.

15- Bu sebeplerin ayrıntılı değerlendirilmesi için, Rıfa'at Ali Abou-el-Haj, "The Ottoman Nasihatname as a Discourse Over 'Morality'," *Melanges Professeur Robert Mantran*, (der. Abdeljelil Temimi) içinde (Zaghounan, Tunus: Publications du Centre d'Etudes et de Recherces Ottomanes, 1988), s. 17-30.

16- Örneğin Machiavelli'nin kullandığı *corruzione* bu geniş anlama sahiptir.,

Yolsuzluğu dar anlamda kullanmış olmaları da beklenemez zaten. Bugünkü biçimleriyle bir maaş uygulamasının olmadığı, devlet görevlilerinin gelirlerinin bürokrasinin rutin aktivitelerinden ve halktan toplanan vergi ve harçlardan edinildiği, kurumların belirli ve sabit bütçelerinin olmadığı, yönetici elitin kişisel gelirleri ile yönetici bulundukları kurum veya bölgenin gelirleri arasında bir ayırım gözetilmeyen erken modern dönem siyasî zihniyetinde “zimmetine para geçirmek” gibi bir kavramdan söz edilebilir mi?¹⁷ Veya makam ve liyakat arasında bir bağlantının olmadığı, atamaların doğrudan patronaj ilişkileri üzerinden gerçekleştirildiği bir bürokratik işleyiş içinde “adam kayırmacılık” kavramının ne anlamı olabilir? Öte yandan, gerek bürokrasi içindeki patronaj ilişkilerinin gerekse taşrada eşraf, yönetici ve tebaa arasındaki ilişkilerin “hediye” üzerinden ifade edildiği bir sistemde, hangi hediye “rüşvet” sayılması gerektiği nasıl belirlenebilir? Şüphesiz bu durum yalnızca Osmanlıya özgü değil, aksine modernite öncesi siyasî yapılara özgü yaygın ve tipik bir durumdur. 18. yüzyılda İngiltere’de benzer bir duruma işaret eden bir tarihçinin deyişiyle, maaş vermeden ve askerî-idarî işler için merkezden bütçe temin etmeden, merkezi hükümetlerin, taşra yöneticilerinin gerekli paraları şu ya da bu şekilde toplamasına sessizce izin vermek ve taşrada işlerin nasıl yürüdüğüne dair fazla soru sormamaktan başka ne alternatifleri olabilirdi ki?¹⁸

Yargı alanında da durum farklı değildir. İdarî memurlar gibi kadıların da belirli bir maaşları olmadığından, gelirlerini davada taraf olan kişilerden aldıkları “harç” ve “hediyelerden” elde etmektedirler. Kadıya

bkz. Albert O. Hirschman, *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph* (Princeton: Princeton University Press, 1977), s. 40.

17- 17. yüzyıl sadrazamlarından Derviş Mehmed Paşa’nın zenginliğinin kaynakları bu açıdan iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bkz. İ. Metin Kunt, “Müteşebbis Bir Osmanlı Veziri: Derviş Mehmed Paşa,” *Toplum ve Bilim*, no: 2 (1977), s. 47-64; Halil Sahillioğlu, “Derviş Mehmed Paşa: Kişiliği ve Ekonomi Anlayışı (Naimâ’dan Aynen),” *Toplum ve Bilim*, no: 2 (1977), s. 171-178.

18- Aktaran, Braddock, “Rewards of Office-Holding in Tudor England,” s. 30.

verilen para veya hediye'nin kabul edilebilir bir "hediye" mi yoksa "rüşvet" mi olduğu belirsizdir. Şeyhülislam Ebusuud'un, kadıların baktıkları davalar karşılığı aldıkları paranın şerî hükümlere göre meşru olup olmadığı sorusuna verdiği cevap, makul (ecr-i misl) olduğu sürece meşru olduğu yönündedir. Makul olanın nasıl tanımlanacağına dair soruya verdiği cevap ise, bunu "ehl-i vukuf"un bileceği yönündedir.¹⁹ Öte yandan, 19. yüzyıldan önce çıkarılmış ceza kanunlarında "rüşvet" için düzenlenmiş bir madde de yoktur.²⁰ Bununla beraber, Tanzimat öncesi dönemde rüşvet ve yolsuzluk iddialarıyla üst düzey görevliler de dâhil olmak üzere pek çok bürokrat görevlerinden alınmış ve cezalandırılmıştır.²¹ Ancak içeriğinin bu kadar tanımsız ve belirsiz bırakılması nedeniyle, bürokrasinin rutin hediye ve para mübadelelerinin hangi durumda "rüşvet" olarak değerlendirilip hangi durumlarda meşru sayıldığı sorusunun cevabı doğrudan iktidarın siyasî tercihlerinde yatmaktadır.²²

19- Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, der. V. L. Ménage, (Oxford: Oxford University Press), s. 214.

20- a.g.e., s. 178 dn.

21- 19. yüzyıldan önce "rüşvet" aldıkları gerekçesiyle azledilen bürokratlara ilişkin Mumcu'nun *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet* kitabı iyi bir referanstır.

22- Bu tanımsızlık şüphesiz yalnızca Osmanlı'ya özgü değildi. Yolsuzluk iddiaları üzerinden gerçekleştirilen siyasi davaların en ünlülerinden biri Doğu Hindistan Şirketi'nin eski yöneticisi ve Hindistan eski valisi Warren Hastings'e karşı açılan ve 1788-1795 yılları arasında yaklaşık yedi yıl süren davadır. Davanın genel bir değerlendirmesi için, P. J. Marshall, *The Impeachment of Warren Hastings* (Londra: Oxford University Press, 1965); Geoffrey Carnall ve Colin Nicholson (der.), *The Impeachment of Warren Hastings: Papers from a Bicentenary Commemoration* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1989); Nicholas B. Dirks, *The Scandal of Empire: India and the Creation of Imperial Britain* (Cambridge: Harvard University Press, 2006. 18. yüzyılda Çin'de üst düzey bürokratların yolsuzluk iddiaları ile yargılanmaları üzerine kapsamlı bir çalışma için, Nancy Elizabeth Park, "Corruption and its Recompense: Bribes, Bureaucracy, and the Law in Late Imperial China," Yayımlanmamış doktora tezi, Harvard Üniversitesi, 1993. Ayrıca aynı yazarın, "Corruption in Eighteenth-Century China," *The Journal of Asian Studies*, 56, no: 4, (1997), s. 967-1005.

1840 tarihli ceza kanunu ise tam da belirsizliği bir kesinliğe kavuşturma amacındadır. Bu kanundan önce, 1838 yılında, biri adli memurlar diğeri de idarî memurlar için olmak üzere iki ceza kanununun da çıkarılmış olduğunu ve ilk defa bu kanunlarda “rüşvet” ile ilgili hükümlerin yer aldığını belirtmeliyiz. 1838 ceza kanunlarının “rüşvet” ile ilgili hükümleri, 1840 ceza kanunundaki hükümlerle benzerlikler taşır.²³ Ancak 1838 ceza kanunlarının lafzındaki hangi hediyelerin rüşvet olarak değerlendirilip, hangilerinin değerlendirilemeyeceğine dair konulan ölçülerdeki muğlaklık,²⁴ ama daha da önemlisi cezaların suça göre değil rütbeye göre uygulanacağını beyan etmeleriyle “eşitlik” ilkesinin mevcut olmaması, bu kanunların ölü doğmuş kanunlar olarak kalmasıyla sonuçlanmıştır. Oysa 1840 ceza kanununun “eşitlik” ilkesi üzerinden Tanzimat bürokratları yeni bir siyaset dili oluşturabilmiş ve hukukun siyasî ve hegemonik işlevlerini gerçekleştirme şansı bulabilmişlerdir.²⁵ Böylece bir gecede hediyeler rüşvete dönüştürülmüş, üst düzey bürokratlar azledilmelerinin ardından sanık kürsüsüne oturtulmuşlardır. Bu kürsüye oturan ilk kişi sabık Edirne Valisi Nafiz Paşa’dır.

23- 1838 tarihli idarî memurlar için çıkarılan ceza kanununun tam metni için bkz., Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat* (Ankara: TTK, 1991), s. 295-301; kadılar için çıkarılan ceza kanununun tahlili ve tam metni için Musa Çadırcı, “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiyye’ye Dair Ceza Kanunnamesi.” *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14, no. 25 (1982), s. 139-161.

24- Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat,” *Tanzimat 1* içinde, (İstanbul: MEB, 1999), s. 171-172.

25- 1840 ceza kanununun tam metni için bkz., Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, s. 303-313. Bu kanun hakkında ayrıca bkz., Tahir Taner, “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku,” *Tanzimat 1* içinde, (İstanbul: MEB, 1999), s. 221-232; Pertev Bilgen, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Hukuk Devleti Fikri ve 3 Mayıs 1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu,” *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, no: 2, (1991), s. 63-76. Yazının başlığından da anlaşılabileceği gibi, yazar, ceza kanununun eşitlik ilkesinden yola çıkarak Osmanlı’da “hukuk devletin” oluşumu gibi abartılı bir değerlendirmeye ulaşmaktadır.

Eşraf ve Muhassıl Arasında Bir Vali: Nafiz Paşa

Nafiz Paşa'nın valilikten azledilmesi ve ardından Meclis-i Vâlâ'da yargılanması ile gelişen süreç 10 Nisan 1840 günü başlar.¹ O gün Edirne'de Sultan Selim Camii'nin imam ve hatibi Mustafa Efendi Cuma namazına gelmemiştir. Bu olağanüstü durumdan haklı olarak endişe eden dostları namaz çıkışı bekâr ve yaşlı annesi ile beraber yaşayan Mustafa Efendi'nin camiye yakın bir yerde bulunan evine giderler. Eve vardıklarında gördükleri manzara dehşet vericidir: Haremlik bölümündeki odalardan birinde Mustafa Efendi'nin ağzı kesilmiştir; ense ve boğazındaki ikişer parmak kalınlığındaki kesikler ise şüpheye yer bırakmayacak şekilde gırtlğından girip ensesinden çıkan bir bıçağın bıraktığı izlerdir. Evin selamlık bölümünde ise bir gözü çıkarılmış ve boğulmuş annesinin cesedi yatmaktadır. Mustafa Efendi'nin cesedinin bulundu-

1- Nafiz Paşa hakkında kısa biyografik bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, "Nafiz Abdurrahman Paşa," *Sicill-i Osmanî*, cilt 4, eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996), s. 1221-1222; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, cilt 3 (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1978), s. 1-22.

ğu odadaki içkiler ve yiyecekler bir gece önce imamın evinde yaşanan eğlenceden cesetlerle beraber geriye kalanlardır. Durumun haber verilmesinin ardından gelen zaptiyelere, maktulün bir miktar para ve mücevherinin olduğu ihbar edilir, ancak bunlar imamın sandığında bulunamaz. Olayın hırsızlık nedeniyle işlenmiş bir cinayet olduğu şüphesi üzerinde yoğunlaşılırken, maktul Mustafa Efendi'nin komşusu ve yakın arkadaşı Hüseyin Ağa'nın verdiği ifade soruşturmanın boyutunu önemli ölçüde değiştirecek niteliktedir. Hüseyin Ağa'nın ifadesine göre, Mustafa Efendi'nin Yako isminde bir bakkal çırağına "alâkası" ve diğer bir bakkal çırağı ve fırıncı ile de "ülfet-i dalmiyesi" vardır.

Cinayetin bir gün öncesinde Mustafa Efendi, bu üç gencin akşam evine geleceklerinden Hüseyin Ağa'yı gizlice haberdar etmiş ve o akşam kendisine gelmemesini istemiştir. Anlaşılan Hüseyin Ağa imam arkadaşının yaşadığı bu gizli hayattan haberdardı ve imam Mustafa Efendi komşusunun arada sırada yaptığı gibi habersizce ziyaretine gelip bu özel gecenin zevkini kaçırmamasını temin etmeye çalışmıştı. Hüseyin Ağa'nın ifadesi ile tüm şüpheler cinayet zanlıları olarak bu üç Rum gencin üzerine yoğunlaşır. Zaptiye tarafından yakalanmalarının ardından sorguya çekilen zanlılar, imam Mustafa Efendi ile hiçbir ilişkileri olmadığını, evine asla gitmediklerini ve cinayetlerle hiçbir ilgilerinin olmadığını söyleyerek tüm suçlamaları reddederler. Ancak Hüseyin Ağa'nın ifadesine ek olarak, zaptiye memurlarının ellerindeki deliller gençlerin imam ve annesini öldürdüklerine dair kuşkuları yoğunlaştırmaktadır. Her şeyden önce fırıncının dükkânında 4.000 kuruştan fazla para bulunmuştur. Fırıncı, kendi dükkânında bulunan bu paranın cinsinin ve miktarının ne olduğunu bilmemekte ve fazlasıyla gergin ve telaşlı görünmektedir. Bu paranın maktulden çalınmış olduğu düşünülmektedir. Öte yandan olay mahallinde küçük bir "bakkal bıçağı" ve bir pirinç divit bulunmuştur. Zaptiye memurlarının çıkarımına göre, her ne kadar divitin Müslümanlar tarafından kullanılması mümkün ise de divitin içinde bulunan kalem oldukça sıradandır ve bu nedenle

reaya' tarafından kullanılan bir kalem olması kesindir. Benzer şekilde bıçak da gayrimüslimlerin kullanımına mahsus bir bıçaktır ve şiddetli darbeden sapı oynak ve demiri bozuk olduğu için Mustafa Efendi'nin cinayetinde kullanılan suç aleti olduğu düşünülmektedir (divit ve kalemin ne öneminin olduğu belgelerden anlaşılamıyor). Hem kalem hem de bıçak, gayrimüslimler tarafından kullanılan türden olduğu için, zaptiyenin çıkarımına göre, bu suçu işleyenlerin gayrimüslim oldukları açıktır.³

Belki öyle; ama ortaya konulan delillerin zanlılara isnat edilen suçu ispat etmede yeterli olmadıklarını düşünmek için detektif olmaya gerek yok.⁴ Fırında bulunan 4.000 kuruş para az bir miktar olmamakla beraber, fırınların ortalama 7-8 kişi istihdam eden ve büyükçe sayılabilecek işletmeler oldukları göz önünde bulundurulduğunda, bu paranın bir fırında bulunması mümkün olmayacak kadar büyük bir para olduğunu düşünmemek gerekir. Cinayetle itham edilen birisinin sorgu esnasındaki telaşı da herhalde anlaşılabilir. Okuma yazma bilen ve dolayısıyla diviti ve kalemi olan bir Müslümanın söz konusu alelade kalemden daha gösterişli ve pahalı bir kaleminin olacağı genellemesi bir yere kadar doğru kabul edilebilse bile, Müslümanların sıradan bir kalem kullanamayacağı anlamına da gelmez. Benzer şekilde, bakkallık genel olarak Rumlar tarafından icra edilen bir meslek olmakla birlikte, sıradan bakkal bıçağının Müslümanlar tarafından kullanılmayacağı çıkarımını yapmak da mümkün değildir. Şiddetli darbeden zarar gör-

2- ~~Reaya terimi 19. yüzyıl bağlamında gayrimüslim ve daha özelde Hristiyan Osmanlı tebaası için kullanılmaktadır. Burada "reaya" terimi ile kastedilen ise Rum Ortodoks cemaati -Rumca veya Bulgarca konuşan- olarak anlaşılması gerekiyor. Bu nedenle bu bölüm boyunca Rum ve reaya kelimelerini birbirlerinin yerine kullanıyorum.~~

3- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İradeler-Meclis-i Vâlâ (İ.MVL) 60, Lef 7, 29 Ra 1256 (31 Mayıs 1840).

4- Suçluyu bulmak ve zanlının suçunu ispat etmek amacıyla böylesine delil toplamının oldukça yeni ve Tanzimat'tan sonra gitgide yaygınlaşan "modern" bir uygulama olduğunu da burada vurgulayalım.

müş olan bıçağın Mustafa Efendi'nin boğazını kesmekten daha farklı amaçlar için, önceden kullanılmış olmasından dolayı yıpranmış olabileceğini de söylemeye gerek yok. Zaptiye, eldeki delillere bakarak cinayetlerin Rumlar tarafından işlendiğine ikna olmuştur. Bununla beraber, hapse atılan üç Rum gencin kesin olarak katil olduklarına hükmetmekte de tereddütler oluştuğunu söylememiz gerekiyor. Bir yandan zanlıların inkârları, öte yandan da Edirne Metropolit, kocabaşlarının ve Rum esnafın bu üç gencin lehine müdahale ederek “ehl-i ırz” kişiler olduklarını söylemelerinin bu tereddüde yol açtığı anlaşılıyor. 10 Müslüman üye ile beraber Rum, Ermeni ve Yahudi millet başlarının da katıldığı Edirne meclisi toplantısında bu konu ele alınmış ve zanlıların “sıkıştırılarak,” diğer bir deyişle işkence ile suçlarını itiraf etmeleri yoluna gidilmesi çoğunluk oylarıyla uygun bulunmuş olmakla beraber, zanlılar zorla itiraf ettirilir ise sonucun “meşru” olmayacağı kaygısıyla daha sonra bu yoldan da vazgeçilmiştir.⁵

İmam Mustafa Efendi'nin katil ya da katillerinin kimler olduklarını bilmiyoruz. İmamın cinsel hayatının hangi mecralarda olduğuna dair fazla bir kuşkuumuz olmamakla beraber,⁶ bırakın bu üç delikanlının katil olup olmadıkları sorusunu, orjistik şehvet gecesine gerçekten katılıp katılmadıkları hakkında bile bir fikrimiz yok. Toplumsal hiyerarşideki alt-üst ilişkileri cinsel ilişkideki rol dağılımında alt-üst

5- BOA, İ.MVL 60, Lef 1. Meclis bu noktada ne yapılması gerektiğini İstanbul'dan sormaktadır. Cinayet, yaralama, hırsızlık ve pranga cezasını gerektiren davalar ile meclisin tereddüte düştüğü durumlarda, davalar Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmekteydi, bkz. Halil İncılık, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri,” *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi* (Eren: İstanbul, 1993), s. 364 (İlk Basım, *Belleten*, cilt 27, 1964, s. 624-690).

6- Veya en azından konuyla ilgili belgelerde bu konuda soru işareti uyarıracak ifadeler bulunmuyor. Belgelerde, imam hakkında kullanılan sıfatlar tümüyle olumsuzdur ve imamın oğlanlarla yaşadığı cinsel ilişkilerden şüphe duyulmamaktadır. Örneğin, “Sultan Selim camii imamının icrâ-yı mezâk zımnında cem' eylediği hazele mel'anetiyle...” BOA, İ.MVL 36, Lef 1 8 Ra 1256 (10 Mayıs 1840). Bunu yalnızca Hüseyin Ağa'nın ifadesine dayandırarak mı, yoksa soruşturmayı derinleştirerek mi söylediklerini bilmiyoruz.

edilmediği sürece oğlanlarla yaşanan bu tür bir cinsellik belki çok hoş karşılanmıyordu ama toplumsal ahlakı örseleyen bir patoloji olarak da değerlendirilmiyordu.⁷ Birazdan göreceğimiz gibi, toplumsal ahlak zedelenmediği için maktulün cinsel tercihleri Müslümanları, Rum cemaatine karşı kolektif tepkiden alıkoyacak ölçüde güçlü bir sebep teşkil etmemiştir. Ama en azından olayın baş aktörünün kendisinden saygınlık ve örnek davranış beklenen bir imam olması kişisel düzeyde durumu değiştirmiş olabilir. Bu nedenle hayal gücümüzü fazla zorlamadan böyle bir “uygunsuzluğu” cezalandırmak için imamı öldüren ve şehvet gecesini müşâhede eden annenin gözünü çıkaran kişi veya kişilerin pekâlâ Müslüman olduklarını düşünmek de mümkün.⁸

Ancak konumuz açısından katil kim sorusundan daha önemli olan bu olayın ardından yaşananlar. 10 Nisan tarihinde imam ve annesinin

7- Osmanlı toplumunun cinselliğe dair zihniyet dünyasını, kültür ve sosyal tarih bağlamında değerlendiren çalışmaların azlığı nedeniyle, oğlancılık (sodomy) ve eşcinselliğe dair söyleyebileceklerimize kimi arşiv belgelerinden edinilen yüzeysel izlenimlere dayanmak zorunda. Avrupa tarih yazımında bu konulara ilişkin çalışmalar arasında özellikle bkz. *Michael Rocke, Forbidden Friendships: Homosexuality and Male Culture in Renaissance Florence* (New York: Oxford University Press, 1998); *Richard Trexler, Sex and Conquest: Gendered Violence, Political Order and the European Conquest of the Americas* (Ithaca: Cornell University Press, 1995). Doğrudan ‘sodomy’ ile ilgili olmasa da, Osmanlı toplumunun cinselliğe dair zihniyet dünyası için, bkz. *Fikret Yılmaz, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair,” Toplum ve Bilim, 83* (Kış 2000), s. 92-110; *Leslie Peirce, Ahlak Oyunları: Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet, 1540-1541*, çev. Ülkün Tansel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005). Ortaçağ İberyasında farklı dinden cemaatlar arası ilişkiler ve bu ilişkilerin tanımlayıcı öğelerinden birisi olan cinselliğin siyasi ve hukukî düzenlemeleri hakkında –bu bağlamda Osmanlı çalışmaları için de ilham verici olabilecek– mükemmel bir değerlendirme için *David Nirenberg, Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Middle Ages* (Princeton: Princeton University Press, 1998), özellikle 5. bölüm.

8- Rumlar arasındaki genel kanı da cinayetin Müslümanlar tarafından işlendiği yönündeydi. Bkz. BOA, İ.MVL 36, Lef 7, Edirne’deki Avusturya konsolos vekilinin İstanbul’daki Avusturya büyükelçisine ve oradan Bâb-ı Ali’ye ulaştırılan 6 Nisan 1256 (18 Nisan 1840) tarihli mektubunun tercümesi.

cesetlerinin bulunmasından 20 Nisan tarihinde vali Nafiz Paşa'nın görevinden alınmasına kadar geçen 10 gün boyunca Edirne'de hayat durmuş, dükkânlar kapanmış, Edirne'deki İngiliz konsolosunun ifadesiyle şehirde "tarife gelmez" bir heyecan yaşanmıştır.⁹ Bu süre içinde Müslümanlar ve Rumların gözleri birbirinin üzerinde ve elleri tetikte, her an bir grubun diğerini yok edeceği korkusuyla uzun bir bekleyiş yaşanmıştır.¹⁰ Şehirdeki Müslümanlar piştov, kılıç ve bıçak ile tepeden tırnağa silahlandıkları gibi, silah almaya gücü yetmeyen fukaraya dahi para verilerek silahlanmaları temin edilmiştir. Müslümanlara sorulacak olursa, böyle silahlanmalarının nedeni, Rumların yaklaştakta olan Paskalya gününde çıkaracakları ayaklanmada kendilerini savunmak içindir." Söylentilere göre, Paskalya günü münasebetiyle çevre kentlerden de gelerek toplanacak olan Rumlar şehri ateşe verecek ve bütün Müslümanları kılıçtan geçireceklerdir. İmamın Rumlar tarafından öldürüldüğüne ikna olan Edirne'nin Müslüman cemaati, cinayeti, Rumların yaklaşan saldırılarının bir öncüsü olarak yorumlamaktadırlar. Cinayetten kısa süre sonra bir anda gerilen sinirler, biri Müslüman diğeri Rum, iki kız çocuğunun kavgasında ise iyiden iyiye kopma noktasına gelir. Bu iki çocuk çeşmede su doldururlarken kavga etmişler ve Rum çocuk Müslüman çocuğa "bir kaç güne kadar bak biz size ne edeceğiz" diyerek gözdağı vermiştir. Müslüman kız çocuğu akşam bu olayı babasına anlatmış, babası da kızını ve mahalleden bir kaç kişiyi yanına alarak gece yarısına doğru valinin konağına gitmiş ve Nafiz Paşa'ya durumu anlatmıştır.

9- İngiliz Konsolosun mektubunun Latin harfli transkripsiyonu için bkz. Ek 1.C.

10- ~~1831 nüfus sayımına göre Edirne eyaletinin nüfusu 340.000 civarındaydı ve bu nüfusun yaklaşık % 43'ünü Müslümanlar ve % 57'sini gayrimüslimler oluşturuyordu.~~ Aktaran, Yonca Köksal, "Imperial Center and Local Groups: Tanzimat Reforms in the Provinces of Edirne and Ankara," *New Perspectives on Turkey*, no: 27, (Kış 2002), s. 111.

11- 1840 yılında Ortodokslar için Paskalya 26 Nisan Pazar gününe rastlamaktaydı.

Müslümanların silahlanmaları karşısında Rumların büyük bir dehşet ve korkuya kapıldıkları açık. Onların gözünden yaşananların yorumu ise farklıdır. Rumlara göre Müslümanların büyüğünden küçüğüne, zengininden fakirine kadar tepeden tırnağa silahlanmalarının nedeni, Paskalya gününde bir araya gelecek Rum kalabalığa saldırmaktır. Müslümanlar Paskalya gününde “Rum reayasını katl ü idâm ve sahife-i âleminden vücûdlarını hakk ve imhâ ve izâle edeceklerini” ilan etmişlerdir. 16 Nisan Perşembe günü, Edirne’deki Rum Metropolit, Rum cemaatinin Müslümanların silahlanmasından dolayı yaşadığı korkuyu anlatmak ve soruna bir çözüm bulmasını talep etmek için Nafiz Paşa’ya gider. Metropolit, Müslümanlar arasında dolaşan dedikoduların hiçbir aslının olmadığını, Paskalya gününde Müslümanlara saldırmak gibi bir niyetleri olmadığını, özellikle de Tanzimat’ın ilanı nedeniyle son derece memnun ve müteşekkik olmakla beraber padişahın en sadık tebaası olduklarını söyler ve eğer Müslümanların, Rumların niyetlerine dair bir güvensizlikleri varsa bunu bertaraf etmek için Rumların kendi çocuklarını rehin vermeye hazır olduklarını da ifade eder. Nafiz Paşa, durumdan haberdar olduğunu, bu sorunun her iki tarafın karşılıklı güvensizliğinden kaynaklandığını, ama Müslümanlar tarafından bir saldırı olursa Rumların korunacağını ve endişe etmemeleri gerektiğini Metropolit’e söyler. Paşa’nın telkinle yetinip doğrudan müdahale etme niyetinde olmadığını ve aslında istese bile Rumları koruyacak yeterli askere sahip olmadığını düşünen Metropolit, sorunun çözümünü başka kanallarda aramaya devam etmiştir. Aynı gün önce İstanbul’daki Patrikhaneye iletilmek üzere Tekirdağ Metropolitine mektup yazarak durumu anlatıp Patrik’ten yardım ister.¹² Metropolit yine aynı gün Edirne’deki İngiliz ve Avusturya konsoloslarına giderek yardım ve tavsiye ister. Bu arada Edirne’de bulunan sekiz Avrupa devletinin kon-

12- Tekirdağ Metropolitine yazdığı mektubun tercümesi BOA, İ.MVL 60, Lef 5; Metropolit’in Patrikhane’ye yazdığı mektubun tercümesi, Lef 6; mektupların Rumca asılları Lef 2 ve Lef 4; Patrikhane’nin Bab-ı Ali’den yardım isteyen mektubu Lef 3.

solosları, Nafiz Paşa'ya ortak bir arzuhal yazarak durumdan duydukları endişeyi anlatmış ve ailelerinin ve Edirne'de yaşayan kendi ülke tebaalarının korunması için talepte bulunmuşlardı.¹³ Konsolosların Metropolit'e verdiği tavsiyeler, Paskalya gününde Rumların mümkün olduğunca az bir araya gelmelerini temin etmek için düşük profilli bir kutlama düzenlenmesi ve sarhoş olmalarını engellemek için Edirne'deki bütün meyhanelerin kapanmasının Nafiz Paşa'dan talep edilmesini içeriyordu. Metropolit ertesi gün Nafiz Paşa'nın konağına tekrar gittiğinde, Paşa önce, "dün size ne söyledim? Ne korkup konaktan konağa gezersiniz" diyerek kendisinden habersiz konsoloslara gitmesi nedeniyle Metropolit'i azarlamış, Metropolit ise "ne yapalım" diyerek çaresizliğini bir kez daha dile getirdikten sonra Vali'nin bir buyrultu yazarak ertesi günü Müslümanlara silah bırakma emrini ilan etmesine karar vermişlerdir.

Kararlaştırıldığı gibi Nafiz Paşa, barut satan dükkânların kapatılmasını emretmiş ve silahlanan ve asayiş ihlal edenlerin şiddetle cezalandırılacağını Cumartesi günü bir buyrultu ile mahalle muhtarları, imamlar ve esnaf kethüdalarına göndermiştir. Buyrultunun şehirde okunmasının ardından gerginliğin azaldığı, esnafın dükkânlarını açmaya başladığı ve Rumların bir ölçüde rahatladığı anlaşıyor. Ancak valinin askerinin yetersiz olması nedeniyle Müslümanların elindeki silahların alınması kolay olmamış ve kentte yaşamın normale dönmesi bir süre daha almıştır.

Buraya kadar anlatılanlardan vali Nafiz Paşa'nın olayları kontrol etmede yetersiz kaldığı sonucu çıkarılabilir. Bu yalnızca Metropolit'in değil, muhassıldan kentte bulunan konsoloslara kadar pek çok kimse- nin ortak kanısıdır. Metropolit'in şehirde yeterince askerin olmadığına dair kaygısı bizzat Nafiz Paşa tarafından da kabul edilmekteydi. Vali olayları kontrol etmede neden aciz kaldığı yolundaki şikayetlere cevap olarak İstanbul'a yazdığı raporda, Edirne'de bulunan askerlerin çoğunlukla yerli halktan deşirildiği için sürekli firar ettiklerini ve bu ne-

denle işe yaramaz ve güvenilmez olduklarını söylemektedir.¹⁴ Bununla birlikte Nafiz Paşa'nın yaşanan gelişmelere kayıtsız kaldığı yönündeki ortak kanı hakkında ise biraz daha ihtiyatlı davranmak gerekiyor. Rum kız çocuğu ile kavga eden Müslüman çocuk ve babasının gece yarısı konağına geldikleri andan itibaren Vali'nin durumdan derin endişe duyduğu çok açıktır. Müslümanların silahlanmaya başlaması bir anlamda Paşa'nın korkuyla beklediği anın gelmesiydi. Eğer imamın öldürülmesi fitili ateşleyen kıvılcımsa, patlamaya hazır dinamit yaklaşık altı ay önce Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ile ilan edilen Tanzimattı. Nafiz Paşa'nın İstanbul'da Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği mazbatada yazdığına göre, Edirne'de yaşananlar, Tanzimat'ın uygulanmaya başlamasından itibaren "reâyâ rahat bulup ehl-i İslam evvelki gibi reâyâyâ muamele edemediği misillû reâyâ dahi serbestçe olduğundan"¹⁵ ve "şımarıp serbestçe gezip söylemesinden"¹⁶ kaynaklanmaktadır. Tanzimat ile beraber gelen yeni prensipler ve uygulamalar Müslümanların gayrimüslimlere karşı husumetine neden olmakla beraber, daha da önemlisi Müslümanları kışkırtarak bu husumeti körükleyen kişiler Edirne'nin ileri gelenleridir (vücu). Nafiz Paşa'ya göre, Dağdevirenzâde Kadri Bey ve Emrullah Ağa gibi Edirne eşrafından kişiler Tanzimat'tan önceki vergi sistemi iltizamdan büyük kârlar sağlamışlar, ancak Tanzimat ile gelen yeni vergi rejiminden sonra gelirleri çok düşmüştür. Bu kişiler imam cinayetini fırsat bilip "Paskalya'da reaya hareket edecek imiş" diye Edirne'de söylenti çıkararak Müslümanları Rumlar aleyhine kışkırtmışlardır. Ayrıca şehre birkaç ay önce gelen muhassıl Edhem Efendi, Nafiz Paşa'nın deyişiyle "sade-dil" birisi olduğundan, eşraf ama özellikle de aynı zamanda Edirne Meclisi üyesi olan Kadri Bey onun bu saflığından yararlanıp gerginliği tırmandırmaya çalışmaktadır. Nafiz Paşa'nın raporuna göre, Kadri Bey, "Paşa bana izin versin birçok âdemler toplar Yanbolu kolundan şehri muhafaza ederim" diyerek olayları

14- BOA, İ.MVL 36, Lef 1.

15- BOA, İ.MVL 36, Lef 1.

16- BOA, İ.MVL 36, Lef 20.

alevlendirmektedir. Nafiz Paşa'ya göre, Kadri Bey babasının kapısında yetişen Eyüp Ağa isminde 70 yaşında birisinin tüfenkçibaşı olarak zaptiye memuru olmasına ve kaymakam İbrahim Bey'in redif askerini kumanda etmesine dair Meclis'ten karar çıkarttırmış, ancak Meclis'in aldığı bu kararlar Nafiz Paşa tarafından veto edilince eşraf ve muhassıl açıktan açığa kendisine cephe almaya başlamıştır.

Tanzimat'ın Edirne'de uygulamaya geçirilmesinin ardından Nafiz Paşa'nın korkulu bir bekleyiş içinde olduğu ve duruma hiç de kayıtsız kalmadığı, kavga eden Rum ve Müslüman çocukların hikâyesini gece konağında dinledikten hemen sonra Filibe Feriki Hayreddin Paşa'ya göndermiş olduğu mektuptan da anlaşılabılır. Nafiz Paşa mektubunda Hayreddin Paşa'ya Edirne'de olup bitenleri anlatmış ve bunun sebebi-nin kendisine göre büyük ihtimalle şehir ileri gelenlerinin bir kışkırtması olduğunu, ancak durum böyle değilse gayrimüslimlerin gizliden gizliye yürüttükleri bir isyanın başlangıcı olabileceğini yazarak, bu ikinci seçeneğin son derece tehlikeli olduğunu, zira böyle bir isyanın bir kere Edirne'de başladıktan sonra başka yerlere sıçramasının da an meselesi olacağını belirtmiş ve Filibe ve civarındaki durumun ne olduğunu sormuştur. Hayreddin Paşa gönderdiği cevapta Nafiz Paşa ile aynı görüştedir. Kendisinin Filibe'deki durumu araştırdığını ve oradaki gayrimüslimler arasında bir hareketlenme olmadığını ve ortaya çıkan karışıklığın sebebinin gelirleri azalan bazı kişilerden kaynaklandığını yazmıştır. “Kapısız takımından” birkaç yüz kişinin Berkofça ve İzadi civarında gezmekte olduklarını ve henüz niyetlerinin ne olduğu anlaşılamamış olmakla beraber durumun yakından gözlendiğini de eklemiştir.¹⁷ Bu nedenle Nafiz Paşa'nın Müslüman ve Rumlar arasında yaşanan gerginliğe kayıtsız kalması bir yana, sorunu Tanzimat'ın ilanı ile ilişkilendirdiğinden ve Edirne'de yaşananlardan aylar sonra yeni vergi sisteminin uygulandığı Anadolu ve Balkanlar'da dalga dalga yayılan “vergi ihtilalleri” göz önünde bulundurulduğunda, İstanbul'dan

17- BOA, İ.MVL 36, Lef 18, Hayreddin Paşa'nın Nafiz Paşa'ya yazdığı 16 S 1256 (19 Nisan 1840) tarihli mektup.

daha öngörülü davrandığını söylemek mümkündür.¹⁸

Nafiz Paşa'nın, Edirne'de yaşanan cemaatler arası gerginliğin şehrin ileri gelenlerinin başının altından çıktığı yargısına Edirne'deki İngiliz konsolosu da büyük ölçüde katılmaktadır. Konsolos İstanbul'daki büyükelçisi Lord Ponsonby'ye gönderdiği mektupta şunları söylemektedir:

Ehl-i İslam beyninde vukû bulan bu harekâtın sebebini keşf etmek âsân (kolay) olmayub fakat benim mütâlaama göre usûl-i cedîde iktizâsınca reâyâdan almakda oldukları verginin birazını gayb etmiş olan bazı vücûh-ı beldenin hîleleri olub bu esnâda bir imam öldürülmüş ve kabâhatin fâili bir kaç Rum olduğuna şüphe olunarak habse konulmuş olmasıyla bunu hemşehrilerinin en müteassıblarını Rumlar aleyhine tahrike vesile ittihâz etmiş olmaları ve bundan murâdları dahi bir ihtilâl çıkararak sonra kendülerini Dersaadet'de haklı göstermek ve muahharen (sonradan) erzân buyurulan inâyet-i seniyyeye Rumlar müstahakk değildirler zann etdirmek kazıyyesinden ibâret bulunması me'mûl[dur].¹⁹

Ancak İngiliz konsolosun takip edencümlesinde Nafiz Paşa'nın raporunda olmayan, olması da beklenmeyecek, bir “mütâlaa” daha vardır:

Ve Paşa-yı müşârünileyhin bu babda zuhura gelen teennîsine (yaşlılığına) ve bu tarafda evvelki nüfûzu kalmaması cihetiyle usûl-i cedîdenin tarafdarı olmamasına nazaran bu hîlede anın dahi eli olması aaleb-i ihtimâl (büyük bir ihtimal) olduğu.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile ilan edilen ve takip eden bir kaç ay içinde uygulamaya geçirilen “usul-i cedîdenin” en önemli yenilikler-

18- Vergi isyanları konusunda, bkz. Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler* (İstanbul: Eren, 2002), Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi* (İstanbul: Küre, 2001), s. 130-140.

19- BOA, İ.MVL, 36, Lef 12, 6 Nisan 1256 (18 Nisan 1840) tarihli mektubun tercümesi. Mektup büyükelçi tarafından Bab-ı Ali'ye de gönderilmiştir. Mektubun tamamının Latin harfli transkripsiyonu için bkz. Ekler, 1.3.

den birisi vergi reformuydu. Sıradan insanın devletle kurduğu ilişkinin temelde vergi üzerinden tanımlanan fiskalist bir ilişki olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Tanzimat'ın popüler algılanışının yeni vergi rejimi ile özdeş olduğunu söyleyebiliriz. Muhassıllık sistemi olarak adlandırılan ve İmparatorluğun Arap vilayetleri hariç tutulmak üzere İstanbul çevresindeki bölgelerden başlayarak kademeli olarak uygulamaya geçirilen bu yeni vergi rejimi, Tanzimat'tan önceki vergi sisteminden radikal bir kopuşu simgeler. İltizam sistemi olarak tanımlanan önceki sistemde mültezim adı verilen özel kişilerin devlet adına farklı adlarla halktan topladıkları ve taksitler halinde merkezi hazineye aktardıkları tüm vergilerin, yeni rejimde tek bir kalem altında birleştirilerek merkezi hükümetçe atanan muhassıllar tarafından toplanması öngörülmekteydi. Yeni vergi rejiminin en belirgin ve önemli farklılığı ise vergilendirmede temel olan ölçütlerin yeniden tanımlanmasıydı. İltizam sisteminde esas olan belirli bir bölgenin gelirinin önceden belirlenmiş sabit miktarlarda vergilendirilmesinin yerini, muhassıllık sisteminde taşınır ve taşınmaz mallardan elde edilen *kişisel gelirin* vergilendirilmesi almıştır.²⁰ Kişisel gelire dayalı vergilendirmenin uygulamaya geçirilebilmesi için ilk yapılması gereken iş, vergilendirmeye esas oluşturacak taşınabilir ve taşınamaz malların öncelikle tanımlanması ve gelirleriyle birlikte kaydının yapılmasıydı." Tanzimat

20- Tanzimat'la gelen yeni vergi sistemi için Ayla Efe, "Muhassıllık Teşkilatı," Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, 2002. Yeni vergi rejiminin farklılıklarının kavramsal analizi için, bkz. Huri İslamoğlu "Politics of Administering Property: Law and Statistics in the Nineteenth-century Ottoman Empire," *Constituting Property: Private Property in the East and West* (der. Huri İslamoğlu) içinde (Londra: I.B. Tauris, 2004.), s. 276-319.

21- Bkz. Alp Yücel Kaya, "Politique de l'enregistrement de la richesse économique: les Enquêtes fiscales et agricoles de l'Empire ottoman et de la France au milieu du XIXe Siècle," Yayınlanmamış doktora tezi EHESS, Paris, 2005. 1840 ve 1844 yıllarına ait tahrirlerden oluşan binlerce ciltlik *Temettüat Defterleri* araştırmacıların kullanımına açılmıştır. Bu defterler hakkında bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temmettû Defterler," *Belleten* 59/225 (1995), s. 395-418. İşin zorluğuna binaen henüz bu defterlerdeki

fermanı ile ilan edilen bu yeni vergi sistemi 1840 yılının başlarından itibaren uygulamaya geçirildi ve doğrudan İstanbul tarafından atanan ve yine maaşları merkezi hükümet tarafından ödenen muhassıllar, içinde Edirne'nin de dâhil olduğu merkeze yakın eyaletlere gönderilmeye başlandı. Muhassıllar gittikleri bölgelerde mal ve emlak sayımı ve diğer malî konuların karara bağlanmasında, seçilme kriterleri bir talimatname ile belirlenmiş üyelerin oluşturacağı birer Muhassıllık Meclisi oluşturmakla yükümlüydüler.” Bölgenin bütün vergilerinin ve diğer gelir kaynaklarının denetimi ve vergi rejimine esas oluşturacak mal ve emlak sayımı muhassılların sorumluluğundaydı. Üstelik oldukça geniş yetkilerle donatılmış olmakla birlikte valiler de dâhil olmak üzere bulundukları yerin mülkî amirlerine karşı sorumlu değillerdi.

Muhassıllar eliyle merkezi otoritenin bu doğrudan müdahalesi taşradaki mevcut iktisadî ve siyasî yapıyı derinden sarsmıştır. Gerek vergi veren halk, gerek bölgenin köklü ve güçlü ailelerine mensup eşraf ve gerekse bölgenin mülki amirleri açısından muhassılların varlığının taşranın iktidar ve yönetim kimyasını ne ölçüde değişime uğrattığının kısa bir özeti Edirne’de yaşanan olayları anlamamıza yardımcı olacaktır.

Muhassıllar ve vergi veren halk arasındaki en büyük gerilim mal ve emlak sayımları sırasında yaşanıyordu. Örneğin, önemli şikayet konularından birisi, gelir getiren mal ve emlakın nasıl tanımlandığıydı. Bunların değerlerinin yerel piyasa mı yoksa İstanbul fiyatlarıyla mı tespit edileceği de ayrı bir problemdi. Ek olarak, toprak ölçümlerinin eskiden olduğu gibi iklim ve coğrafi koşullara bağlı olarak bölgeden bölgeye değişebilen çift hesabı ile değil (bir çift öküz tarafından bir günde sürülebilen büyüklükte toprak) standart dönüm hesabı ile yapılıyor ol-

verilerin kapsamlı bir incelemeye tabi tutulduğunu söylemek güç olmakla beraber, belirli bölgelerdeki tahrirler çalışılmıştır. Örneğin, bkz. Tefik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı* (İstanbul: Eren, 1998).

22- Muhassıllık Talimatnamesi için Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, s. 285-300.

ması, ancak muhassılların bu ölçümleri yaparken hatalı ölçümler yaptığına dair şikayetler de oldukça sık karşılaşılan anlaşmazlıklardandı.²³ Bütün bu sorunların yanında, halkın gelirlerine ve mal mülklerine dair yalan beyanlarını da göz önünde bulundurmak gerekiyor. Muhassıllar ise kendi çıkarları açısından ya İstanbul'u memnun etmek için sayımı yapılan mal ve mülkün değerini olduğundan fazla göstermişler veya halkı ve yerel eşrafı memnun edebilmek için bu yalan beyanlara göz yummuşlardır.²⁴

Muhassıllar ve bulundukları bölgelerin eşrafı (vücu) arasındaki ilişkiler açısından da benzer gözlemler yapılabilir. Büyük toprak sahipleri olmalarının yanı sıra, bölge ileri gelenlerinin bir kısmı, vergi toplayan mültezim veya doğrudan eyalet valileri tarafından kazalarda yönetici sıfatıyla voyvoda olarak atanıyorlardı. Bu nedenle eşraf, taşradaki iktidar bloğunun önemli parçasını oluşturuyordu. Tanzimat'ın uygulamaya geçirilmesinin ardından mültezim ve voyvoda kurumlarının kaldırılmasıyla taşradaki iktidar konumları önemli ölçüde budanmıştı. Böylece resmî veya yarı-resmî iktidarlarını kaybetmelerinin yanında yeni vergi rejimi ile getirilen herkesin gelirine göre vergilendirilmesi anlayışı çerçevesinde önemli bir vergi yükünün de altına girmeleri söz konusuydu. Merkezi hükümet muhassıllık sistemiyle taşranın iktidar profilini yeniden yapılandırırken, eşrafın tam anlamıyla dışlanmasını göze alamamış ve ilk aşamada toplam 10 üyeden oluşması öngörülen muhassıl meclislerinde bölge ileri gelenlerinden dört kişinin üye olarak seçilmesini karara bağlamıştır. Ancak bu uygulamanın bölge ileri gelenlerinin eski konumlarını tazmin edebilmekten çok uzak olduğu açıktır. Bu nedenle, 1840 ve 1841 yıllarındaki "vergi ihtilalleri" üzerine yapılan çalışmaların da gösterdiği gibi, eşraf çoğu zaman bu direnişlerin destekleyicileri veya bizzat planlayıcıları olarak ön plana çıkmaktadır. Eşraf, yeni vergi rejimine muhalefetlerini doğrudan kitlesel direnişlere tercüme etmese bile, ya muhassılları kendi saflarına çekerek,

23- İslamoğlu, "Politics of Administering Property," s. 299.

24- a.g.e, s. 301.

ya da doğrudan onlara karşı cephe alarak muhassılların iktidarlarını törpülemiş ve mal mülk sayımı ve vergilendirmeye dair uygulamanın gerçekleşmesini engellemiştir.²⁵

Taşradaki iktidar bloğunun bir parçası yörenin ileri gelenleri ise, diğer parçası da sancak ve eyalet valileriydi. Şüphesiz Tanzimat öncesi dönemde de idarî yeniden yapılanmalar sonucunda valilerin konumları belirli ölçülerde değişime uğramıştır. Ancak burada altı çizilmesi gereken nokta, Tanzimat öncesi iltizam sisteminde eyalet ve sancak valilerinin görevlendirildikleri bölgenin hem idarî, hem de malî yöneticileri konumunda olmalarıdır. Diğer bir deyişle, bulundukları bölgedeki iltizam ve mukataaların denetiminden, vergilerin toplanarak hazineye gönderilmesine kadar tüm vergi konularında mültezimler ve valiler birinci derecede sorumluydular. Valilerin İstanbul'da bulunan sarrafları da bu vergi gelirlerinin hazineye aktarılmasında aracı ve garantör konumundaydılar. Valilerin ve maiyetlerindeki kişilerin gelirleri de merkezden sağlanan maaşlarla değil, değişik adlarla toplanan vergilerden gelmekteydi.²⁶ Her ne kadar 1838 yılından itibaren memurlara maaş bağlanması öngörülmüş ve bu çerçevede valilere merkezden maaş bağlanarak vergiler üzerindeki tasarrufları sınırlandırılmak istenmiş ise de, en azından Tanzimat'ın ilanına kadar valilere maaş bağlanması uygulaması gerçekleşmemiştir. İltizam sisteminde valiler ve bulundukları bölgenin eşrafı arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin de bu noktada vurgulanması gerekiyor. Bütün idarî konulardan vergi toplanmasına kadar bölge eşrafı, halk ve vali arasında köprü konumundaydılar. Yukarıda da belirtildiği gibi çoğu zaman köy ve kazalardan vergi toplama görevi valiler tarafından yörenin ileri gelenlerine ihale ediliyordu. Eşraf da bunun karşılığı olarak "hediye-baha," "bohça-baha," "kudumiye" gibi çeşitli adlar altında valilere para vermekteydiler. Özetle, vali ve eşrafın oluşturduğu taşradaki iktidar bloğu her iki tara-

25- a.g.e, s. 304.

26- Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 17-23.

fın da karşılıklı ekonomik ve siyasî çıkarlarına hizmet eden bir hediye ekonomisi üzerine inşa edilmişti.

~~Tanzimat'ın ilanından sonra valilere maaş verilmeye başlanmış ve ceza kanunu ile vali ve eşraf arasındaki "hediye" alışverişi yasaklanmıştır.~~ Eşzamanlı olarak iltizam sisteminin kaldırılması ise her şeyden önce valiler ve eşraf arasındaki karşılıklı çıkar ilişkilerinin varlık sebebini yok etmiştir. Yeni vergi sistemi ile valiler, eyalet ve sancaklardaki malî otoritelerini muhassıllara devretmek zorunda kalmışlardır. Üstelik muhassıllar yalnızca İstanbul'a karşı sorumlu olmaları nedeniyle valilerin denetimi dışında hareket edebiliyorlardı. Bu sebeplerle muhassıllar ve valiler arasındaki gerilimin şaşırtıcı bir yanı yoktur. Öte yandan, yerel eşrafın valilerle vergi ve diğer malî konularda bir ittifak kurma gereği kalmamıştır. Valiler malî denetimlerini yitirdikten ve bölge eşrafı vergi ile ilgili konularda etkisizleştirildikten sonra merkezi hükümet muhassıllar eliyle taşradaki iktidar yapısının yeniden oluşturulmasında üçüncü bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Yeni iktidar yapısının nasıl şekilleneceği ise kaçınılmaz olarak iki grubun üçüncüye karşı ittifakı ile belirleniyordu. Çoğu zaman vali ve eşrafın ittifakıyla muhassılların veya eşraf ve muhassılların ittifakı sonucu valilerin etkisizleştirilmesi söz konusuydu.

Yukarıda özetlenen potansiyel gerilim senaryoları ana hatlarıyla yeni vergi rejiminin hayata geçirildiği birçok bölgede yaşanmıştır. Bu gerilimlerin nasıl bir nihai biçim alacağı ise bölgenin iktisadî ve siyasî yapısı, yerel eşrafın gücü ve demografik özellikleri tarafından belirleniyordu. Yeni vergi rejiminin bütün iktisadî ve siyasî yapıyı yeniden biçimlendirici etkisi kimi yerlerde doğrudan kitlesel direnişler biçiminde tezahür etmiş ve askerî önlemlerle bastırılabilmiş, kimilerinde üç ayaklı iktidar bloğunun içindeki gerilimler doğrudan İstanbul'un müdahalesi ile yerel yöneticilerin veya muhassılların azledilmeleri ile bir tarafın lehine çözümlenebilmiş, özellikle Balkanlarda ise –en şiddetlisi 1841 yılında Niş'te yaşandığı üzere²⁷– milliyetçi ideolojilerden ödünç alı-

27- Niş isyanı üzerine bkz., Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* (İstanbul: Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>)

nan sözcüklerle telaffuz edilen direnişler veya Müslüman-gayrimüslim çatışması olarak kendini göstermiştir. Ve sonuçta hazinenin yıllık vergi geliri dramatik bir biçimde azalan İstanbul hükümeti iki yıllık bir uygulamanın ardından 1842 yılı başlarında muhassıllık sistemini kaldırmış ve iltizam sistemine geri dönmüştür.

Edirne’de yaşanan gelişmeler de yeni vergi rejiminin uygulanmaya başlamasının oldukça erken bir dönemine rastlayan bir prova niteliğindedir. Vali Nafiz Paşa, Muhassıl Edhem Efendi ve Edirne eşrafının oluşturduğu yeni iktidar yapısının içindeki çatlaklar imamın öldürülmesinin ardından yaşanan Müslüman ve Rum cemaatleri arasındaki gerginlikle su yüzüne çıkmıştır. Muhassıl Edhem Efendi’nin Edirne’ye geliş tarihi 11 Şubat, göreve başladığı tarih ise 17 Şubat’tır.²⁸ Muhassıl geldikten sonra Nafiz Paşa’dan vergi ile ilgili defterleri devralmış ve Edirne Meclisi’ni oluşturmuştur. Mart ayından itibaren de mal ve emlak sayımına başlamıştır.²⁹ Ancak, Mart başından kentte cemaatler arası gerginliğin tırmandığı 10 Nisan tarihine kadar geçen yaklaşık 40 gün içinde mal ve emlak sayımının tamamlanmış ve sayım sonucuna göre yeni vergilerin tayin edilmiş olması mümkün görünmüyor. Bu durum da, Edirne Müslümanlarının, Rumlara cephe almasının ardında yatanların tamamen vergi ile ilgili olmayabileceğini düşündürüyor. Çok doyurucu bir cevap olmasa da hâlâ hafızlarında canlılığını koruyan 1829 yılındaki Rusların Edirne’yi işgali, ardından bağımsız bir Yunanistan’ın tanınma süreci ve bir kaç ay önce Tanzimat fermanında ilan edilen cemaatler arasındaki eşitliği güvence altına alan hususlar, kentte sayıca azınlıkta olan Müslümanları gayrimüslimlere karşı kışkırtıcı söylemlere daha açık hale getirmiş olabilir. Yukarıda özetlenenler ışığında ise vali, muhassıl ve eşraf arasındaki gerilimin tamamen Tanzimat’ın yeni vergi rejiminden kaynaklandığına şüphe yok. Bu üçlü iktidar yapısının

Eren, 1992), s. 17-44; Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*, s. 39-59.

28- BOA, İ.MVL 96, Lef 20, 26 Ca 1256 (26 Temmuz 1840).

29- BOA, İrade-Dâhiliye (İ.DH) 567, 18 S 1256 (21 Nisan 1840). Belgeye dikkatimi çeken Alp Yücel Kaya’ya teşekkür ederim.

Edirne’de aldığı biçim ise muhassıl Edhem Efendi ve Edirne eşrafının vali Nafiz Paşa’ya karşı kurdukları ittifakta düğümlenmektedir.

Bir yandan İngiltere ve Avusturya konsoloslarının İstanbul’daki elçilikleri, öte yandan da metropolitin patrikhane aracılığıyla Bab-ı Ali’ye ulaştırdıkları mektuplarıyla hükümet Edirne’deki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Bu süre içinde İstanbul ve Edirne arasında pek çok yazışma olmuştur. Yukarıda değinildiği gibi Nafiz Paşa İstanbul’a gönderdiği mazbatalarda, yaşanan gerginliğin baş sorumlusu olarak Edirne’nin bazı ileri gelenlerini hedef göstermekte ve özellikle Rum milletinin muhalif olduğunu söylediği eşraftan Kadri Bey ve Emrullah Ağa’nın cezalandırılmasının yalnızca Edirne’ye değil Tanzimat’ın tesisi için başka yerlere de faydalı olacağını yazmaktaydı. Eşraf ile ittifak halinde olan muhassılın da bu sorumlulukta payı olduğunu söyleyen Nafiz Paşa, muhassılın başta Edirne Meclisi oluşturulmasında olmak üzere pek çok konuda nizamnameye aykırı davrandığını iddia etmekteydi.³⁰

Nafiz Paşa bunları Meclis-i Vâlâ’ya yazarken, muhalifleri de valiyi görevinden azlettirmek için eyleme geçmişlerdi. Muhassıl, Rum Metropoliti ve çorbacısı, Ermeni millet başı, Yahudi Hahambaşı, bazı meclis azaları ve şehir eşrafından oluşan 21 imzalı bir arzuhalde, olayların sorumlusunun Nafiz Paşa olduğu, gerginliğin azaltılması için kendisine her başvurulduğunda olumsuz davrandığı, kavasları vasıtasıyla halkı tahrik ettiği belirtiliyor ve Edirne’de bulunduğu sürece bu tür karışıklıkların yaşanmasının kaçınılmaz olduğundan görevinden azledilmesi isteniyordu.³¹ Olayların yatışmasının ardından muhassıl Edhem Efendi İstanbul’a gönderdiği başka bir mektupta Edirne’de yeni karışıkların çıkmasının an meselesi olduğunu ve bunun sebebi-nin Nafiz Paşa’nın tahrik ve teşviki olduğunu yazıyordu.³² Ayrıca beş Rum kocabaşısının Edirne Metropoliti tarafından onaylattıkları ve

30- BOA, İ.MVL 36, Lef 1.

31- BOA, İ.MVL 36, Lef 9.

32- BOA, İ.MVL 36, Lef 14.

Patrikhane aracılığıyla ilettikleri arzuhallerinde de Nafiz Paşa'nın aleyhine iddialar yer almaktaydı.³³

Nafiz Paşa'nın Edirne'de fazla dostu yoktu şüphesiz. İstanbul'da da fazla destekçisinin var olduğu söylenemez. Ama herhalde eski Maliye Nazırlığı döneminden kalan ve Meclis-i Vâlâ üyesi olan bazı bağlantıları Edirne valiliğinden azlinin an meselesi olduğunu fısıldamış olacak ki 20 Nisan tarihli bir mektupla, Nafiz Paşa dönemin standart mazere-tiyle –“illet-i mizâcî ve Edirne'nin âb u havasına imtizâç edemediğinden”– istifasını sunmuş ve “uygun bir maaşla” İstanbul'daki sahilhanesine çekilme iznini rica etmiştir.³⁴ Ancak hükümetin Nafiz Paşa'nın bu hamlesine izin vermeye niyeti yoktu. Sadrazam Hüsrev Paşa (birkaç ay sonra kendi başına geleceklerden habersiz) Nafiz Paşa'nın azlinin istifasından önce gerçekleştiğini özellikle vurgulamış ve Nafiz Paşa'nın yerine Osman Paşa'nın Edirne valililiğine atandığını duyurmuştur.³⁵ Azlin istifadan önce gerçekleştiğine dair vurgunun daha sonra Nafiz Paşa'nın yeni ceza kanununa göre yargılanarak cezalandırılmasına meşruiyet kazandırmak amacıyla yapıldığını söylemek yanlış olmaz. Bu nedenle Nafiz Paşa'nın görevinden alınması (veya istifası) 20 Nisan tarihinde gerçekleştiği halde, Paşa'nın yargılanmasına dair karar, ceza kanununun yürürlüğe girdiği 3 Mayıs tarihinden bir kaç gün sonra yazılmıştır. Kararda ayrıca Edirne'de bulunan İngiltere konsolosunun raporunda ve beş Rum tarafından yukarıda sözü edilen arzuhalde Nafiz Paşa'nın Tanzimat taraftarı olmadığı ve Tanzimat'ın hükümlerinin uy-

33- Metropolit'in bu arzuhal nedeniyle başının derde girdiğini ve İstanbul'da tutuklandığını da geçerken belirtelim. Tutuklanma nedenine ileride değineceğiz. Metropolit'in ne zaman tutuklandığı açık olmamakla beraber, Edirne'deki gerginliğin yatışmasından kısa bir süre sonra olsa gerek. Zira Edirne'deki Rum kocabaşları ve esnafı Rumî 13 Mayıs 1256 (20 Mayıs 1840) tarihli arzuhallerinde bir süredir İstanbul'da alıkonulan Metropolit'in bir an önce salıverilmesini talep etmektedirler. Rumca yazılmış bu arzuhalin tercümesi için bkz. BOA, İ.MVL 36, Lef 8..

34- BOA, İ.MVL 36, Lef 15.

35- BOA, İ.MVL 36, Lef 22, Takvim-i Vekâyi, no: 198, 1 Ra 1256 (3 Mayıs 1840).

gulanmasında kusurlu olduğuna dair ihbarları referans olarak gösterilmektedir. Böylece Nafiz Paşa'nın bir kaç ay sonra Meclis-i Vâlâ'da görülecek mahkemesinin hangi minvalde olacağına dair ipucu da verilmiştir. Nafiz Paşa yalnızca Edirne'deki cemaatler arası gerilimin çözümlenmesindeki yetersizliği iddiaları ile değil, yaklaşık 8 ay boyunca valilik yaptığı eyalette Tanzimat'ın uygulanmasına dair konularda da yargılanacaktır. Tanzimat'ın uygulanmasından hiçbir şekilde taviz verilmeyeceği ve kusurlu olan herkesin ceza kanununa göre cezalandırılacağına altı çizilerek, Nafiz Paşa'nın müştekiller, yani muhassıl Edhem Efendi, Rum metropoliti, kocabaşılar ve diğer millet başları hazır oldukları halde yargılanmasına karar verilmiştir. Muhassıl Edhem Efendi de Edirne gibi önemli bir yerin vazifesini yerine getiremediği gerekçesiyle görevinden azledilmiştir. Bu arada Nafiz Paşa'nın muhassıl ve Edirne eşrafından Kadri Bey ve Emrullah Ağa hakkındaki şikayetleri de değerlendirmeye alınmış ve bu iki kişinin de mahkemeye çağırılmalarına karar verilmiştir.

İstanbul'da Meclis-i Vâlâ'da görülecek olan bu davanın, davalılar, şikayetçiler ve tanıkların kompozisyonu göz önünde bulundurulduğunda ne kadar önemli olduğunun altını çizmeliyiz. Vali Nafiz Paşa, muhassıl Edhem Efendi ve eşraftan Kadri Bey ve Emrullah Ağa gibi davaya asıl taraf olan kişilerin yanında, eşraftan Abdurrahman Ağa, Rum Metropoliti ve kocabaşıları, Ermeni ve Yahudi millet başları da mahkemede hazır bulunmuşlardır. Diğer bir deyişle Edirne'nin yönetiminde söz sahibi bütün aktörler Tanzimat uygulamalarına dair hesap vermek üzere İstanbul'a çağırılmışlardır. Öte yandan Nafiz Paşa'nın mahkemesi ceza kanununun yürürlüğe girmesinin ardından bu kadar yüksek düzeyde bir devlet memurunun yargılandığı ilk dava olma özelliğini de taşımaktaydı. Aynı yaz bir kaç ay arayla yargılanan İzmit Valisi Akif Paşa ve Sadrazam Hüsrev Paşa'dan farklı olarak, Nafiz Paşa gıyaben değil kendisi şahsen mahkemede hazır bulunduğu halde yargılanmıştır. Bu nedenle diğer davalardan farklı olarak, elimizde mahkemede soru ve cevapların kelimesi kelimesine tutulmuş zabıtları

bulunmaktadır.³⁶ 8, 15 ve 22 Haziran 1840 tarihlerinde üç ayrı oturumda gerçekleşen mahkemede Meclis-i Vâlâ'nın tüm üyeleri de hazır bulunmuşlardır. Ancak Meclis-i Vâlâ'da savcı konumunda olan birisi varsa, o da Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'dır. Zira diğer üyelerin bir iki müdahalesi hariç soruların tamamı Reşid Paşa tarafından sorulmuş, mahkemenin gidişatı doğrudan doğruya onun inisiyatifiyle belirlenmiştir.

Zabıtlar oldukça uzun ve kapsamlı olduğu için burada bütün soru-cevapları ayrıntılarıyla aktarmak mümkün değil. Ancak üç ayrı oturumun her birisinde konuşulan konuları en genel hatlarıyla şöyle sıralayabiliriz: Muhassıl, Edirne eşrafı ve Nafiz Paşa arasında yaşanan sorunlar;³⁷ Nafiz Paşa'nın 'yolsuzlukları',³⁸ ve imamın öldürülmesinin ardından başlayan Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki gerginlikte Nafiz Paşa'nın tutumu.³⁹

Cemaatler arası gerginlikte Nafiz Paşa'nın rolüne ilişkin olarak öncelikle sorgulanan konu Edirne'de istihdam edilen redif askeri sayısıdır.⁴⁰ Nafiz Paşa 1839 yazında Edirne'ye vali olarak atandıktan kısa bir süre sonra İstanbul'dan öncelikle 600 ve ardından daha çok sayıda asker istihdam edilmesi için izin talep etmiştir. Muhassıl ve eşraf ise bu kadar çok sayıda asker istihdam etmenin gereksiz olduğunu ve 200 askerin yeteceğini ileri sürmüşlerdir. Konunun önemi, bu kadar asker bulundurma'nın sebebinin ileride gayrimüslimlerin isyan edeceklerine dair Paşa'nın bir tehdit hissedip hissetmediğinde yatmaktaydı. Zira muhassıl ve eşrafın iddiası, gerçekte gayrimüslim tehdidinin tamamıyla Paşa'nın kendi "kuruntusu" olduğu, üstelik asker sayısındaki artışın gayrimüslimlerin güvenini zedelediği ve yaşanan gerginlikte kışkırtıcı

36- Bu tutanaklar için BOA, İ.MVL 96. (Bu tutanakların iki bölümünün -lef 1 ve 2- Latin harfli transkripsiyonları için bkz, Ek I.A ve I.B)

37- BOA, İ.MVL 96, Lef 1.

38- BOA, İ.MVL 96, Lef 2.

39- BOA, İ.MVL 96, Lef 3.

40- BOA, İ.MVL 96, Lef 3.

bir etkisi olduğu yönündeydi. Nafiz Paşa'ya göre muhassıla mal-mülk sayımı için en az 30 asker gerekmektedir. Ayrıca "onbeşbin evli ve dağınık" bir yerleşimi olan Edirne gibi bir şehir için çok sayıda askere ihtiyaç olduğu gibi gayrimüslimler arasında bir hareketlenme olabileceği endişesi de kuvvetle mevcuttu. Ancak muhassıl ve eşrafın mahkemede fazla askere ihtiyaç olmadığı yönünde ifadelerinin aksine, bu endişe geçmişte Edirne meclisi toplantılarında bizzat bu kişiler tarafından da dile getirilmişti. Valinin iddiasına göre, bir yandan eşraf "siz bunları bilmezsiniz, istila vakti biz neler çekdik" diyerek 1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Edirne'nin Rus askerleri tarafından işgaline referansla Rumlardan endişelerini dile getirmişler, öte yandan da muhassıl daha önce Tırhala ve başka yerlerde yaşanan ayaklanmalardan söz ederek bir Rum isyanı tehdidinde işaret etmiştir. Üstelik Yanya'dan yeni gelen Emin Paşa'nın hazinedarı Abdullah Efendi'nin Pazarcık'ta Rumların tamamen silahlandığına ve benzer bir durumun Filibe'de de başladığına dair ihbarlarının Nafiz Paşa'yı iyiden iyiye endişeye sevk ettiği anlaşıyor. İmam cinayetinden bir süre sonra yukarıda sözünü ettiğimiz bir Müslüman çocuğun bir gayrimüslim çocukla kavgası, ardından gece yarısı babasıyla konağına gelen bu Müslüman çocuğun anlattıkları üzerine Paşa'nın konaktaki askerleri silahlandırması ve hemen Filibe Feriki Hayreddin Paşa'ya oradaki durumu soran bir mektup göndermesi bu endişe nedeniyledi. Eşraf ve muhassılın iddialarına göre, gayrimüslimler konaktaki bu hareketlenmeyi gördükten sonra paniğe kapılmıştı.

Öte yandan mahkemede Rum kocabaşları da eşraf ve muhassılın yanındaydı. 16 Nisan Perşembe günü Paşa'ya gitmişler ve dertlerini anlatmaya çalışmışlardır:

"Bu tedârik nedir inâyet buyurun... Deniz yakın olsa çoluk çocuğumuzla kendimizi atacağız. Sâye-i şâhânedede bir şeyimiz yoğiken ve memleketimize Rusya askeri geldiğinde yine ehl-i islam ile evvelki gibi güzel geçinilmiş iken böyle Paşa hazretlerine gidüb ehl-i islamın sizden emniyeti yokdur demeleri biz korku verüb evladlarımızı rehin verelim deyu niyâz etdik, Paşa hazretleri kabahati kendi üze-

rimize bırakmağı istedi.”⁴¹

Kocabaşılar bu sözler üzerine konsoloslara giderek yardım istediklerini ve ertesi gün bu yüzden Nafiz Paşa'nın kendilerini konağına çağırarak “gavurlar kapu kapu ne gezersiniz” diyerek azarladığını ifade etmişlerdir. Bu noktada Rum ileri gelenleri arasında da bir çatışma olduğunun da altını çizmemiz gerekiyor. Paşa'nın bu tavrından sonra kocabaşıların vali aleyhine Metropolit mühürü ile gönderdikleri bir arzuhal olduğunu biliyoruz. Ancak mahkemedeki zabıtlardan dava dosyası arasında olmayan, Naydan isimli Rum milleti çorbacısı tarafından İstanbul'a gönderilmiş bir arzuhalin de mevcut olduğu anlaşıyor. Gönderdiği arzuhal Nafiz Paşa lehine olduğu gibi Metropolit tarafından da onaylanmıştır. Naydan hem Nafiz Paşa'ya hem de Metropolit'e yakın birisidir ama pek sevilmediği belli. Mahkemede Naydan için oylama yapılmış, Metropolit ve bir akrabası hariç herkes aleyhinde oy kullanmıştır. Mahkemede böylesi iki farklı görüşte arzuhali nasıl onayladığı sorulduğunda, Metropolit okumadan mühürlediğini ileri sürmüştür. Ardından kocabaşılar, önemli meseleler hakkında yazılan arzuhallerin Rum ileri gelenlerinden 20-30 kişinin imzasıyla gönderilmesine dair Patrikhane'nin metropolitlere gönderdiği emre rağmen, bu arzuhal Metropolit ve Naydan'ın kimseye danışmaksızın yazdıklarını söylemişlerdir. Böylece Metropolit yanlış ata oynamanın olumsuz sonucuna katlanmak zorunda kalmıştır. Mahkeme sonunda kocabaşılar da gayretiyle Metropolit de görevinden azledilecektir.

Edirne'de yaşananların faturasının mahkemede Nafiz Paşa'ya çıkarılması olaylar sırasında yapılan ve yukarıda aktardığımız yazışmalar göz önünde bulundurulduğunda oldukça garip görünüyor. Zira imamın öldürüldüğü 10 Nisan Cuma gecesinin hemen ardından gerginliğin başladığını biliyoruz. Çocuk ise 15 Nisan Çarşamba gecesi gelmiş ve o gecedan itibaren Paşa konakta askerlerini silahlandırmıştı (ki an-

41- BOA, İ.MVL 96, Lef 3.

laşılan yeterli cephane olmadığı için çoğunun elinde kılıç ve taştan başka bir şey yoktu). Diğer bir deyişle, her ne kadar Paşa'nın konağı silahlandırması bu gerginliğe ivme kazandırmış olsa bile aradaki yaklaşık beş gün zarfında şehirdeki gerginlik zaten üst düzeydeydi. Bir Rum kocabaşının söylediği gibi “eğer Edirne’de bir tüfenk patlayaydı memleket ve bütün Rumeli’de bir fesad-ı azim zuhûr eder idi.”⁴² Nisan ayında bu olaylar yaşanırken Paşa’ya yöneltilen en büyük suçlama yavaşlığı iken, şimdi mahkemede durumu fazla ciddiye alan ve halkı paniğe sürükleyen birisi konuma getirilmiştir. Muhassıl ve eşrafın Paşa’ya muhalefeti zaten biliniyor. Bununla beraber Nafiz Paşa’nın gerginlikteki sorumluluğu ne olur ise olsun, eşrafın bölgedeki ağırlığı göz önünde bulundurulduğunda Rum kocabaşılarının da gözden düşmüş valinin karşısında eşraf ile ağız birliği etmiş olması şaşılacak bir durum değil. Öte yandan bütün bunlara çanak tutan kişinin de Mustafa Reşid Paşa olduğunu söylemek gerekiyor. Çünkü Nafiz Paşa, Rumların silahlanmaya başladıklarını, bazı yerlerde adam öldürdüklerini söyleyip kaygılarını gerekçelendirmeye çalıştıkça, Reşid Paşa’nın buna tepkisi bunlar “her yerde olur, yol kesme maddesi” demiş, çocuğun anlattıklarının ardından valinin askerî tedbirlerini ise “çocuğun saçma lafına bakıp” halkı endişeye sürükleme olarak değerlendirmiştir.⁴³

Bir sonraki oturumun ana gündemi muhassıl, eşraf ve vali arasındaki sorunlardır.⁴⁴ Muhassıl Edhem Efendi ve Nafiz Paşa arasındaki gerilimin muhassılın şehre vardığı andan itibaren başladığı anlaşıyor. Muhassılın iddiasına göre Paşa kendisine resmî bir karşılama yapılmasına izin vermemiş ve böylece en baştan otoritesini yok saymıştır. Mahkemede hazır bulunan eşraf da kendilerinin karşılamaya gitmek istediklerini ancak valinin “muhassıl haysiyetsiz bir âdemdir, sizin gitmenize ne lâzım” diyerek izin vermediğini iddia etmektedir. Yine muhassılın iddiasına göre Nafiz Paşa kısa bir süre sonra kentin ileri

42- BOA, İ.MVL 96, Lef 3.

43- a.g.b.

44- BOA, İ.MVL 96, Lef 1.

gelenlerini dışlamak için muhassıla ittifak arayışına girmiştir. Eşrafın “müfsid ve muzır” kişiler olduğunu söylemiş ve “eğer bir şey duyar isem siz bana, ben de size söyleyeyim” demiştir. Muhassıl ise bu ittifak teklifini kabul etmediğini iddia etmiştir. Nafiz Paşa eşraf hakkında böyle sözler söylediğini kabul etmemekle beraber, eşraftan kimselerin yanına geldiklerinde birbirlerinin arkasından olumsuz sözler söylediklerini ileri sürmektedir. Öte yandan, muhassıl, Nafiz Paşa’nın işlerin hızlı bir şekilde yürümesini engellemek için vali konağında çalışma mekanı tahsis etmediğini iddia etmektedir. Ayrıca, meclisin aldığı pek çok kararı onaylamayan Nafiz Paşa’nın işleri baltalamaya çalıştığını ileri sürmektedir. Oysa Nafiz Paşa’nın iddiası tam tersidir. Paşa’ya göre muhassıla konak içinde oda verilmiş ve çalışması için bütün ihtiyaçları temin edilmiştir. Ancak muhassıl, “umur-ı maliyeye müstakilen ben memurum, kimse karışamaz” diyerek valiyi dışlamaya çalışmış ve meclis toplantılarının vali konağı yerine kendi konağında toplanmasında ısrar etmiştir.

Ayrıca, Nafiz Paşa’nın iddiasına göre muhassıl Edirne’ye vardktan sonra 10 gün boyunca zayıç nedeniyle bekleyip boşa vakit geçirmiştir. Muhassıl ise geçen sürenin 10 gün değil 7 gün olduğunu, gerçekten zayıçı takip etmekle beraber, beklemesinin gerçek nedeninin araya bayram girmesi ve şehir dışından eşrafın gelmesi için olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶

Valinin diğer bir iddiası ise mal ve emlak sayımı için muhassılın gereğinden fazla kişi istihdam ederek gereksiz masraf yaptığıdır.⁴⁷ Mart ayı başında muhassıl sekiz ayrı grup oluşturmuş ve her grupta beşer kişi (kendi atadığı bir kişi, halkın seçtiği bir kişi, bir katip, bir Rum kocabaşısı ve bir yazıcı) olmak üzere toplam 40 kişiyi görevlendirmişti.

45- Yıldızların belli zamandaki yerlerini gösterir cetvel. İnaniş’a göre bir işe başlamak üzere “eşref saat” seçmek yıldızların konum ve hareketleri ile tayin ediliyordu. Bkz, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt III, (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), s. 648-49.

46- BOA, İ.MVL 96, Lef 1.

47- a.g.b.

Muhassıl her birine aylık maaş olarak 750şer kuruş tahsis etmişti ve böylece Edirne’de mal ve emlak sayımı için aylık toplam 30.000 kuruş masraf öngörmüştü.⁴⁸ Muhassıl bu kişilerin listesini İstanbul’a gönderdiğinde sayım için yapılan masraf fazla bulunmuş ve kendi atadığı kişilerden bazılarını listeden çıkarması istenmişti.⁴⁹ Nafiz Paşa mahkemede fazla istihdam konusunda muhassılı kendisinin de uyardığını, ama muhassılın kendi adamlarını kayırmak için bu uyarılara kulak asmadığını ileri sürmektedir.

Muhassılın görev alanı dışında bazı idarî konulara müdahale ettiği ve yeni vergi rejimini tam anlamıyla uygulamadığı da valinin yönelttiği suçlamalar arasındadır – ki muhassıl bu iddiaları inkâr etmemektedir. Örneğin, Rum ve Müslümanlar arasındaki gerginlik sırasında Paşa’ya sormaksızın Rumların arasına hafiye göndererek bir isyan teşebbüsünde bulunup bulunmayacaklarını öğrenmeye çalışmıştır. Öte yandan şehir etrafında bulunan vakıflara dair bağ ve bahçelerden “etraf-ı şehir,” ve av için kullanılan tüfek ve barut için “saçma mukaatası” adıyla yeni vergi kalemleri oluşturup, bunları eski usulle iltizama çıkarmıştır.⁵⁰

Vali, muhassıl ve eşraf arasındaki en büyük çekişmenin ise Edirne meclisinin oluşturulması sürecinde yaşandığı anlaşıyor.⁵¹ Yukarıda belirtildiği gibi, muhassıllara verilen talimatname gereği, görevlendirildikleri yere gittiklerinde ilk yapmaları gereken işlerden birisi bir meclis oluşturmaktır. Muhassılın yanı sıra, biri mal ve emlak sayımı ve diğeri ise nüfus sayımı için iki katip, hakim, müftü, zaptiye memuru ve yöre ileri gelenlerinden de dört kişi olmak üzere meclisin 10 üyeden oluşması öngörülmüştü. Ayrıca gayrimüslim cemaatlerin bulundukları yerlerde Metropolit ve kocabaşılardan iki kişinin mecliste üye olarak bulunması gerekiyordu. Eyalet merkezlerinde valiler meclisin doğal

48- BOA, İ.DH. 567.

49- BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 16220, 16 S 1255 (1 Mayıs 1839). Arşiv kataloğunda belirtilen bu tarih hatalı olmalı.

50- BOA, İ.MVL 96, Lef 1.

51- a.g.b.

başkanı olarak atanıyordu. Meclislerin bu kompozisyonla oluşturulması dini cemaatlerin eşit temsiline dair demografik bir kaygı değildi. Zira Edirne gibi Müslümanların sayıca azınlıkta oldukları yerlerde de aynı sistem uygulanmaktaydı. Kaygı daha çok iltizam sistemindeki iktidar bloğunun önemli unsurlarından olan ve muhassıllık sistemi ile kağıt üzerindeki etkileri marjinalleştirilen eşrafın yeni oluşturulan resmî iktidar yapısına dâhil edilmesi idi. Böylece askerî, idarî ve malî konularda danışma ve karar organı olan meclislerde, muhassıl ve valinin yanında eşraf da formel yönetim yapısı içinde yerlerini almışlardı.

Muhassıl Edhem Efendi de Edirne'ye vardktan sonra aralarında Kadri Bey ve Emrullah Ağa'nın da üye olduğu Edirne Meclisi'ni oluşturmuştu.⁵² Nafiz Paşa'ya yakınlığıyla bilinen Rum çorbacı Naydan da valinin ısrarıyla meclis üyeliğine atanmıştı. Ancak kısa bir süre sonra muhassıl talimatnamesinin ilk aşamada belirlenen sekiz maddesine önce yedi, daha sonra da beş madde olmak üzere iki ek yapıldı. Son ekin bir maddesi meclisin üye sayısını 13 kişi olarak belirliyor ve muhassıl, iki muhassıl katibi, müftü, hakim, zaptiye memuru ve Hristiyanların bulundukları bölgelerde Metropolitte oluşan toplam yedi kişinin doğal üye olarak atanmasını, diğer üyelerin ise ahali tarafından seçilmelerine dair kuralları düzenliyordu. Düzenlemeye göre seçilmenin ön koşulu, bölgede "tanınmış" ve "muktedir," diğer bir deyişle, köklü ailelere mensup büyük toprak sahiplerinden olmaktı. Bu nitelikleri haiz adayların öncelikle mahkemeye adlarını yazdırmaları gerekiyordu. Ardından muhassılın görev alanı içinde bulunan yerlerde her köyden kura ile belirlenen beşer kişi bölgenin idarî merkezinde toplanacaklar ve bu kişiler bölgedeki mülk sahibi ve muktedir olarak addedilen kişilerle bir araya gelerek bölgenin nüfus yoğunluğuna bağlı olarak 20, 30 veya 50 kişiden oluşan bir seçim komitesi oluşturacaklardı. Daha sonra meclis üyeliğine aday olanların birer birer bu komitenin önüne çıkartılması ve çoğunluk kararıyla adayların üyeliğe seçilmeleri öngörölmüştü. İsimlerini yazdırmış adayların sayısı 10-15 kişiden fazla olması

52- İlk oluşturulan meclis üyelerinin listesi için BOA, İ.MVL 36, Lef 13.

durumunda ise seçim komisyonunun önüne ilk sırada çıkarılanların diğerlerine göre avantajlı durumda olabilecekleri düşünülerek, böyle bir durumda adaylar arasında da kura çekiminin yapılması ve yalnızca kurada ismi çıkanların seçim komitesinin önüne çıkarılmasına karar verilmişti.⁵³

Muhassıl Edhem Efendi talimatnamenin ekleri kendisine ulaştıktan sonra mevcut meclisi feshetmiş ve yeni bir meclis oluşturmuştu. Nafiz Paşa henüz valilikten azledilmeden önce muhassılın bu yeni meclisin oluşturulması sırasında talimatnameye uygun davranmadığına dair şikayette bulunmuş ve bu ihbar üzerine Meclis-i Vâlâ muhassıldan meclisin nasıl oluşturulduğuna ilişkin açıklama istemişti. Muhassılın İstanbul'a gönderdiği açıklama yazısına göre, talimatname gereği köy ve kasabalardan gelenler ve Edirne'de mülk sahibi ve muteber addedilenlerle birlikte 1.700 kişiden fazla kişi Edirne'de toplanmış ve yine bunların içinden Edirne'nin büyük şehir olması vasfıyla adayları seçmek üzere kura ile belirlenen 50 kişilik bir seçim komisyonu oluşturulmuştur.⁵⁴ Ancak muhassılın ne seçim komisyonundan, ne de seçimin sonucundan hoşnut olmadığı açıktır. Zira kendi ifadesiyle kura ile seçilen bu 50 kişi "çoban ve bi-iz'ân makûlesinden" olup iyiyi kötüden ayırmaya muktedir olmayan kişilerden oluşmuştu. Öte yandan meclis üyeliğine aday olanların sayısı fazla olduğu için adaylar arasından dört kişi kura ile belirlenmiş ve bu kişilerin tamamı seçim komitesi tarafından onaylanmıştı. Oysa bu dört kişi arasında muhassıla göre yalnızca Kadri Bey Edirne'nin ileri gelenlerini temsil edecek muktedir ve muteber kişilerdendi ve şehirde yine onun gibi köklü ailelerden gelip azalığa adaylığını koyan ancak kurada isimleri çıkmayan yedi-sekiz kişi meclis dışında kalmıştı. Diğer seçilen üç kişi ise eşrafi temsil etmekten uzaktı. Diğer bir deyişle Edirne'nin büyük toprak sahibi elitleri muhassıl meclisinde cisimlenen yeni iktidar yapısı içinde temsil edilmemekteydi. Muhassılın bu soruna bulduğu çözüm ise ba-

53- Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, s. 255.

54- BOA, İ.MVL 36, Lef 19.

sitti: Katiplerini meclis üyeliğinden çıkarmak ve meclis üyesi olamayan eşraftan uygun gördüğü dört kişiyi meclis üyeliğine atamak suretiyle üye sayısını 15'e çıkarmak.

Bu çözüm nizamnameye elbette aykırıydı ve Nafiz Paşa'nın yargılanması sırasında önemli gündem maddelerinden birisiydi. Muhassıl, savunmasında, meclis üye seçimleri sırasında Nafiz Paşa'nın baskıları nedeniyle böyle bir uygulamaya gittiğini söylemiştir. Muhassılın iddiasına göre, Kadri Bey hariç, kurada çıkan ve meclis azası olan diğer üç kişi Nafiz Paşa'nın yazdığı adaylardı ve Edirne'nin önemli eşrafından değillerdi. Üstelik valinin adamları seçim komitesinde bulunan kişileri baskı uygulayarak korkutmuşlar ve serbestçe karar vermelerini engellemişlerdi. Nafiz Paşa ise gayrimüslim cemaatlerin seçimden önce kendisine arzuhal vererek Kadri Bey ve Emrullah Ağa'yı mecliste istemediklerini beyan ettiklerini ve bu nedenle Emrullah Ağa'nın gayrimüslimlerin tepkisinden korkarak seçimlere girmeye cesaret edemediğini söylemektedir. Reşid Paşa mahkeme sırasında gayrimüslim cemaat temsilcilerine, bu iki kişiyi gerçekten isteyip istemediklerini sormuş ve hepsi onlardan memnun olduklarını söylemişlerdir. İddialara bakarak gerçekten valiye gayrimüslimler tarafından bölgenin bu iki önemli ileri geleni hakkında verilmiş bir arzuhal var mıdır, bunu bilmek zor. Ama vermiş olsalar bile, valiler geçip gider eşraf bizimle kalır diye düşünmüş oldukları yönünde bir tahmin yürüterek, eşrafın yüzüne karşı aleyhlerinde bir şey söylememiş olmalarını anlayabiliriz.”

Bütün bu anlatılanlardan Edirne ileri gelenleri ve Nafiz Paşa arasındaki husumetin eskilere dayandığı izlenimine kapılabiliriz. Oysa bırakın husumeti, dava sırasında yapılan savunmalardan, bir kaç ay önce-sine kadar eşraf ile Nafiz Paşa'nın ilişkilerinin son derece yakın olduğu

55- Reşid Paşa'ya göre meclis üyeleri seçiminde Müslümanların Müslümanları, gayrimüslimlerin de gayrimüslimleri seçmesi gerekmektedir. Böyle bir arzuhal verilmesi baştan yanlış olduğu gibi arzuhali okumadan onaylayan Metropolit'in de hatalı olduğunu söylemiştir. Mahkemede taraf olan herkesin bu kuralın farkında olmadıklarını söylemelerine ise şaşırılmamak gerekir, zira seçim nizamnamesinin hiçbir yerinde böyle bir kural yazılı değildi.

anlaşıyor. Özellikle Emrullah Ağa yakın zamana kadar Nafiz Paşa'nın sağ koludur. Örneğin, Tanzimat'ın ilanından önceki yaz İstanbul hükümeti valilerden yakında hayata geçirilecek yeni uygulamaları anlatmak ve fikirlerini almak üzere bölgelerinde bulunan ileri gelenlerden iki kişiyi göndermesini istediğinde, Nafiz Paşa'nın en süslü referanslarla gönderdiği kişi Emrullah Ağadır. Ayrıca bizzat vali tarafından kendisine ve oğluna birer mukataa tahsis edilmiştir. Nafiz Paşa'nın ifadesiyle Emrullah Ağa "iltizamın canını bilir." Bu nedenle de Edirne'deki vergi gelirlerinin toplanmasından tevzi defterlerinin hazırlanmasına kadar en önemli konuların denetiminde Emrullah Ağa önemli aktörlerden biridir. Emrullah Ağa'ya göre Tanzimat'ın ilanı ile Paşa ve eşraf arasındaki ilişki tamamen değişmiştir. Kendi sözleriyle;

"Her ne ise Tanzimat-ı Hayriyye'den evvel yirmi otuz bin gurus kuddümiye ve boğça-bahâlar alındığı vakit biz eyü âdemler idik, sonra Tanzimat-ı Hayriyye münâsebetiyle akçe alınamaz oldu, bizler de fena âdemler olduk."⁵⁶

Bütün bunları anlattıktan sonra şu noktanın bir kez daha vurgulanması gerekiyor. Her ne kadar vali ve eşraf arasındaki nakdî veya aynî "hediye" mübadelesi, modernitenin "akılcı" siyasî ve toplumsal örgütlenmesinde kanunların yasakladığı ve toplumsal ahlakın kınadığı rüşvet fiili olarak tanımlansa da, Tanzimat'tan önceki dönemde gerek hukukî gerekse toplumsal normlar açısından tamamıyla meşrudur. Bu nedenle tarih çalışmalarında sıklıkla dile getirilen eşrafın ve valilerin yozlaşmışlıklarına veya yolsuzluklarına dair betimlemeler anakronistik olduğu kadar, hediye mübadelesini sistemik değil kişisel bir çıkar ilişkisi olarak tanımlamakta ve böylece birkaç çürük yumurtaya işaret edilerek yolsuzluklarla başa çıkmaya çalışan püriten bir devlet düzeni ideali kurgulanmaktadır.

Nafiz Paşa'nın Emrullah Ağa'ya hediye ettiği mukataa idaresi ve

bunun karşılığında Emrullah Ağa'nın Paşa'ya verdiği 20-30.000 kuruş "kudûmiye ve bohça-baha" ilk bakışta karşılıklı çıkar sağlayan bir mübadele olarak görülebilir. Ancak bu ilişki ne kişiseldir, ne de yalnızca Edirne sancağına özgüdür.⁵⁷ İltizam sisteminde valilerin eşrafa mukataa ve iltizamların idaresini vermeksizin vergi toplaması söz konusu olmadığı gibi, eşrafın kudumiye ve bohça-bahaları olmaksızın valinin askerî ve idarî konularda gerekli malî kaynağı bir araya getirmesi de söz konusu değildir. Bu nedenle vali ve eşraf arasındaki hediye ekonomisi, iltizam sisteminin birikim ve yeniden dağıtım işlevlerinin gerçekleştirilmesinde temel öneme sahiptir. Hediye mübadelesinin devamı ekonomik sistemin yeniden üretimini de garanti eder. Böylece kişisel ve tekil görünen ilişkiler yapısal, keyfi görünen ilişkiler meşru ve kapsayıcı bir örgüye dâhil olurlar.⁵⁸ Taşradaki eşraf ve vali arasındaki yatay ağlara ek olarak, taşrayı İstanbul'a bağlayan dikey hediye mübadelesine ileride Hüsrev Paşa bahsinde değineceğimizi de geçerken söyleyelim.

Hediye mübadelesi yoluyla valiler ve eşraf arasındaki karşılıklı ekonomik fayda ilişkisi bu açıdan elbette önemlidir. Ancak bu konuda son derece geniş bir literatüre sahip olan antropolojinin işaret ettiği gibi, hediye ekonomisinin yalnızca karşılıklı fayda üzerinden tanımlanması, karşılıklı hediye alışverişinin içinde barındırdığı sembolik ve siyasî öğeleri anlamlandırmamızı engelleyen indirgemeci bir bakış açısıdır.⁵⁹ Diğer bir deyişle mübadele edilen hediyelerin ekonomik değerine olduğu kadar, mübadelenin kendisine de odaklanmamız ge-

57- Hatta ne de Osmanlı'ya özgüdür. Yukarıda da değinildiği gibi modernite öncesi dönemde hediye mübadelesi iktisadî ve siyasî yapının ayrılmaz bir parçasıdır. Örneğin, 16. yüzyılda Fransa'da hediye ekonomisinin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Natalie Zemon Davis, *The Gift in Sixteenth-century France* (Madison: University of Wisconsin Press, 2000).

58- Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, çev. Richard Nice (Cambridge: Cambridge University Press), s. 195.

59- Literatür ziyadesiyle geniş olduğu için en standart referansı vermekle yetinelim: Marcel Mauss, *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, çev. W. D. Halls (Londra: Routledge, 1990).

rekir. Burada hediye ekonomisinin toplumsal ve siyasî örgütlenmede belirleyici işlevi özellikle vurgulanmalıdır. Mübadele edilen yalnızca iktisadî metalar değil aynı zamanda saygı, minnet ve sadakattir. Böylece ekonomik kapital siyasî kapitale dönüştürülür. Bu yolla hediye dayanışmayı güçlendirir ve Sahlins'in dediği gibi, barışı teşvik eder.⁶⁰ Emrullah Ağa'nın yukarıdaki ifadesiyle, Tanzimat ile birlikte hediyeler bitmiş, eşraf ve vali arasındaki dayanışma ve barış bozulmuştur.

Tanzimat ile birlikte İstanbul'un hediye ekonomisine son vermesi yalnızca taşradaki malî otoriteyi ele geçirmeye değil, aynı zamanda taşra eşrafının sadakatini valilerden İstanbul'a transfer etmeyi ve böylece merkezi otoritenin taşra üzerindeki siyasî nüfuzunu artırmayı amaçlıyordu.⁶¹ Ancak bu transfer muhassıllar aracılığıyla yapılmaya çalışıldığından, Edirne örneğinde görüldüğü gibi, muhassılların yerel eşraf tarafından fethedilmesi fazla zor olmadı. Muhassıl Edhem Efendi'nin fazla vakit kaybetmeden Emrullah Ağa ve Kadri Bey'in oğullarına 80-100.000 kuruş civarında mukataalar tahsis ettiği mahkeme zabıtlarından anlaşılıyor. Her ne kadar muhassıl, bu toprakların neden eski usulle iltizama çıkarıldığı sorusuna cevap olarak emaneten verildiğini söylese de, eski sistemin kısmen de olsa, yeni aktörlerle varlığını sürdürdüğü açıktır.

Yeni rejimin en büyük mağdurları kuşkusuz valilerdir. İltizam siste-

60- Marshall Sahlins, *Stone Age Economics* (New York: Aldine, 1972), s. 169.

61- Mübadeledeki iki taraf arasındaki siyasî ve iktisadî nüfuz ne kadar asimetrik olursa paternalist dile yapılan vurgu da o kadar fazla olacaktır, bkz. Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, s. 195 ve s. 239. Fukara ve yardıma muhtaç kişilere sağlanan ve bugün "kamu yardımı" olarak tanımlanan olgunun, hediye ekonomisi içinde atıyye, ihsan veya bahşiş gibi adlarla tanımlanması böyle paternalist dilin bir kurgusudur, bkz. Nadir Özbek, "Imperial Gifts and Sultanic Legitimation During the Reign of Sultan Abdulhamid II, 1876-1909," *Poverty and Charity in the Middle Eastern Contexts* (der. Mine Ener, Amy Singer ve Michael Bonner) içinde (New York: State University of New York Press, 2003), s. 203-220. Örneğin Nafiz Paşa'nın masraf defterinde Edirne'de Ermeni mahallesinde çıkan yangın nedeniyle yardıma muhtaçlara verilen 685 kuruşun adı *bahşiş* idi, BOA, İ.MVL 96, Lef 4.

minde elde ettikleri gelirleri önemli ölçüde kaybetmiş, malî otoritelerini yitirmelerine bağlı olarak siyasî nüfuzları budanmış olduğu gibi, yeni ceza kanunuyla bir gecede suçlu konumuna düşürülmüşlerdir. Bununla beraber, İstanbul hükümeti ceza kanununun uygulanmasında son derece ince bir çizgi üzerinde yürüdüğüne elbette farkındaydı. Bu ince çizgi şöyle bir açmaza dayanıyordu: Bir yandan kanunda belirtildiği gibi cezaî yaptırımların uygulanmasında eşit davranıldığını bütün kamuoyuna göstermek (çünkü kamuoyunu ancak bu şekilde harekete geçirip yeni düzenin meşruiyetini temin edebilirlerdi); öte yandan da valileri tümüyle sisteme yabancılaştırmamak (çünkü bu durum taşrada kontrolün tamamıyla kaybedilmesiyle sonuçlanabilirdi). Bu açmazı çözenin en kolay yolu valilere (ve bürokrasinin diğer üst kademesindeki görevlilere) dudak uçuklatacak kadar yüksek maaşlar vermek ve böylece seslerini kısmaktan geçiyordu. Nafiz Paşa'nın kendisinden dinleyelim:

“İltizamâtıdan üç bin kese hâsıl olur idi deyu evvelki meclisde söylediler. Kulunuz da irtikâb etmişim ve güya usûl-i Tanzimat'ı bunun için istememişim! Kulunuza ise binsekizyüz kese maaş ihsan olundu, üç, beş yüz kese dahi mukataat ve saire masarifatı olur idi, şunda bir beşyüz kese fark edecek anın içün kulunuz anı irtikâb eder mi?”⁶²

Nafiz Paşa'nın mahkemedeki bu sözleri iki açıdan önemlidir. Birincisi, savunmasının tam anlamıyla yasanın diline uygun olmasıdır. Ceza kanunundaki ifade ile, bütün devlet memurları hangi sınıf ve milletten olursa olsun,

...mikdar-ı kifâye maaş ve mahiyyeler ile muvazzaf olduklarından artık irtişâyâ ve irtişâdan ma'dud hedâyâ ahzine hiç mahal kalmamış olmağla fîmâba'd bu fi'l-i mekruha cesaret olunmıya.⁶³

62- BOA, İ.MVL 96, Lef 2.

63- Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, s. 307.

1840 Ceza kanunu, günümüz ceza kanunlarının rüşvet ve yolsuzluğun yasaklanma gerekçelendirmelerinde geçerli olan kamu geliri ve kişisel gelir arasında bir ayrımın varlığına ve hatta toplumsal ahlakın zedelenmesine dair bir referansla değil, maaş alan memurun artık rüşvet ve yolsuzluk yapmasına gerek olmadığı, diğer bir deyişle maddi ihtiyaç temelli bir gerekçelendirmeye dayanıyordu. Nafiz Paşa da iltizam sisteminin ilga edilmesinin ardından gelirinde önemli bir düşüş olmadığını dolayısıyla böyle bir yola başvurmasının gereksizliğini öne sürmektedir.

İkinci nokta ise Nafiz Paşa'ya tahsis edilen maaşın yüksekliğidir. Paşa'nın söz ettiği rakamlar yıllık olsa gerek. O dönemde bir kese 500 kuruşa eşit olduğuna göre valiye tahsis edilen yıllık maaşın 900.000 kuruş (veya aylık 75.000 kuruş) civarında olduğu anlaşıyor. Sözünü ettiği diğer perakende gelirlerle birlikte hesap edildiğinde valinin aylık geliri 100.000 kuruşa yakındır. Bu miktarın önemli bir bölümünü kendisi için ayırdığını, kalanını da konağında görevli hizmetkarlarına maaş olarak verdiğini düşünebiliriz. Üst düzey devlet memurlarına verilen aşırı yüksek maaş ve orta-düşük kademelerde çalışanlarla üst seviyedekiler arasındaki fahiş maaş farkı dönem üzerinde çalışan tarihçilerin dikkat çektikleri bir noktadır.⁶⁴ Bu dönemde 'müşir-vezir' ünvanını taşıyan bürokratların aylık maaşları 60.000-100.000 kuruş

64- Carter Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922* (Princeton: Princeton University Press, 1980), s. 144-145; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, 1836-1856* (İstanbul: Eren, 1993), s. 105-109. Findley Osmanlı üst düzey bürokratlarına tahsis edilen maaşın Avrupa'daki muadillerine oranla çok daha yüksek olduğunu belirtir. Değişik kademelerdeki bürokratlara verilen maaş farkını göstermesi açısından Akyıldız'ın verdiği maaş listesi çarpıcıdır (s. 106-107). Sadrazama verilen maaş 100.000 kuruş iken, nazırların maaşı 25.000 ve 75.000 kuruş arasındadır. Müdür seviyesinde olanların maaşı 2.500-5.000 kuruş arasında, düşük seviyeli katiplerin maaşı 250-350 kuruş civarındadır. Dönemin ortalama ücretlerini ve geçim seviyesini göstermesi açısından vasıflı bir inşaat işçisinin yevmiyesinin 7-8 kuruş civarında olduğunu da geçerken belirtelim. Bilgi için Şevket Pamuk'a teşekkür ederim.

arasında belirlenmişti.⁶⁵ Müşir ünvanlı Nafiz Paşa'ya verilen 75.000 kuruş 'çıplak' maaş, bu açıdan standart müşir maaşı sınırları içindedir. Ancak yine de müşirler için tanımlanan maaş standardının alt ve üst sınırı arasındaki farkın yüksekliği de dikkat çekicidir. Elimizde sağlıklı bir karşılaştırma yapabileceğimiz kapsamlı bir liste yok, ama bir örnek vermek gerekirse, ileride göreceğimiz gibi İzmit Müşiri Akif Paşa'ya tahsis edilen maaş 60.000 kuruştur. Ancak bu maaşa ek olarak kereste gümrüğü gibi bir takım perakende gelirler de Akif Paşa'ya tahsis edilmişti. O halde müşir unvanlı bir valiye maaş artı ek gelirlerle tahsis edilen gelirin ortalama 100.000 kuruşa yakın olduğunu söyleyebiliriz. Ama her halükarda merkezi otoritenin asıl kaygısı maaşlarda bir standart oluşturmaktan çok, valilerin eski sistemdeki iltizamdan elde ettikleri gelir ile yeni sistemdeki maaşları arasında çok büyük bir farkın oluşmasını engellemekti. Bu nedenle Edirne gibi büyük ve vergi geliri yüksek bir eyaletin valisine yüksek maaş verilmesi anlamlıdır. Valilere verilen bu yüksek maaşlar şüphesiz İstanbul'un taşra üzerindeki siyasî otoritesinin ne kadar kırılan ve özgüvenden yoksun olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Merkezin taşra üzerindeki siyasî otoritesine yönelik olanakları ve güveni arttıkça valilere tahsis edilen maaşlar da kademeli olarak azaltılmıştır. Örneğin 1909 yılı civarında "birinci sınıf vali"ye verilen maaş 20.000 kuruştur.⁶⁶

Yüksek maaşlarla, deyim yerindeyse devlet ricalinin ağzına bir parmak bal sürülmüştü, ama yukarıda söz ettiğimiz gibi kanunun eşit olarak uygulandığını göstermek için bürokrasinin üst kademelerinden bir kaç örnek kurban seçmek gerekiyordu. Bu kurbanların ilki Nafiz Paşa ve savcısı Mustafa Reşid Paşa'dır. Mahkemede Nafiz Paşa'nın "yolsuzluklarına" dair ifadeleriyle Paşa'nın cellatlığına soyunan ise eski sağ

65- Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12 Yayına hazırlayan Cevdet Baysun (Ankara: TTK, 1991) s. 18; Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)* (Ankara: TTK, 1999), s. 88.

66- Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1970), s. 212.

kolu Emrullah Ağa olmuştur.

Emrullah Ağa ifadesinde, Nafiz Paşa'nın iltizam dönemindeki gelirden mahrum kaldığı için Tanzimat ilan edildikten sonra da eşraftan "hediye" adıyla paralar almaya devam ettiğini söyler. Nafiz Paşa, kaza voyvodalarının "ikramiye" olarak kendisine 170.000 kuruş verdiklerini, bunun 50.000 kuruşunu kendi dairesine harcadığını, kalan 120.000 kuruşun kendisine kaldığını kabul etmiş ancak bu parayı da masraflarına harcadığını öne sürmüştür. Zamanında Paşa'nın bütün defterlerini ayrıntılarıyla bilen Emrullah Ağa, söz konusu meblağın 247.000 kuruş olduğunu söylemiş ve masraf defterinin incelenmesinden valinin yolsuzluğunun anlaşılacağını iddia etmiştir. Masraf defterinin mahkemede okunmasının ardından Nafiz Paşa'nın bir kısım masraflarını da kendi dağıttığı hediye adıyla defterine geçirmiş olduğu ve böylece memleket sandığından 'zimmetine para geçirdiği' anlaşılmaktadır.⁶⁷

Emrullah Ağa'nın Nafiz Paşa'ya yönelttiği suçlamalar bununla bitmez. Kendi ağzından dinleyelim:

Emrullah Ağa: "Paşa hazretlerinin bende daha ne sözleri vardır, lisanıma alamam ve haddim değildir."

Reşid Paşa: "Niçin lisanınıza almazsınız? Ne demişler ise doğruca söyleyin, burası velinimetimiz padişah efendimizin meclis-i âlîsidir, herkes doğrusunu söylemeli."

Emrullah Ağa: "Efendim, kulunuz İstanbul'dan avdet etdim. Paşa hazretlerine Tanzimat'a dair şeyleri söyledim. Bu Tanzimat-ı Hayriyye ileride icrâ olunacak idi, benim lâyiham⁶⁸ işe yaramadı

67- Nafiz Paşa'nın Kasım 1839 ve Mart 1840 dönemine ait dört aylık masraf defteri için BOA, İ.MVL 96, Lef 4, 5.

68- Yukarıda da belirtildiği gibi, 1839 yazında Tanzimat'a dair uygulamaların anlatılacağı toplantıya katılmak üzere Nafiz Paşa Emrullah Ağa'yı İstanbul'a göndermiş ve giderken Meclis-i Vâlâ'ya sunulmak üzere kendisine bir de lâyiha vermişti. Bu lâyihada Nafiz Paşa, Tanzimat'ın uygulamaya geçirilmesi için erken olduğunu ve bir süre ertelenmesinin faydalı olacağını tavsiye etmektedir. BOA, İ.MVL 96, Lef 2.

mı [dedi]. Bendeniz, bilmem dedim. Bu birkaç zâtın tertibiyle olmuştur, bu işler şey değildir, arada bize gadr oldu, Edirne'ye memuriyetimizde binbeşyüz kese gadr oldu dedi. İşte, bu birkaç sefihin tertibiyledir dediler.”

Reşid Paşa: “E, acaba o sefihler kimler imiş, çekinmeyin doğrucasını söyleyin.”

Emrullah Ağa: “Biri, hâşâ, zat-ı devletiniz dedi.”

Reşid Paşa: “Ey Paşa hazretleri bendenizi tesfih buyurmuşsunuz ama bu safahat kendi umûr-ı tabiiyyemde midir yoksa mesâlih-i memuremde mi oluyor? Bu madde kendi nefs ü namusuma dokunur şey olduğundan bunu başkaca paşa hazretlerinden dava ederim... Ben bir adamın yüzüne karşı söylemeyeceğim lakırdıyı arkasından söylemem. Siz İstanbul'a geldiğinizin ertesi günü sadr-ı sabık hazretlerinin nezdine geldiğinizde, bu sene Tanzimat-ı Hayriyye icra olunmamış olsa memâlik-i devlet-i âliyyenin dayanacak hâli kalmadığından cümlesi perişan olurdu buyurmadınız mı? Edirne'de ise bütün bütün Tanzimat-ı Hayriyye'nin hilâfına şeyler söylemişsiniz, bunlar birbirine uymaz şeyler oluyor.”⁶⁹

Emrullah Ağa kartlarını nasıl oynaması gerektiğini iyi biliyordu kuşkusuz. Nafiz Paşa'nın bütün inkârlarına rağmen, Emrullah Ağa'nın bu lafı değişik zamanlarda birçok kez işittiğini söylemesiyle, vali iyice köşeye sıkıştırılmıştı. Mahkemenin bu noktasından sonra Reşid Paşa tekrar tekrar bu konuya dönerek, “ya benim sefih olduğumu isbat edersiniz, ya da o sözü demiş isem o sıfat bendedir dersiniz” diyerek Nafiz Paşa'ya özür diletmiştir. Reşid Paşa ayrıca bu kişisel husumetin nedenini Nafiz Paşa'nın eskiden beri Tanzimat'a muhalif olmasıyla ilişkilendirmiş ve bu muhalefeti ispata girişmiştir. Örneğin İngiltere ile imzalanan 1838 tarihli ticaret anlaşmasının maddelerinden birisi olan Osmanlı topraklarında tekellerin (yed-i vahid) ortadan kaldırılmasına yönelik uygulamalarda hükümetin ayak sürümesinin baş so-

rumlusunun zamanın Maliye Nazırı Nafiz Paşa olduğunu söylemiştir.⁷⁰ Dolayısıyla o anlaşmayı istemeyen Nafiz Paşa Tanzimat'ı da istemez. Böylece Nafiz Paşa'nın mahkemesi, ana gündem maddeleri olan yolsuzluk ve Tanzimat'a muhalefete ek olarak, kişisel hesaplaşmaların da görüldüğü bir davaya dönüşmüştür.

Bir kere eski defterler açıldıktan sonra kişisel hesaplaşmalar devam eder. Bu kez sırada ilk defa söz alan Fethi Paşa vardır.

Fethi Paşa: “Benim hakkımda dahi Paşa hazretleri bir şey buyurmuşlar. Güya Pertev Paşa merhumun idâmında kulunuzun dahi medhalim var imiş. Halbuki katl maddesi benim pek kocunduğum ve hiç sevmediğim şey olduğundan ve bu madde asla ve kat'a haber ü agahım olmadığından rabbim bilür ki bu madde derecesiz gücüme gitmiş idi. Bunu huzur-ı rabbü'l-aleminde Paşa hazretlerinden dava edecek idim. Elhamdilüllah buna teşekkür ederim ki bu davam ahirete kalmayub burada sürülecek. Ey Paşa hazretleri benim şu madde-i mekrûhada medhalim olduğunu neden bilürsünüz?”

Nafiz Paşa: “Hayır ben bunu söylemedim, söylediğimi bilmiyorum.”

Fethi Paşa: “Bu lakırdıyı sahih söylemişsiniz, zira bana söyliyien mevsuk zattır.”⁷¹

70- Mahkeme tutanaklarından Reşid Paşa'nın hangi konuya referansla bunları söylediğini tam olarak kestirmek mümkün değil. Ancak ipek ticareti üzerine olması muhtemeldir. 1838 ticaret anlaşmasının ardından, Bab-ı Ali ipek ticaretinden alınan gümrük vergisini sağlama almak amacıyla ipek ticaretini yalnızca İstanbul limanı üzerinden yaptırmakta ısrar etmekteydi. İngiliz hükümeti bu uygulamayı anlaşmanın serbest ticaret hükmüne aykırı ve eski tekel sisteminin bir devamı görerek bir an önce kaldırılmasını talep etmekte ve aksi takdirde Mısır valisi Mehmed Ali Paşa ile yaşanan olağanüstü krizde Osmanlı'yı kendi kaderine terk etmekle tehdit etmekteydi. Bu aşamada Osmanlı hükümeti adına müzakereleri sürdüren kişi Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa idi ve bu konuda İngiliz hükümetinin kararlılığını bildirmekte ve kendi hükümetini ipek ticaretindeki uygulamadan vazgeçirmeye çalışmaktaydı. Bkz. Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, s. 152-156.

71- BOA, İ.MVL 96, Lef 2.

Burada bir parantez açarak konunun hassasiyetine değinmemiz gerekiyor. 1830'lu yıllarda Pertev Paşa ve Akif Paşa bürokrasi içinde iki ayrı hizbin önde gelen temsilcileridir ve aralarındaki rekabet birbirlerine karşı kişisel düşmanlık düzeyindedir.⁷² Bu düşmanlığın ayrıntılarına burada değinmek yersiz.⁷³ Ancak Mustafa Reşid Paşa'nın uzun yıllar boyunca yanında yetiştiği ve kariyerini borçlu olduğu Pertev Paşa'ya kişisel sadakatini vurgularsak, konunun neden Nafiz Paşa'nın yargılanmasına taşındığını anlayabiliriz. Akif Paşa'nın yoğun çabaları sonucu 1837 yılı Eylül'ünde Pertev Paşa Mülkiye Nazırlığı'ndan azledilmiş ve ardından, kardeşi ve damadı ile beraber Edirne'ye sürgün edilmiştir. Bir süre sonra da padişah II. Mahmud'u ikna eden Akif Paşa'nın çabası ile Edirne'de gizlice katledilmiştir. Kamuoyunun baskısından çekinen Akif Paşa, Takvim-i Vekâyi'de Pertev Paşa'nın eceliyle öldüğünü yazdırtmıştır.⁷⁴ Pertev Paşa'nın idamından bir süre sonra Londra elçiliğinden Hariciye Nazırlığı'na atanan Mustafa Reşid Paşa'nın İstanbul'a dönerken Akif Paşa tarafından katledilme endişesi taşıdığını da belirtmek gerekiyor.⁷⁵

72- Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, s. 83, M. Salâheddin'den şu satırları aktarıyor: "O zaman büyük ve küçük erkân ve ricâl-i devlet iki partiye münkasım olub biri Pertev Paşaya tarafdâr, diğeri de Âkif Paşaya müntesib ve mededkâr idi."

73- Ayrıntılar için, bkz. Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lutfî Efendi Tarihi*, cilt 5, eski yazıdan aktaran Yücel Demirel, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), s. 881; 916; 954-956; Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, s. 30-36; Carter V. Findley, "Factional Rivalry in Ottoman İstanbul: The Fall of Pertev Paşa, 1837," *Journal of Turkish Studies*, 10 (1986), s. 127-134. Makalenin çok az değiştirilmiş bir versiyonu için aynı yazarın, *Ottoman Civil Officialdom* (Princeton: Princeton University Press, 1989), s. 70-80.

74- Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lutfî Efendi Tarihi*, cilt 5, s. 916; Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, s. 95-96, *Takvim-i Vekâyi*, no: 157, 5 N 1253 (3 Aralık 1837). Pertev Paşa ile yaşadığı rekabet ve husumete ilişkin olarak Akif Paşa anılarını *Tabsıra* isimli bir eserde kaleme almıştır. *Tabsıra*'nın tam metni ve transkripsiyonu için bkz. Taha Niyazi Karaca, *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa'nın Anıları (İbret)* (İstanbul: IQ Kültürsanat Yayıncılık, 2004).

75- Bkz. Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, s. 96-97.

Fethi Paşa'nın güvenilir zat dediği, yakın arkadaşı Reşid Paşa'dan başkası değildi. Konunun nasıl gündeme geldiğini Reşid Paşa mahkemede açıklar. Reşid Paşa Avrupa'dan İstanbul'a döndükten sonra Nafiz Paşa ile bir görüşmesinde konu Pertev Paşa'nın idamından açılır ve Nafiz Paşa görüşmede Pertev Paşa'nın katline dair bir sırrını paylaşır. Pertev Paşa'nın katlinden kısa bir süre önce Akif Paşa, Nafiz Paşa'yı çağırılmış ve Pertev Paşa'nın ortadan kaldırılmasına iştirak etmesini talep etmiştir. Tam olarak ne düzeyde bir katılım beklediğini bilemiyoruz ancak Nafiz Paşa'nın "ben cellad mıyım? Öyle şeye karışmam" diyerek teklifi reddeden cevabından Akif Paşa'nın Nafiz Paşa'yı bizzat Edirne'ye gönderip Pertev Paşa'nın katline nezaret etmesini istemiş olması mümkün görünüyor. Bununla beraber, Nafiz Paşa'nın iddiasına göre, bu kadar geç bir tarihte 'siyaseten katl' uygulamasının Avrupa'da duyulmasının devletin itibarını zedeleyeceği kaygısıyla o sırada Viyana elçisi olan Fethi Paşa'ya tepkinin ne olabileceği sorulur ve Fethi Paşa'nın kaygıya gerek olmadığını söylemesi üzerine de Pertev Paşa idam edilir. Reşid Paşa ise Nafiz Paşa'dan bu duyduklarından sonra "bu kadar vakitten berü karındaş gibi görüştüğü" Fethi Paşa'ya bir süre "soğukluk" duymuştur, ancak daha sonra konuyu açıp Pertev Paşa'nın katlinden onun da kendisi gibi habersiz olduğunu anlayınca rahatlamıştır. Mahkemede Reşid Paşa'nın anlattıklarını Emrullah Ağa da desteklemekten geri durmaz. Nafiz Paşa kendisine Pertev Paşa'nın katlinde Fethi Paşa'nın iştiraki olduğunu "bir değil bir kaç defa pek hararetle" anlatmıştır. Gitgide kişisel hesapların görüldüğü bir davaya dönüşen mahkemede Nafiz Paşa'ya düşen bu "zannından" dolayı bir kez daha özür dilemektir.

Nafiz Paşa'nın mahkemenin ilk gününde davalılarına meydan okuyan tavrından artık eser kalmamıştı. Mahkemenin sonuna doğru bitmiş ve perişan hali kolaylıkla zihinlerde canlandırılabilir. Artık yargılanmasının Nisan ayında Edirne'de yaşananlardan çok, kişisel husumetlerle bezenmiş siyasî sebeplere dayandığının iyice farkındadır. Neden kurban seçildiğine dair kendince bir açıklaması da vardı. Sultan II. Mahmud üst düzey bürokratların kişisel taleplerini kabul eder gö-

rünmekte, öte yandan bu taleplerin bazılarını Nafiz Paşa'nın ağzından reddetmektedir. Örneğin Said Efendi padişahıtan Emin Efendi'nin çiftliklerinden birisini uygun fiyatla bana verin diye talep etmiş, II. Mahmud kabul etmiş ama daha sonra o dönemde Maliye Nazırı olan Nafiz Paşa'ya gizli bir yazı göndererek değerinden aşağı fiyatla verilmemesini emretmiştir. Nafiz Paşa'nın anlatımıyla "beni merhum böyle şeylerde kullanırdı, meydana beni iterdi, anın için bana herkes düşman oldu."⁷⁶ Uzun yıllar bürokrasinin en üst mevkilerinde bulunmuş birisinin bu kadar tedbirsiz ve safça bir konuşma yapması da ancak Nafiz Paşa'nın mahkemede içine düştüğü ruh hali ile açıklanabilir. Tabii ki bu sözleri de, modern deyişle, aleyhine delil olarak kullanılmış ve bir yandan kendini temize çıkarmak gayretiyle merhum padişaha dil uzatmak olarak addedilip Reşid Paşa tarafından azarlanmış, öte yandan da uzun suç listesine yeni bir maddenin daha eklenmesine sebep olmuştur.

Nafiz Paşa mahkeme boyunca davaya konu olan bütün iddialarda suçlu bulunmuştur. Takvim-i Vekâyi satırlarına da yansıtılmış olan 'cürümleri' özetle şu şekilde sıralanmıştır: Edirne muhassılı Edhem Efendi'yi küçümseyen tavırları; Edirne ileri gelenlerini birbirlerine karşı kışkırtması; Muhassıl Meclisi oluşturulması sürecinde mevcut nizamnameyi uygulamaması; Edirne eşrafından Emrullah Ağa ile Tanzimat'tan evvel iyi olup Edirne eyaleti kazalarından kudumiye ve diğer paraların tahsiline onu vasıta etmiş, kaza voyvodallığı vermiş ve Tanzimat müzakeresi için İstanbul'a muteber eşraftan kişiler gönderilmesi istenildiğinde tavsiye ile göndermişken, Tanzimat'tan sonra zengin ve muktedir olamayacağını anlayıp ondan yüz çevirip küçük görmesi; Edirne gayrimüslimleri ve Müslümanları arasında herhangi bir sorun yokken bir çocuğun lafına bakarak telaşlanması, durumu kontrol altına almada başarısız olması ve bir yandan çocuğun lafına itimat etmedim derken gece bir vakitte muhassılı paşa kapısına çağırması ve Edirne'de karışıklık çıkacağını söyleyerek Filibe Feriki Hayreddin

76- BOA, İ.MVL 96, Lef 2.

Paşa'ya haber gönderterek boş yere Edirne içinde hezeyan yaratması; ertesi günü gayrimüslim kocabaşları güvence almak için makamına geldiklerinde durumu daha da kötüleştiren konuşmalar yapması; çorbacı seilmeyen birisi olduğu halde onu istihdam edip, öteden beri halkın sevdiği, güvendiği ve görevlendirilmesini rica ettikleri Eyüp Ağa'yı istihdam etmemesi; Tanzimat'ın her hususunda aksine davranması ve çıkarı yönünde uygulamaları tercih etmesi; bir takım yolsuzluklarda bulunması; tevzi defterini usullere aykırı biçimde tahrif etmesi; merhum padişah II. Mahmud hakkında uygunsuz sözler söylemesi.

Bu uzun suç listesinin ardından Nafiz Paşa'ya ne ceza verileceği Meclis-i Vâlâ'da 29 Haziran günü görüşülerek karara bağlamıştır. İki ceza seçeneği üzerine oylama yapılmıştır: biri, vezirlik ünvanı elinden alınarak bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemek üzere üç yıl müddet ile sürgün, diğeri ise yine vezirlik ünvanı elinden alınarak iki yıl müddet ile sürgün cezaları. Oylama sonucunda birinci seçenek büyük çoğunlukla kabul edilmiş ve Nafiz Paşa (ki bundan sonra da kendisine Nafiz Efendi denilecektir) Kütahya'ya sürgün edilmiştir.⁷⁷ Ayrıca memleket sandığından 'zimmetine geçirdiği' 154.173 kuruşun kendisinden alınarak sandığa iadesi ve bazı mültezimlerden 'hediye' olarak aldığı paraların maliye hazinesine ödenmesine karar verilmiştir.⁷⁸ Nafiz Paşa ile birlikte, görevlerini yerine getiremediğine hükmedilen muhassıl Edhem Efendi ve içeriğini bilmediği arzuhalleri onaylayan Metropolit de azledilmişlerdir.

Nafiz Paşa yeni çıkarılan ceza kanununa göre yargılanmıştı, fakat kanunun hangi maddesine istinaden cezalandırıldığı mahkeme mazbatalarında açık değildir. Her ne kadar yukarıda sıralandığı gibi suç lis-

77- Takvim-i Vekâyi, no: 201 13 Ca 1256 (13 Temmuz 1840) ve BOA, İ.DH 765, 29 R 1256 (30 Haziran 1840). Karar metninin yanısıra, Meclis-i Vâlâ üyelerinin hangi yönde oy kullandıklarını gösteren liste de bu belgede bulunabilir. Mahkeme boyunca Nafiz Paşa'nın canına okuyan Mustafa Reşid Paşa'nın daha az cezayı öngören ikinci seçenek yönünde oy kullanan azınlığa dâhil olduğunu da söyleyelim.

78- Takvim-i Vekâyi no: 201, 13 Ca 1256 (13 Temmuz 1840).

tesi kabarık olsa da, Nafiz Paşa'nın ceza kanununun yalnızca bir maddesine göre cezalandırıldığı anlaşıyor: devlet memurlarının rüşvet ve yolsuzluklarına dair cezaî müeyyideleri belirleyen beşinci fasılda tanımlanan ikinci madde. Bu kanıyı üç sebebe dayandırmak mümkün. Birincisi; Nafiz Paşa'ya verilen paşalık ünvanının elinden alınması ve bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmeksizin üç seneliğine sürgün cezası, ceza kanununda tanımlanan rüşvet fiiline uygulanan en yakın cezaî yaptırımdır.⁷⁹ İkincisi; yolsuzluk hariç Nafiz Paşa'nın işlediğine hükmedilen suçlardan hiçbirisinin fazla ayrıntılı düzenlenmemiş olan ceza kanununda karşılığı tanımlanmamıştır.⁸⁰ Üçüncüsü; mahkemesinden yaklaşık iki yıl sonra Nafiz Paşa'nın affedilmesi gündeme geldiğinde, Nafiz Paşa'nın işlediği suça ilişkin yalnızca yolsuzluğa referans verilmiştir: "Nafiz Efendi'nin cünha-ı ma'lûmesi ol vakit ancak hilâf-ı Tanzimat-ı Hayriyye alınmış olan yüzyirmibin gurus üzerine olmuş..."⁸¹

Ancak hemen altını çizerek söyleyelim: Nafiz Paşa'nın yalnızca yolsuzluktan hüküm giymesi, yolsuzluğun Meclis-i Vâlâ'da kendisini yargılayan bürokratların üzerinde en hassasiyetle durdukları mesele olduğu anlamına gelmez. Hatta tam tersi; Nafiz Paşa'nın memleket sandığından 'zimmetine geçirdiği' ve artık rüşvet addedilen hediyeler-

79- [5. Fasil] "İkinci madde: eğerçi [rüşvete] cesaret eden olur ise aldığı rüşvet bey'tü'l-male teslim olunmak üzere alınub mürteşi bulunan âdem dahî erbab-menasıb ve me'muriyetten bulunduğu halde ba'dezin menasıb ve me'muriyyet-i Devlet-i Aliyye'de kullanılmamak üzere bulunduğu hizmetten azl ve ihrac ve rütbesinden hat ve tenzil ile üç sene müddet için küreğe vaz' kılın." Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, s. 307. Neden kürek (ağır iş) cezasına değil de sürgün cezasına çarptırıldığına ileride değineceğim.

80- Nafiz Paşa'nın yargılanması bağlamında buna bir istisna belki ceza kanununun 8. faslında tanımlanan maddelerdir. Burada ulema, mülkî amirler ve muhassılların memleket meclislerinde birbirlerine müdahale etmeden uyum içinde çalışmaları gerekliliği vurgulanmakta ve bu kişiler arasında düşmanlık ve birbirlerinin yetkilerine müdahale olursa kabahatin hangi tarafta olduğunun araştırılacağı ve kabahatlinin cezalandırılacağı yazılmaktadır. Cezanın ne olacağı tanımlanmamıştır. İlgili maddeler için bkz. a.g.e. s. 309.

81- BOA, İ.MVL 635, 21 S 1258 (3 Nisan 1842).

den aldığı yüz kûsur bin kuruş paranın mahkemenin gerçekte en az ilgilendiği mesele olduğu söylenilebilir. Nafiz Paşa Tanzimat'a muhalif kanadın önemli isimlerindendir, Meclis-i Vâlâ artık Mustafa Reşid Paşa ve Fethi Paşa gibi 'Tanzimatçı' hizip tarafından kontrol edilmektedir ve bu iki grup aralarındaki siyasî rekabetin Pertev Paşa'nın idamı bahsinde görüldüğü gibi kişisel husumet boyutları da mevcuttur. Bu nedenle Nafiz Paşa'nın yargılanması baştan sona siyasî bir davadır ve yolsuzluk iddiaları siyasî rakipleri ortadan kaldırmak için kullanılan yasal gerekçedir. İlerideki örneklerde de görüleceği gibi, siyasî rakipleri ortadan kaldırmak 1840 ceza kanunu ile birlikte meşruiyetini yasalılığından alan yeni bir dilin de kuruluşunu simgeler. Artık bu siyasî mücadelenin arenası hukuk, silahı da yolsuzluktur. Bir sonraki kurbanın kim olacağına dair ipucu da Nafiz Paşa'nın yargılanması sırasında ortaya çıkmıştır: Akif Paşa.

Sabıkalı Vali: Akif Paşa

3 Mayıs 1840'ta Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girdiği gün Takvim-i Vekâ-yi, Nafiz Paşa'nın görevinden azledilerek İstanbul'daki sahilhanesine dönmesine izin verildiğini haber veriyordu. Gazetenin birinci sayfasındaki başka bir azil haberi ise daha çarpıcı ve ayrıntılıydı. İzmit Valisi Akif Paşa'nın idaresi altında bulunan yerlerde yasalara aykırı davrandığına dair ahaliden "binlerce" şikayetin olduğunu bildiren haberde, bu şikayetlerin Meclis-i Vâlâ tarafından soruşturulduğunu, Akif Paşa'nın "yolsuz ve uygunsuz" bulunduğunu ve bu nedenle azledilmesine, vezirlik rütbesinin geri alınmasına ve Edirne'ye sürülmesine karar verildiği duyurulmaktaydı. Akif Paşa'nın işlediğine hükmedilen suçların ceza kanununun hangi maddelerini ihlal ettiğinin belirlenmesi için Meclis-i Vâlâ'da yargılanmasına ve ayrıca Akif Paşa'nın işlediği suçlara ortaklık eden katibi Esad Efendi'nin de İstanbul'a getirilerek yargılanmasına oy birliği ile karar verilmişti. Bundan böyle her kim Tanzimat'a muhalif harekete cesaret eder ise haklarında belirlenmiş cezaların icrasında tereddüt edilmeyeceğinin de altı bir kez daha çiziliyordu haberde.'

1- Takvim-i Vekâyi, no: 198, 1 Ra 1256 (3 Mayıs 1840).

Akif Paşa, Nafiz Paşa ile aynı gün görevinden alınmıştır: 20 Nisan. Ancak haklarında yayımlanan gazete haberlerinden de anlaşılacağı gibi ikisine uygulanan muamele oldukça farklıdır. Nafiz Paşa'nın İstanbul'a dönmesine izin verilmiş ve o tarihte hakkında yargılamadan söz edilmemişken, Akif Paşa görevden alınmasının yanı sıra iki cezaya daha çarptırılmıştır: Vezirlik rütbesinin geri alınması ve Edirne'de zorunlu ikamet. Dolayısıyla, ceza kanununun, gerek içeriğinde gerekse yayınlanması sırasında ortaya konulan eşitlikçi ve kimsenin yargılanmadan cezalandırılmayacağına dair söylemlerinin aksine, Akif Paşa önce cezalandırılmış sonra yargılanmıştır. Yargılamanın asıl amacının cezanın ne olacağını kesinleştirmekten ibaret olduğu ve suçunu ispat etmenin ancak ikincil önemde olduğu böylece en baştan beyan edilmiştir. Meşruiyetini yasallığından alan bir dili kurgulamak için bu kadar dikkat sarf eden Tanzimat ideolojisinin bu özensizliği dil sürçmesiyle mi açıklanmalı?

Üst düzey bürokratların yargılamalarında istikrar aramaya çoğu zaman gerek yok. Dolayısıyla Akif Paşa ve Nafiz Paşa'ya uygulanan farklı muamelede bir tutarlılık aramak nafile bir çaba olabilir. Bu aceleciliğin fazla heyecandan kaynaklandığını iddia etmek bile pekala mümkün. Zira Nafiz Paşa'ya kıyasla Akif Paşa gerek Tanzimat'a muhalif kanat içindeki siyasî ağırlığı gerekse Pertev Paşa'nın katlindeki rolü nedeniyle hükümeti kontrol eden Tanzimatçılar için çok daha öncelikli bir hedefti ve şüphesiz ceza kanunu hazırlanırken yargılanması öngörülen kişiler arasında en üst sıralarda yer alıyordu.² Bu sebeple kanun yazılırken suçun oluşması beklenmeksizin yargılamaların yapılacağı ve hatta kimlerin yargılanacağı en baştan belliydi. Nafiz Paşa'nın yargılanması sonradan akla gelmiş bir fikir, Edirne'de yaşanan olayların sürüklediği bir sonuç bile olabilir belki, ama gerek Akif Paşa gerek-

2- Akif Paşa'nın, Pertev Paşa ile husumetine dair 97 ve 98 nolu dipnotlarda belirtilen kaynaklara ek olarak, kısa biyografisi için şu çalışmalara da bakılabilir: İbnül' Emin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, cilt 1 (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1930), s. 80-89; Ahmed Hamdi Tanpınar, "Akif Mehmed Paşa," *İslam Ansiklopedisi*, cilt 1, s. 242-246.

se Hüsrev Paşa açısından aynı şeyi söylemek mümkün değil.

Akif Paşa'nın yargılanması için fırsat Mart ayının sonlarına doğru Yalakabad (Yalova) kazasından bir grup Müslüman ve gayrimüslimin hallerini ifade etmek üzere İstanbul'a gelmeleriyle başlar.³ Edirne'deki Müslüman ve gayrimüslim çatışmasının aksine, Yalova Müslüman ve gayrimüslimlerinin şikayeti ortaktı: Yalova'nın eski voyvodası Mehmed Ağa ve vali Akif Paşa. Tanzimat'ın ardından yeni vergi rejiminin hayata geçirilmesiyle beraber Yalova, Karamürsel muhassıllığına bağlanmıştır. Bu yeni idarî yapı içinde Yalova'ya bir muhassıl vekili atanması gerekmektedir ve sabık voyvoda Mehmed Ağa kendisinin muhassıl vekili olarak atanacağını kaza ahalisine duyurmuştur.⁴ Yaklaşık 30 yıl boyunca voyvodalık yapmış ve Yalova'nın en zengin eşrafından olan Mehmed Ağa'dan voyvodalığı dönemindeki baskı ve zulmü nedeniyle ahali "nefret" etmektedir. Tanzimat ile birlikte voyvodalık kurumunun ilga edilmesiyle rahat bir nefes alacaklarını düşünen kaza ahali, bu kez Mehmed Ağa'nın başka bir kimlikle bile olsa yine benzer yetkilerle başlarında olmasından duydukları rahatsızlığı ifade etmek için Karamürsel muhassılı İsmail Ağa'ya giderler. Mehmed Ağa'yı başlarında görmek istemediklerini, kendisinin ahaliye çok büyük borcu olduğunu ve bu nedenle voyvodalık döneminden kalan vergi hesaplarını görmek niyetinde olduklarını muhassıla ifade ederler. "Ahali kimi isterse, o muhassıl vekili olur" diyen muhassıla, eşrafın baskısından bezmiş olan ahali "yerliden olmasın da her kim olur ise olsun" diye cevap verir. Muhassıl, ahaliye Sırrı Efendi isminde birisini muhassıl vekili tayin edeceğini ve ertesi günü toplanıp beklemelerini söyler. Bunun üzerine

3- Aşağıda anlatılan olayların ayrıntıları için, BOA, İ.MVL 21, özellikle Lef 1, 17 S 1256 (20 Nisan 1840); ahalinin şikayetlerine dair arz-ı mahzarları için BOA, İ.DH 540, Lef 1, 2, 9 S 1256 (12 Nisan 1840). Akif Paşa'nın İzmit valiliğine atanmasından birkaç ay sonra Hüdavendigar, Bolu, Viranşehir ve Karesi sancakları da ilaveten kendisine bağlanmıştı. İbnül' Emin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 83.

4- Gerçekten muhassıl vekili atanıp atanmadığına dair ifadeler çelişkili. BOA, İ.DH 540 Mehmed Ağa'dan muhassıl vekili olarak söz etmektedir.

her köyden Müslüman ve gayrimüslim üçer-beşer kişi devşiren ahalili, kazada toplanıp muhassıl vekili atanacak Sırrı Efendi'yi beklemeye başlarlar. Eski voyvoda Mehmed Ağa'nın yakın dostu ve kendisi gibi eşraftan olan Mahmud Ağa, toplanan kalabalığı gördüğünde, "sizin böyle cemiyetiniz tehî (boşuna) değildir, elbetde bir muradınız vardır, sizin birkaçınızı darbla mecruh etmedikçe olmaz" diyerek kalabalığı dağıtır. Bu arada Mehmed Ağa derhal Akif Paşa'ya, kazada toplanan kalabalığın evini kuşattığını, malını yağmaladığını ve kendi canından da endişe duyduğuna dair yalan haber göndermiştir. Bu haber üzerine Akif Paşa, Yalova kadı naibine buyrultu gönderip, durumu tahkik ettirmek için kavasbaşısı Ahmed Ağa'yı mübaşir tayin ederek birkaç kavasla beraber Yalova'ya gitmesini ister. Ahmed Ağa Yalova'ya gece vardıktan sonra doğrudan Mehmed Ağa'nın konağına gider. Ahmed Ağa'yı konağında misafir ederek dil döken eski voyvoda bu arada adamlarını köylere gönderip kazada toplanan kendisine muhalif Müslüman ve gayrimüslimlerden bazılarını dövdürterek Yalova'ya getirmiştir. 400.000 kuruştan fazla alacakları olduklarını iddia ettikleri eski voyvodadan bir de suçsuz yere dayak yiyen köylüler işte bu noktada İstanbul'a gidip arzuhal vermeye karar verirler. Ancak İstanbul'a gitmeden önce son şansları olan vali Akif Paşa'ya bizzat gidip hallerini ifade etmenin iyi olacağını düşünerek, Paşa'nın gönderdiği kavaslarla beraber dayak yiyenlerden bazıları İzmit'e giderler. Ahalinin valiyle yüz yüze konuşmasının kendisini dezavantajlı duruma sokacağından endişe eden Mehmed Ağa da şahsen İzmit'e gitmeye karar verir. Ancak korktuğu başına gelir ve İzmit'e varır varmaz Akif Paşa tarafından hapsedilir. Ardından Akif Paşa yine bir buyrultu yazarak ahalinin iddialarını inceletmek üzere mübaşirini Yalova'ya gönderir. Mehmed Ağa –ceza kanunu ile yasaklanan– 6.400 kuruş "cerime" parası vererek hapisten kalmaktan kurtulacaktır.

Akif Paşa ile Mehmed Ağa'nın daha önceki ilişkilerinin niteliğini bilemiyoruz. Tek bildiğimiz Tanzimat'ın ilanından kısa bir süre önce valiliğe atanan Akif Paşa'ya, Mehmed Ağa'nın "tebrik" için verdiği

8.500 kuruş “hediye.”⁵ Eşrafın yeni atanan valilere geleneksel olarak verdiği bu tür “hediye”den aralarında yakın bir ilişki olduğu sonucu çıkarılamaz; Akif Paşa’nın eski voyvodasını tereddütsüz hapse atması da bunu doğruluyor. Ancak aralarındaki ilişkinin bir süre sonra yakınlaştığı da bir gerçek. Zira kısa bir süre sonra Akif Paşa Bursa’ya giderken yol üzerinde Yalova’ya uğrar ve doğrudan Mehmed Ağa’nın konağına giderek geceyi geçirir. Eski voyvodada olan alacaklarını tahsil edebilmek için umutlarını bağladıkları Akif Paşa ile Mehmed Ağa’nın bu ani yakınlaşması, ahaliyi ümitsizliğe sevk etse de, ertesi günü Akif Paşa’nın “sizin muhasebenizi ben gördüm” ve “ihkak-ı hakk etdim” demesiyle biraz “teselli” bulurlar. Ancak hakkın nasıl yerini bulduğu daha sonra kendilerine açıklandığında, valinin muhasebesinden ahalinin teselli bulamayacağı açıktır. Valinin katibi Esad Efendi üç Müslüman ve üç gayrimüslimi yanına çağırarak, eski voyvodanın defterinde halkın alacaklı olduklarını iddia ettikleri maddelerin üzerinden gitmiş ve sonuçta “efendimiz size 15.000 kuruş ihsan etti” ve voyvodanın ahaliden alacağı olan 11.000 kuruşu da affetti diyerek ahalinin 405.753 kuruş olarak iddia ettikleri alacaklarını 26.000 kuruşa indirmiştir. Üstelik Akif Paşa ‘düzeltilmiş’ defterin kendisi tarafından onaylı bir suretini muhassıl meclisine ve kadı naibine “cebren” onaylatmış ve sonucu resmîleştirmiştir.

Yalova ahalisinin eski voyvodalarından talep ettikleri meblağ 1829 ve 1840 Mart ayı arasındaki “derbend” hizmetleri karşılığıydı. Derbendciler, yol ve geçitlerde asayişi temin etmek veya yol ve köprülerin tamirini yerine getirmek üzere köylerden devşirilen kimselerden oluşuyordu.⁶ Pek çok durumda belirli köylerin tamamı derbend hizmetinde bulunmak üzere tayin edilebiliyordu. Derbendciler bu hizmetleri karşılığında belirli vergilerden muaf tutuluyorlardı. Diğer bir deyişle

5- BOA, İ.MVL 180, 19 N 1256 (14 Kasım 1840).

6- Derbend teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilatı, genişletilmiş ikinci baskı (İstanbul: Eren, 1990)

derbendciler, şehir ve kasabalar dışında görev yapan ve hizmetleri karşılığı aynî olarak ödenen bir nevi sivil jandarma kuvvetiydiler. Ne yazık ki elimizdeki belgelerde ayrıntılara dair fazla bilgi bulunmuyor. Yalova'da kaç köyün veya kişinin derbend hizmetinde bulunduğunu, vergi muafiyetlerinin düzeyini ve voyvodadan alacakları olduğunu iddia ettikleri miktara nasıl ulaştıklarını belirlemek mümkün değil. Eski voyvodanın, derbendci köylülerin muaf olmaları gereken kimi vergileri toplamış olması büyük ihtimal. Zaten Mehmed Ağa da derbend hizmeti karşılığı olarak ahalinin talebini tümüyle reddetmemekte, ancak bu paranın kendi cebinde kalmadığını ve kazanın masrafları için harcadığını öne sürmektedir. Konu İstanbul'a intikal ettikten sonra da, Meclis-i Vâlâ'nın işin içinden çıkmakta güçlük çektiği anlaşıyor. Çünkü 1829 ve 1840 arasında 11 yıl boyunca voyvodanın masraf olarak gösterdiği derbend alacakları tevziat defterlerine işlenmiş ve İstanbul tarafından onaylanmıştır. Daha önce tahsiline onay çıkmış olan bu masrafların geri ödenmesinin ve benzer durumlara bir örnek teşkil etmesinin mahzurlarından bahseden meclis mazbatası, ahalinin alacaklarının Yalova'ya zahire ihracına izin verilerek tazmin edilmesi yoluna gitmeye karar vermiştir.

Meclis-i Vâlâ'nın, ahalinin alacaklarını neden 26.000 kuruşa indirdiğini sorusuna Akif Paşa'nın yanıtı ise, talep edilen paranın iddiadan fazla bir anlam taşımadığı yönündedir. Mehmed Ağa'nın Yalova'da 30 seneden beri voyvodalık yaptığını ve bu kadar süre içinde ahalinin tümünü hoşnut etmesinin mümkün olmadığını ve "elbetde bazılarına dokunmuş" olacağını söyleyen Akif Paşa, şimdi durumu fırsat bilen bu gibilerin şikayet ettiklerini söylemektedir.⁷ Paşa her ne kadar tarafları uzlaştırdığını iddia etse de, ahali Paşa'nın muhasebesine karşı seslerini yükseltmiş ve Yalova'da toplanmışlardı. Halkın toplanmasına önyak olduğu iddia edilen Receb Ağa isminde birisi, Paşa tarafından önce 5-6 gün hapsedilmiş ardından da 2.500 kuruş "cerime" parasıyla salıverilmişti.

7- Akif Paşa'nın 9 S 1256 (12 Nisan 1840) tarihli cevabı, BOA, İ.MVL 21, Lef 2.

İstanbul'a gelen Yalova temsilcilerinin şikayetleri yalnızca alacaklarının ödenmemesinden ibaret değildi. Kalabalık maiyetiyle beraber Yalova'ya gelen Akif Paşa'nın iki gece konakladığını ve 3.700 kuruştan fazla masraf yaptığı halde para ödemedi kazadan ayrıldığı gibi, Paşa'nın adamlarının "avâid" ismi altında kendilerinden 1.500 kuruş para aldıklarını da öne sürmektedirler. Bu ve benzer konular birazdan göreceğimiz gibi Meclis-i Vâlâ tarafından derinlemesine soruşturulmuş ve Paşa'nın mahkeme tutanaklarına yansımıştır. Ancak Akif Paşa hakkında, biraz sonra ayrıntısına gireceğim mahkeme tutanakları arasında bulunmayan, farklı bir şikayet konusu daha vardı. Hallerini ifade etmek üzere İstanbul'a gelenler arasında bulunan Yalovalı Müslüman bir kadının şikayeti özetle şöyleydi: Kocasına zaptiye memuru olarak İzmit'e gitmesine dair emir çıkmıştır.⁸ Bunun üzerine kadın, çocuğunu da alarak kocasıyla beraber İzmit'e gitmiş ve bir süre sonra kocasının zaptiye nöbetinin bitmesinin ardından Yalova'ya geri dönmüşlerdir. Ailenin çocuğunu İzmit'te iken gören Akif Paşa, Yalova'ya geldiğinde adamlarını gönderterek çocuğu yanına getirir. Bursa'ya gitmek üzere kasabadan ayrıldığında da çocuğu zorla yanında götürür ve duruma isyan eden babasını hapse atar. Paşa'nın ne sebeple çocuğu alıkoyduğunu veya –sebebi tahmin etmek için önemsiz bir ayrıntı değil– çocuğun kız mı, oğlan mı olduğunu bilmiyoruz. Ama bildiğimiz çocuğun Bursa'ya giderken yolda firar ettiği ve o zamandan beri Yalova'ya dönmediği. Babası hâlâ çocuğunu aramaya devam ederken, annesi de diğerleriyle beraber derdini anlatmak üzere İstanbul'a gelmiştir. "Çocuğun her neredeyse buldurulup validesi tarafına teslim

8- Tanzimat ile birlikte güvenlik ve asayiş için sancaklarda zaptiye birlikleri oluşturulmaya başlanmış ve bununla beraber daha önce bu görevleri yerine getiren derbend teşekkülleri kademeli olarak ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Zaptiye işlerinde kullanılacak vasıflı kişiler çoğunlukla daha önce derbendlik hizmetinde bulunmuş kişiler arasından seçilmekteydi. Bkz. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, s. 149-160. Bu nedenle, sancak merkezi İzmit'te zaptiyede istihdam edilecek kişilerin, dönüşümlü olarak Yalova derbendcileri arasından seçilmiş olması ve burada söz konusu kişinin de eski derbendcilerden birisi olması çok muhtemel.

ettirilmesine" dair Meclis-i Vâlâ mazbatasındaki ifade bir temenniden mi ibaret kaldı; onu da şu an için bilmek mümkün değil.

Meclis-i Vâlâ'nın 19 Nisan 1840 tarihli oturumunda Akif Paşa'nın hakkındaki şikayetler değerlendirilmiş ve "yolsuz ve uygunsuz harekette bulunmuş" olduğuna karar verilerek azledilmesine ve henüz yürürlüğe girmemiş olan ceza kanununa göre yargılanmasına karar verilmiştir.⁹ Akif Paşa azlinin ardından zorunlu ikamete tabi tutulduğu Edirne'ye gönderilmiş, katibi Esad Efendi ve kethüdaları Fethullah Efendi ile Salih Efendi de İstanbul'a getirilerek 1840 yazında Meclis-i Vâlâ'da sorgulanmışlardır. Yaz ayları boyunca bir yandan bu sorgu devam edip, İzmit halkından Akif Paşa'nın valiliği dönemindeki uygulamaları hakkında bilgi toplanırken, Eylül ayında da Meclis-i Vâlâ azalarından Mazlum Bey ve Divan-ı Deâvî Nezareti birinci muavini Selami Efendi Akif Paşa'yı sorgulamak üzere Edirne'ye gönderilmiştir.¹⁰ Dava çok büyük ölçüde yolsuzluk üst başlığı altında tanımlanan, Tanzimat'a aykırı davranışlar çerçevesinde sürdürülmüştür. Dava dosyasında yer alan Akif Paşa hakkındaki yolsuzluk iddiaları özetle şu başlıklar altında toplanabilir:

"*Hizmet-i mübaşiriye*": Akif Paşa hakkındaki şikayetlerin çoğu Paşa ve adamlarının Tanzimat'ın yasaklamasına rağmen "hizmet-i mübaşiriye" veya başka adlarla halktan topladıkları para hakkındaydı." Hiz-

9- BOA, İ.MVL 21, Lef 6. İlgili diğer bütün belgelerde azledildiği tarih 20 Nisan olarak belirtilmektedir.

10- Akif Paşa, katibi ve kethüdasının tüm sorgu tutanakları, malî defterler, Akif Paşa aleyhine yazılan arzuhaller ve daha pek çok ilgili döküman tek bir dosya halindedir. Bkz. BOA, İ.MVL 180. Bu dosyada bulunan belgeler yığını leflendirilmediği için bu bölüm boyunca ilgili belgelere tek tek referans vermek mümkün değil; dolayısıyla aksi belirtilmedikçe bu davaya ilişkin tüm bilgiler bu dosyadaki belgelere dayanmaktadır. Bu dosyaya ek olarak, Mazlum Bey ve Selami Efendi tarafından hazırlanan Akif Paşa'nın Edirne'deki sorgu raporu için bkz. Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lutfî Efendi Tarihi*, cilt 6, s. 1079-1984; Akif Paşa'nın 'yolsuzluklarının' özeti ve dava sonucu için Takvim-i Vekâyi, no: 213, 20 L 1256 (16 Aralık 1840).

11- Çoğu Akif Paşa'nın azlinden sonra yazılan çok sayıda arzuhal ve İzmit

met-i mübaşiriye en genel anlamıyla Tanzimat'tan evvel valilerin her türlü idarî hizmetleri için köy ve kazalardan topladıkları bir tür harç niteliğindeki paraydı. En sık rastlanan uygulama ise vergi tahsili sırasında toplanan harçtı. Özellikle valilerin idarî ve askerî harcamalarının karşılanması amacıyla 19. yüzyılın ilk yarısında düzenli olarak toplanan ve "imdad-ı hazeriye," "imdad- seferiye," "salyane" gibi çok farklı adlarla toplanan "örfi" vergiler mevcuttu. Bu vergileri tahsil etmek üzere valiler tarafından köy ve kazalara gönderilen kişiler bu "hizmetleri" karşılığında hizmet-i mübaşiriye adıyla harç alıyorlardı.¹² Çoğu zaman harç miktarı, toplanan bu vergilerden daha fazla yekünlere ulaşabiliyordu ve bu nedenle halk arasında önemli bir şikayet konusuydu.¹³ Tanzimat'tan önce de hizmet-i mübaşiriye adıyla para toplamanın engellenmesi için zaman zaman valilere merkezden emirler gönderilmekteydi. Ancak İstanbul'a gönderilecek vergileri denkleştirmek ve idarî masrafları karşılamak için valilerin uygulamadan vazgeçemedikleri de açık.¹⁴

Tanzimat'ın yeni vergi rejiminin tesisi ile "örfi" vergiler ve hizmet-i mübaşiriye ve diğer adlarla halktan para toplanması yasaklanmıştı. Ancak şikayetlere göre Akif Paşa'nın adamları "hizmetleri" için kazalara giderek hizmet-i mübaşiriye adıyla para toplamaya devam etmekteydiler. Dava dosyasında İzmit kaza ve karyelerinden toplanan bu paraların tek tek dökümleri yer almaktadır. Bu "hizmetlerin" çeşitliliğini

Meclisi'nden gönderilen ve muhassıl, eşraf ve gayrimüslim cemaat başlarının mühürleriyle gönderilen mazbatalarda dile getirilen bu ortak şikayet dava dosyasında yer almaktadır.

12- Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 146-147.

13- a.g.e, s. 19-20.

14- III. Selim döneminde çıkarılan 1793-1794 tarihli Vüzera Kanunnamesi de mübaşir göndererek halktan para toplamayı yasaklıyordu. Bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesi'nde Bunalım ve Değişim Dönemi, XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih* (İstanbul: Alan, 1986), s. 67. Vüzera Kanunnamesi'nin tam metni için Turan Gökçe, "Vüzerâ Kânûnnâmesi," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, no: 8 (1993) s. 99-125.

göstermesi açısından tek bir kazanın dökümünü örnek verelim:

Sarıçay kazasından alınan hizmet-i mübaşiriye:

Buyrultu getiren mübaşire	160
Tahsilat-ı miri için gelen mübaşire	60
Kereste tenziline gelen Mehmed Ağa'ya	100
Sipahi senetlerinin tecessüsüne gelene	120
Asakir-ı redif celbine memur Mehmed Ağa'ya	1000
Sipahi senetlerinin tecessüsüne dair gelen tatara	80
Merkum Mehmed Ağa'nın uşağına	50
Sancak masrafı pusulası getiren adama	210
Takdim akçesine ve jurnal defterine gelen kethüdanın adamına	150
	1930
	kuruş

Listeden de görüleceği gibi küçük meblağlı kalemlerin önemli bir kısmı âdet üzere verilen 'bahşiş' hissini uyandırıyor. Ancak Akif Paşa'nın azlinden sonraki tahkikat sürecinde kaza halkı ve eski voyvodalarından Paşa'nın adamlarına şu veya bu sebeple verilen paraların dökümü istenildiğinde voyvodalar ve ahali, bahşiş veya değil, verdikleri parayı son kuruşuna kadar talep etmektedir. Hizmet-i mübaşiriye adı altında alındığı iddia edilen para yaklaşık 25.000 kuruştur.

At Parası: Kaza voyvodaları ve bazı köylüler Paşa'nın adamlarının ücretlerini ödemediği kendilerinden çok sayıda at aldıklarını belirtmişler ve bunların paralarının da ödenmesini talep etmişlerdir. Söz konusu para 8.000 kuruş civarındadır. Genelde haberciler ve askerler için kazalardan binek hayvanı toplamanın yaygın bir uygulama olduğunu vurgulamak gerekiyor. Soruşturma sırasında, Akif Paşa, hizmet-i mübaşiriye adıyla halktan toplanan paraların ve ücreti ödenmeden alınan atların kendi bilgisi dışında alındığını öne sürmektedir. Katip ve kethüdalar ise paraların tamamen Akif Paşa'nın emriyle toplandığını

iddia etmektedirler.

Zimmetine Para Geçirme: Burada iki ayrı konu vardır. Birincisi, Adapazarı kazasında bulunan köprü tamiriyle ilgiliydi. Akif Paşa'nın selefi Hıfzı Paşa zamanında toplanan vergilerden 102.500 kuruş köprü tamiri için ayrılmış ve tevzi defterine yazılmıştır. Ancak Akif Paşa'nın bu paradan kalan 72.820 kuruşu zimmetine geçirdiği iddia edilmektedir. İkinci, Karamürsel muhassılı Hacı İsmail Ağa, kazada bulunan hayvanların vergilerinden tahakkuk eden ve muhassıl sandığına teslim edilmesi gereken 42.779 kuruşun Akif Paşa'nın zimmetinde olduğunu öne sürmekte ve bu parayı geri istemektedir. Akif Paşa her iki madde için de söz konusu paraların kendi zimmetinde kaldığını kabul etmektedir.

Konaklama Masrafları: Akif Paşa'nın İzmit'ten Bursa'ya giderken kendisinin ve maiyetindeki kişilerin yiyecek ve içecek harcamalarının kendi cebinden değil, konakladığı yerlerde yaşayan ahali tarafından karşılandığı belirtilmekte ve bu para geri istenmektedir. Akif Paşa'nın yol üzerinde konakladığı Karamürsel, Yalova, Pazarköyü, Demirtaş ve Umurbey kazaları halkı, Paşa ve maiyetindekiler için yapılan toplam harcamanın 10.989 kuruş olduğunu öne sürmektedirler.

Sorgu sırasında Paşa'ya Tanzimat gereğince konakladığı yerlerde misafirhanede kalması ve adamlarının kendi ceplerinden harcama yaparak ahaliye yük olmamaları gerektiği hatırlatıldığında ise, Akif Paşa, insanların kendi rızalarıyla misafir etmelerine dair Tanzimat'ta aykırı bir hüküm olmadığını söylemiştir.¹⁵ Örneğin Karamürsel'de muhassıl, Yalova'da eski voyvoda ve Pazarköyü'nde muhassıl vekili tarafından misafir edildiğini ve masraflarının ödenmesine ev sahipleri tarafından

15- Aykırı hüküm bir yana, bu konuda geçerli, lehine bir hüküm bile mevcuttu. Muhassıllara verilen talimatnamede konaklama masrafları ile ilgili olarak, ahaliye yük olmamak için vezirler de dahil olmak üzere tüm görevlilerin misafirhanelerde kalması gerektiği belirtilmekte, ancak, eşraftan kişilerin kendileri için verdikleri davet ve ziyafetlere katılmalarında (davetsiz gitmek koşuluyla) herhangi bir mahsurun olmadığı açıkça ifade edilmekteydi. Talimatnamenin ilgili maddesinin tam metni için bkz. Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, s. 294-295.

izin verilmediğini ifade etmiştir. Öte yandan, gittiği her yerde kendisi ve maiyetindekiler için yapılan harcamalar karşılığında hediyeler verdiğini, örneğin Umurbey karyesinde yaptığı kahvaltı sonrası ev sahibine 1.000 kuruş değerinde bir saat hediye ettiğini, ev sahibinin adamlarına da 200 kuruş bahşiş verdiğini söylemiştir.

Öte yandan Akif Paşa ve dört asker sürgün yeri Edirne'ye giderken yol üzerinde Kazdağı civarında bir karyede, karyenin kocabaşısı Hristo'nun evinde kalmışlardır. 350 kuruş masrafları olmasına rağmen, Paşa'nın yalnızca 60 kuruş verdiğini iddia eden Hristo paranın geri kalanını istemektedir. Akif Paşa konuyla ilgili soruya verdiği cevapta, yiyecek ve içeceğin büyük çoğunluğunun karyeden kendi cebinden verilen paralarla temin edildiğini, yağ, mum ve kayıkçılar için zeytin ve ekmek masrafları 75 kuruş tuttuğu halde ev sahibine 80 kuruş ve ayrıca 20 kuruş bahşiş verildiğini söylemektedir.

İzmit halkı ve eski voyvodalarının yukarıdaki maddeler için talep ettikleri meblağ 163.188 kuruştur. Katip ve kethüdalar bu toplamın 6.650 kuruşuna itiraz etmekte kalanını ise kabul etmektedirler. Yine bu toplamın 25.050 kuruşu Akif Paşa'nın bir takım alacaklarına mahsup edilmiştir. Bunlar düşüldükten sonra geriye kalan 131.488 kuruş Akif Paşa ve adamlarının ceza kanununa aykırı olarak aldıkları veya "zimmetlerine geçirdikleri" miktar olduğuna karar verilmiştir. Bu miktarın 108.606 kuruşu doğrudan Akif Paşa tarafından alınan veya "zimmetine geçirilen," kalan 22.882 kuruş ise adamları tarafından toplanan paralardır.

Redif Askeri: Redif askeri tertip etmek için katip Esad Efendi ve Akif Paşa'nın maiyetinden Hamdi Efendi'nin kaza ve köylere giderek para aldıkları da diğer bir suçlamaydı. Köylülerin iddialarına göre Paşa'nın adamları her gittikleri yerden 3.000-5.000 kuruş civarında para alıyorlardı ve İzmit'te topladıkları meblağ 50.000 kuruşun üzerindeydi. Esad Efendi ve Hamdi Efendi'nin neye mukabil bu paraları topladığı çok açık değil. Redif askerleri 1834 yılından itibaren hayata geçirilen bir teşkilatlanma ile taşra vilayetlerinde iç güvenliğin sağlanması ve savaş zamanı yedek kuvvet oluşturma amacıyla kısa dönemler için

yerel halktan devşirilen kişilerden oluşuyordu.¹⁶ Tanzimat'tan önce redif taburlarının masraflarının karşılanması için "iane" adı altında halktan para toplanıyordu, bu nedenle Paşa'nın adamlarının Tanzimat'tan sonra da bu tahsilata devam etmiş olmaları ihtimal dahilinde. Ancak en azından toplanan paranın bir bölümünün redif askeri tertip etme 'hizmeti' karşılığında hizmet-i mübaşiriye olarak alındığı anlaşıyor. Yapılan soruşturmada toplanan toplam paranın köylülerin iddia ettikleri gibi 50.000 kuruş değil 16.000 kuruş olduğu ortaya çıkmıştır. Bu meblağın 5.320 kuruşunun yukarıda anlatılan hizmet-i mübaşiriye bedeline dahil olduğu anlaşılmış ve kalan 10.680 kuruşun redif askeri tertibi için toplandığına karar verilmiştir.

Defter Tahrifatı ve Rüşvet: Yukarıda anlatılan, Yalova ahalisinin eski voyvodaları Mehmed Ağa'dan 400.000 kuruştan fazla alacaklarının Akif Paşa tarafından 26.000 kuruşa indirilmesinin karşılığı olarak Paşa'nın eski voyvodadan rüşvet aldığı iddia edilmektedir. Gerçekten de Akif Paşa'nın muhasebe defterinde eski voyvodadan 55.000 kuruş alındığına dair bir kayıt vardır ve her ne kadar vali bu paranın voyvodanın borcuna mahsuben alındığını iddia etse de, bu paranın açıktan voyvoda tarafından verildiğine hükmedilmiştir.¹⁷

Voyvodadan Alınan Paralar: Akif Paşa'nın azledilmesine yol açan olayların baş kahramanı Yalova eski voyvodası Mehmed Ağa, vali ve kethüdadan 8.500 kuruş alacağı olduğunu iddia etmekte ve parayı geri istemektedir. Akif Paşa sorgusunda Ekim 1839'da İzmit valisi atandıktan sonra voyvoda Mehmed Ağa'nın "tebrik" için konağına geldiğini, kendisine 7.500 kuruş ve hazinedarına da 1.000 kuruş verdiğini ve zorla alınan bir paranın söz konusu olmadığını söylemiştir. Diğer bir deyişle eski voyvoda, Akif Paşa'ya verdiği "bohça-bahayı" geri istemektedir. Buna ek olarak, eski voyvodanın Akif Paşa tarafından hapsedilmesine ve "cerime parası" vererek hapisten çıktığına yukarıda değinmiştik.

16- Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 61-63.

17- BOA, İ.MVL 113, 27 C 1256 (26 Ağustos 1840).

izin verilmediğini ifade etmiştir. Öte yandan, gittiği her yerde kendisi ve maiyetindekiler için yapılan harcamalar karşılığında hediyeler verdiğini, örneğin Umurbey karyesinde yaptığı kahvaltı sonrası ev sahibine 1.000 kuruş değerinde bir saat hediye ettiğini, ev sahibinin adamlarına da 200 kuruş bahşiş verdiğini söylemiştir.

Öte yandan Akif Paşa ve dört asker sürgün yeri Edirne'ye giderken yol üzerinde Kazdağı civarında bir karyede, karyenin kocabaşısı Hristo'nun evinde kalmışlardır. 350 kuruş masrafları olmasına rağmen, Paşa'nın yalnızca 60 kuruş verdiğini iddia eden Hristo paranın geri kalanını istemektedir. Akif Paşa konuyla ilgili soruya verdiği cevapta, yiyecek ve içeceğin büyük çoğunluğunun karyeden kendi cebinden verilen paralarla temin edildiğini, yağ, mum ve kayıkçılar için zeytin ve ekmek masrafları 75 kuruş tuttuğu halde ev sahibine 80 kuruş ve ayrıca 20 kuruş bahşiş verildiğini söylemektedir.

İzmit halkı ve eski voyvodalarının yukarıdaki maddeler için talep ettikleri meblağ 163.188 kuruştur. Katip ve kethüdalar bu toplamın 6.650 kuruşuna itiraz etmekte kalanını ise kabul etmektedirler. Yine bu toplamın 25.050 kuruşu Akif Paşa'nın bir takım alacaklarına mahsup edilmiştir. Bunlar düşüldükten sonra geriye kalan 131.488 kuruş Akif Paşa ve adamlarının ceza kanununa aykırı olarak aldıkları veya "zimmetlerine geçirdikleri" miktar olduğuna karar verilmiştir. Bu miktarın 108.606 kuruşu doğrudan Akif Paşa tarafından alınan veya "zimmetine geçirilen," kalan 22.882 kuruş ise adamları tarafından toplanan paralardır.

Redif Askeri: Redif askeri tertip etmek için katip Esad Efendi ve Akif Paşa'nın maiyetinden Hamdi Efendi'nin kaza ve köylere giderek para aldıkları da diğer bir suçlamaydı. Köylülerin iddialarına göre Paşa'nın adamları her gittikleri yerden 3.000-5.000 kuruş civarında para alıyorlardı ve İzmit'te topladıkları meblağ 50.000 kuruşun üzerindeydi. Esad Efendi ve Hamdi Efendi'nin neye mukabil bu paraları topladığı çok açık değil. Redif askerleri 1834 yılından itibaren hayata geçirilen bir teşkilatlanma ile taşra vilayetlerinde iç güvenliğin sağlanması ve savaş zamanı yedek kuvvet oluşturma amacıyla kısa dönemler için

yerel halktan devşirilen kişilerden oluşuyordu.¹⁶ Tanzimat'tan önce redif taburlarının masraflarının karşılanması için "iane" adı altında halktan para toplanıyordu, bu nedenle Paşa'nın adamlarının Tanzimat'tan sonra da bu tahsilata devam etmiş olmaları ihtimal dahilinde. Ancak en azından toplanan paranın bir bölümünün redif askeri tertip etme 'hizmeti' karşılığında hizmet-i mübaşiriye olarak alındığı anlaşıyor. Yapılan soruşturmada toplanan toplam paranın köylülerin iddia ettikleri gibi 50.000 kuruş değil 16.000 kuruş olduğu ortaya çıkmıştır. Bu meblağın 5.320 kuruşunun yukarıda anlatılan hizmet-i mübaşiriye bedeline dahil olduğu anlaşılmış ve kalan 10.680 kuruşun redif askeri tertibi için toplandığına karar verilmiştir.

Defter Tahrifatı ve Rüşvet: Yukarıda anlatılan, Yalova ahalisinin eski voyvodaları Mehmed Ağa'dan 400.000 kuruştan fazla alacaklarının Akif Paşa tarafından 26.000 kuruşa indirilmesinin karşılığı olarak Paşa'nın eski voyvodadan rüşvet aldığı iddia edilmektedir. Gerçekten de Akif Paşa'nın muhasebe defterinde eski voyvodadan 55.000 kuruş alındığına dair bir kayıt vardır ve her ne kadar vali bu paranın voyvodanın borcuna mahsuben alındığını iddia etse de, bu paranın açıktan voyvoda tarafından verildiğine hükmedilmiştir.¹⁷

Voyvodadan Alınan Paralar: Akif Paşa'nın azledilmesine yol açan olayların baş kahramanı Yalova eski voyvodası Mehmed Ağa, vali ve kethüdadan 8.500 kuruş alacağı olduğunu iddia etmekte ve parayı geri istemektedir. Akif Paşa sorgusunda Ekim 1839'da İzmit valisi atandıktan sonra voyvoda Mehmed Ağa'nın "tebrik" için konağına geldiğini, kendisine 7.500 kuruş ve hazinedarına da 1.000 kuruş verdiğini ve zorla alınan bir paranın söz konusu olmadığını söylemiştir. Diğer bir deyişle eski voyvoda, Akif Paşa'ya verdiği "bohça-bahayı" geri istemektedir. Buna ek olarak, eski voyvodanın Akif Paşa tarafından hapsedilmesine ve "cerime parası" vererek hapisten çıktığına yukarıda değinmiştik.

16- Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 61-63.

17- BOA, İ.MVL 113, 27 C 1256 (26 Ağustos 1840).

Soruşturma sırasında eski voyvoda bir arzuhal yazarak cerime parası olarak verdiği 6.400 kuruşu geri istemektedir.

Muhtelif: Akif Paşa'nın katibi, kethüdaları, kahvecibaşısı ve hazine katibinin değişik zamanlarda çeşitli vesilelerle halktan ve voyvodalardan aldıkları yaklaşık 25.000 kuruş dava dosyasının diğer kalemlerinden birisidir.

Yukarıda belirtilen 131.488 kuruşa ek olarak, bu üç maddede Akif Paşa'nın haksız yere aldığı iddia edilen para 74.488 kuruştur. Bu paranın 52.113 kuruşunun bizzat Paşa tarafından veya onun emriyle alındığı, kalan 22.375 kuruşun ise adamları tarafından kendisinden habersiz olarak toplandığı iddia edilmektedir.

Haksız Ticaret: Katip Esad Efendi'nin kilesi yaklaşık 24-25 kuruşa aldığı zahireyi 29 kuruşa ahaliye zorla sattığı ve bundan yaklaşık 31.000 kuruş kâr ettiği iddia edilmektedir. Sorgu sırasında, katip, bu ticaretin Akif Paşa'nın emriyle yapıldığını ve paranın tamamının vali tarafından alındığını söylemektedir.

Dayak ve İşkence: Akif Paşa hakkında son şikayet ise Habibe isminde İzmitli bir kadına ait. Şikayet, yukarıdakilerden farklı olarak, mali bir yolsuzluğa dair değil. Habibe Hanım Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği bir arzuhalde, Akif Paşa'nın katibi Esad Efendi ve hazinedarı Hasan Ağa'nın kendisini suçsuz yere hapsedtiklerini ve 500 kırbaç vurduklarını iddia etmektedir. Arzuhalinde zaten hasta olduğunu ve bu dayak nedeniyle tamamen kötürüm olup tedavi için hekimlere 6.000 kuruş para harcadığını söylemektedir.¹⁸ Bu şikayet üzerine konu ile ilgili olarak Akif Paşa, katip Esad Efendi ve Habibe Hanım'ın ayrı ayrı ifadele-

18- Habibe Hanım'ın arzuhalinin Latin harfli transkripsiyonu için bkz. Ekler II.C . Arzuhal Akif Paşa'nın azlinden birkaç ay sonra, katip ve kethüdalar İstanbul'da sorgulanırken yazılıp Meclis'e ulaştırılmıştır. Habibe Hanım'ın Akif Paşa'nın ölmüş yeğeninin kızı olduğunu da belirtelim. Bu arzuhal dönemin diğer arzuhallerinde gözlemlenebilecek tipik üslubun dışında bir üslupla yazılmıştır. Arzuhaldeki üslup ve kadının toplumsal statüsü göz önünde bulundurulduğunda Habibe Hanım'ın okuma yazma bildiği ve arzuhalini kendisinin kaleme aldığı tahmin edilebilir.

rine başvurulmuştur. İfadelere göre konu özetle şöyledir: 200'den fazla kadın toplanarak İzmit karantinahanesini basmış, hekim ve memuru kaçırmıştır.¹⁹ Akif Paşa ve katibin iddialarına göre Habibe Hanım bu baskına ön ayak olan kadınlardan birisidir. Vali, Habibe Hanım'ın ve baskına katılan diğer kadınların yakalanması ve cezalandırılması için emir verir. Habibe Hanım, İzmit'te eski ayanlardan Ahmet Ağa'nın konağında yakalanır ve arzuhalde ifade edildiği gibi katip ve hazinedar tarafından dövülür. Habibe Hanım'ın ifadesine göre ise kendisinin bu olayla hiçbir ilgisi yoktur. Ne baskına katılmış ne de ön ayak olmuştur. Aslında halkı tahrik edip bu baskını tezgahlayan kişiler bizzat katip ve hazinedardır. İkisi bir süredir bir gayrimüslimin evine giderek içki âlemleri yapmakta ve gayrimüslim oğlanlarla "hora teptirmek (?) misillû yakışsız hareket" etmektedirler. Bu durum ahali arasında konuşulmaya başladığı için katip ve hazinedar karantinahane baskınını tertipleyip dikkatleri başka yöne çekmeye çalışmışlardır.

Katip ve hazinedar Habibe Hanım'ı cezalandırmak için dövdüklerini inkar etmiyorlar ama tahmin edilebileceği gibi oğlanlarla yaşanan safahata dair Habibe Hanım'ın iddiasını kabul etmemektedirler. Her halükarda gerek şikayetin, gerekse soruşturmanın ana eksenini Habibe Hanım'ın dövülmesi üzerineydi ve gerekçesini yine ceza kanunundan alıyordu. Ceza kanununun özellikle üçüncü faslındaki maddeler ulema ve vezirden, zaptiye ve kavasa kadar tüm görevlilere dayak, işkence

19- Davadan bağımsız olarak, bu olay başlı başına ilginç. Olayın ayrıntılarını verebilecek belgelere (eğer varsa), şu an için ulaşamadım. Anadolu'nun diğer kentlerinde de halkın karantinahane saldırıları ve hekimleri öldürmesi gözlemlenen vakalar. Halkın tepkisine dair kısa bir döküm ve 1840 yılında Amasya karantina hekiminin öldürülmesi ile ilgili örnek bir olay için bkz. Nuran Yıldırım, "Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyanlar: 'Karantina İstemezük!'," *Toplumsal Tarih*, no: 150 (2006), s. 18-27. Bu dönemde gündeme gelen 'kamu sağlığı' kavramı ve karantina teşkilatı hakkında ayrıca bkz. Güliden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)* (Ankara: TTK, 1996); Daniel Panzac, *Population et santé dans l'Empire Ottoman (XVIII-XX siècles)* (İstanbul: Isis, 1996); Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba: 1700-1850*, çev. Serap Yılmaz (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1997).

ve küfür konusunda yasaklayıcı hükümler getirmekteydi.²⁰ Hakkında gerekli tahkikat yapılmadan ve mahkeme ile suçu sabit olmadıkça hiç kimsenin cezalandırılmayacağını söyleyen kanun, bunu ihlal edenlerin rütbe ve sınıfa bakmaksızın yargılanacağına ve cezalandırılacağına hükmetmektedir.²¹ Nitekim, Akif Paşa sorgusunda kadının cezayı hak edecek hareketlerde bulunduğu için dövüldüğünü söylemişse de, gerekli tahkikatı yaptırmadığı ve kadına isnat ettiği suçu ispatlayacak delil ve şahit ortaya koyamadığı gerekçesiyle iddiasının reddine karar verilmiştir.²²

Kabul etmek gerekir ki buraya kadar sayılan Akif Paşa'ya yönelik tüm yolsuzluk suçlamalarının olağanüstü bir tarafı yok. Örneğin, halktan şu veya bu sebeple 'harç' adı altında para toplamayan veya gittiği yerlerdeki konaklama masraflarını kendi cebinden ödeyen bir Osmanlı valisi bulmak mümkün müydü? Elbette burada amaç ne Akif Paşa'yı aklamak, ne de 'yanlışlarını' veya 'doğrularını' tartışmak. Vurgulanması gereken nokta ceza kanununun getirdiği normatif standartlar ve günlük realite arasındaki ayrımın derinliği. Tüm Osmanlı valilerinin malî ve idarî uygulamaları mercek altına alınsaydı, Akif Paşa ile benzer bir kaderi paylaşmayacak bir valiye rastlamak herhalde mümkün olmazdı. Herhangi bir ayrım gözetmeksizin, yolsuzluk yapan herkesin cezalandırılacağına ve adaletin tesis edileceğine dair hukukî söyleme rağmen, yasanın böylesine seçici olarak uygulanması tüm yolsuzluk davalarının kaçınılmaz ortak özelliğidir. Bütün bürokrasi yolsuzluk suçlamalarıyla tırpanlanamayacağına göre, ceza kanunlarının yolsuzlukla ilgili hükümleri, diğer konularla ilgili hükümlerden çok daha doğrudan bir biçimde elitler arası siyasî çatışmaların manipülasyonu-

20- İlgili hükümler için bkz. Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, s. 305-06.

21- Kanunda bu durum oldukça veciz bir biçimde ifade edilmiştir: "Devlet-i aliyye me'murlarından ve ale'l-ıtlak sair eşhasdan hiç kimse diğer birisinin canına kasd edemeyeceğine binaen faraza vüzerâdan birisi tarafından bir çobanın bile canına kasd vukuunda ol vezirin hakkında dahî kısas şer'î icra oluna." Fasıl I, Madde I, Kaynar, a.g.e., s. 304.

22- Takvim-i Vekâyi, no: 213, 20 L 1256 (16 Aralık 1840).

na açık olagelmıştır. Bu nedenle, konjonktürel ve somut siyasî çatışmaların hukukun normatif ve soyut diline bu şekilde eklemelenmesinin 19. yüzyıl modernitesinin en radikal icatlarından birisi olduğunu teslim etmemiz gerekiyor.

Soruşturma raporuna göre, Akif Paşa ilk sorgusunda bütün suçlamaları reddetmiş daha sonra ise kabul etmiştir.²³ Tıpkı Nafiz Paşa gibi, bu icattan habersiz olan Akif Paşa'nın da kendisine yöneltilen suçlamaları reddederken naif ve samimi olduğunu tahmin edebiliriz. Ancak bir süre sonra kendisiyle konuşulan dilin yeniliğini fark ederek, bu dilin gerektirdiği üslupla cevap verme kıvraklığını da vurgulamalıyız.

Yoksa Meclis-i Vâlâ adına soruşturmayı yürüten Mazlum Bey ve Selami Efendi'nin raporlarında belirttikleri Akif Paşa'nın bütün suçlamaları sonradan kabul ettiğine dair ibare, faullü oynayan oyuncunun hatasını 'itiraf' etmesi değil, oyunu yeni kurallarında oynamayı kabul etmek zorunda kalan birisinin savunma hamlesi olarak değerlendirmek gerekir. Bu savunmanın üç temel dayanağı vardı ve yeni kuralların uygulanmasındaki paradokslara işaret ediyordu:

Birincisi; ceza kanununun hiç kimsenin muhakeme edilmeden cezalandırılmayacağını söylemesine rağmen,²⁴ "30 seneden beri Devlet-i Aliyye'ye hizmet eden" birisi olarak delilsiz, tanıksız, kendi savunması alınmadan ve yalnızca halkın şikayetlerini göz önünde bulundurarak görevinden azledilmesini, Edirne'ye sürülmesini ve vezirlik rütbesinin elinden alınmasının kanunun kendisine aykırı olduğunu söylemektedir.²⁵ Habibe Hanım'a dayak atılması konusunda kadının suçunu ispat-

23- Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lutfî Efendi Tarihi*, cilt 6, s. 1083.

24- 12. Fasıl, 2. Madde, "Şu kadar ki ba'de'l-muhakeme sâbit olmadıkça hiç kimsenin bilâ mucib habs ve te'dib ve nefyi kat'an câiz olmıya." Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, s. 311.

25- Halkın şikayetlerinin neden dikkate alınmaması gerektiği konusunda Akif Paşa'nın gerekçelendirmesi dikkate değer. Nasıl ki Hristiyanların Tanrı düşüncesi Müslümanlar için batıl itikat olarak görülüp itibar edilmiyorsa "hakkımızda birtakım eşrâr-ı nâsın hezeyanı ne vechile mu'teber oluyor." Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lutfî Efendi Tarihi*, cilt 6, s. 1079.

layacak delil ve tanık sunmadığı için sorgulanan Akif Paşa'nın benzer biçimde mahkemesiz cezalandırılmasındaki, en hafif deyiimiyle, çelişkiye dikkat çekmesinde haksız olduğu söylenebilir mi? Akif Paşa kendisine uygulanan bu "istisnâî" cezalandırılma nedeniyle hükümetin adalet niyetini değil siyasî niyetini sorgulamış ve sahilhanesinde oturmasına izin verilmeden sürgüne gönderilmesini ve bu nedenle bunca masrafa girmesini ise gizli bir müsadere olarak değerlendirmiştir.²⁶

İkincisi; Akif Paşa kendisine isnat edilenlerin suç olduğunu bilmediğini, ceza kanununun varlığından haberdar olmadığını ve ilk defa Edirne'de gördüğünü iddia etmektedir. Kanuna "vukufsuzluğu" tartışılır; her ne kadar bilmemesi ihtimal dahilinde ise de, vezir rütbeli bir valinin Meclis-i Vâlâ'da hazırlanmakta olan ceza kanunundan haberi olması beklenir. Bununla beraber "kanunu bilmemenin mazeret olamayacağı"na dair tüm yasaların altın kuralının o dönemde tartışmalı bir mevzu olduğunu söylemeliyiz. Akif Paşa'nın kanunu bilmediği iddiası kabul görmemiştir, ancak reddin gerekçesi kanunu bilmemenin mazeret oluşturmayacağı değil, Paşa'nın bilmemesinin makul görünmemesi, çünkü ceza kanununun Tanzimat çerçevesinde icra edileceğini bilmesi gerektiği üzerine temellendirilmiştir. Ama gerçekte kanunu bilip bilmemesinin hiçbir önemi yoktu, çünkü Akif Paşa'nın "suç" fiilleri döneminde bilinmesi gereken bir ceza kanunu yoktu. Daha önce gördüğümüz Nafiz Paşa için, şimdi üzerinde durduğumuz Akif Paşa için ve birazdan söz edeceğimiz Hüsrev Paşa için ortak olan yalnızca kendilerine isnat edilen yolsuzluk suçlamaları değil, suçlamalara konu olan fiillerin hepsinin 3 Mayıs'ta çıkarılan Ceza Kanunu'ndan önceki dönemleri kapsamasıydı. Bu nedenle, daha önce de belirttiğimiz gibi, ceza kanunu çıkarılmadan önce yargılanacak kişiler baştan belliydi.²⁷ Kanunların geriye dönük uygulanamayacağına

26- a.g.e, s. 1082.

27- Vak'anüvis Lûtfî Efendi de ceza kanununun böylesine 'esnek' uygulanmasına dikkat çeker: "Kanunnâmenin tertîb ve neşrinden mukaddem [önce] vuku' bulan ba'zı mevâddın işbu kanunnâmeye tatbîkan rü'yeti ol vakit bes-

ilişkin bu temel hukuk kuralı Meclis-i Vâla açısından da önemli bir paradokstu. Yaratılan hukuk dilinin keyfi olmayan, kesin ve katı bir dil olduğu vurgulandığı sürece her haliyle keyfi ve esnek olduğu belli olan bu uygulamanın da hukukî bir kılıf içinde sunulması zorunluluğu vardı. Bulunan formülün yazılı bir metni yok, ancak uygulamalardan yola çıkarak hükümetin icat ettiği bu formülü şöyle özetlemek mümkün: Tanzimat fermanını adeta ceza kanunuymuş gibi değerlendirerek Tanzimat'ın ilanından itibaren gerçekleşen fiilleri suç saymak ve fakat ceza kanununun kendisi ortada yokken bu fiillerin oluşması gerçeğini hafifletici sebep sayarak kanunda öngörülen cezada indirim gitmek. Ceza kanununda “rüşvet” ile ilgili maddeden hüküm giyen Nafiz Paşa'nın kanunun öngördüğü gibi üç sene müddetle “kürek” cezasına çarptırılmayıp üç sene sürgünle cezalandırılması bu ‘indirim’ nede niyleydi. Akif Paşa ve Hüsrev Paşa'ya verilen cezalar ve indirimlerden yeri geldiğinde bahsedeceğiz. Bürokrasinin tepesindeki seçilmiş birkaç kişiyi cezalandırarak bütün bürokrasiye kuvvetli bir mesaj vermek ve böylece merkezin etkin denetimi altına sokmak, ancak bu cezalarda indirim yaparak bürokrasiyi dehşete düşürmemek ve böylece işlerliğini muhafaza etmek bu formülün temelini oluşturmaktaydı. Nafiz Paşa ile ilgili bölümde söz edilen çok yüksek maaşlar da elbette bunun bir parçasıydı.

Ama yüksek maaş uygulamasının Akif Paşa için pek de geçerli olmadığını söylemeliyiz. Bu da bizi Akif Paşa'nın savunmasındaki üçüncü konuya getiriyor. Akif Paşa Meclis-i Vâlâ'ya yazdığı mektupta tevzi defterlerindeki “uygunsuzluğu” ve isnat edilen bazı suçlamaları kabul ettiğini söylemekte, ancak bunları yapmasının sebebinin “maaşsızlık” olduğunu iddia etmektedir. Kendisine tahsis edilen müşirlik maaşından bir kuruş bile alamadığını, sarraflara borca battığını ve yanında çalışanların da maaşlarının olmadığını söyleyen Akif Paşa'nın

belli zarûrî ihtiyâr olunmuş şey olmalı yoksa sonradan tanzim ve işâ'a olunan kanun ve nizâmın mâ-kabline şümûlü [geriye dönük uygulanmasının] câiz olamayacağı ma'lumdur.” a.g.e., s. 1053.

iddialarının Meclis-i Vâlâ'da önce bir şaşkınlık yarattığı anlaşılıyor.²⁸ Çünkü ellerindeki kayıtlara göre Akif Paşa'ya 13 Mart (Rumî 1 Mart) tarihi itibariyle 60.000 kuruş müşirlik maaşı bağlanmıştı. Paşa'nın "maaşsızlık" iddiası Maliye Nezareti'ne sorulduktan sonra, oradan gelen cevap pusulası ise Akif Paşa'nın haklı olduğunu gösteriyor. Gerçekten de Akif Paşa'ya 13 Mart'tan itibaren 60.000 kuruş maaş bağlanmıştı, ancak "şifahen sadır olan fermân-ı sâmi mucibince" bu maaş verilmemiştir. İzmit valisi olarak atandığı Ekim 1839'dan 5 Mart 1840 (yeni yıl başı olan 1 Muharrem 1256) tarihine kadar olan süre içinde Tanzimat'tan önce geçerli olan ve Akif Paşa'ya verilen maaş aylık 15.000 kuruştur. Bu durumda yeni maaşın bağlandığı 13 Mart'tan azledildiği 20 Nisan tarihine kadar geçen 38 günlük maaş tutarı 76.000 kuruş ve eski maaşın kesildiği 5 Mart tarihinden 13 Mart tarihine kadar 8 günlük eski maaş tutarı olarak da 4.000 kuruş olmak üzere Akif Paşa'nın Maliye Nezareti'nden toplam 80.000 kuruş alacağı vardır. Burada can alıcı iki soru var: Birincisi neden Akif Paşa'ya Tanzimat'ın ilanından itibaren valilere vermeye başlanan yüksek maaş verilmemiş ve Mart ayına kadar beklenmiştir? Maaş tahsisi konusunda bir standart mevcut olmasa da en azından Nafiz Paşa'ya Tanzimat ile birlikte 75.000 kuruş maaş vermeye başlandığını biliyoruz. İkinci soru ise daha önemli; neden Maliye Nezareti'ne "şifahen" de olsa yukarıdan gelen bir emirle Akif Paşa'ya müşir maaşı verilmesi engellenmiştir? Böyle bir emrin verilmiş olması Akif Paşa'ya karşı bir komplonun varlığını düşündürüyor. Akif Paşa ile iktidardaki Tanzimatçılar arasında mevcut husumet göz önünde bulundurulduğunda böyle bir komplonun varlığı hiç de mantıksız değil. Soruyu tersinden de sorabiliriz: Düzenli ve yüksek maaş verilmiş olsa bile, Akif Paşa'nın artık 'yolsuzluk' sayılan eski uygulamaları devam ettirmeyeceğinin garantisi yoktu, ama maaş vermemek Paşa'nın malî kaynak yaratmak için eski uygulamalara devam edeceğinin garantisini oluşturuyordu. Dolayısıyla Akif Paşa'yı

28- Akif Paşa'nın Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği bu mektubun Latin harfli transkripsiyonu için bkz. Ekler II.A.

yargılamak ve cezalandırmak konusunda işlerini şansa bırakmak istemeyen Tanzimatçıların Akif Paşa'ya maaş verilmesini engelleme yolunu seçmiş olmaları çok büyük bir ihtimal. Belki bu komplonun sıkıntısıyla olsa gerek, Takvim-i Vekâyi'de Akif Paşa'nın "maaşsızlık" iddiasının kabul edilemez olduğu çünkü kendisine Mart ayı itibariyle 60.000 kuruş maaş bağlandığı yazılırken, bu maaşın hiçbir zaman verilmediğine dair tek bir söz edilmemiştir.²⁹

Diğer valilere verilen yüksek maaştan yoksun kalmış olsa da Akif Paşa'nın hiç geliri yok değildi. Vali olarak atandığı Ekim 1839'dan 25 Ocak 1840 tarihine kadar iltizamda olan İzmit tersanesine nakledilen keresteden elde edilen toplam 44.442 kuruş gelir Akif Paşa'nındı.³⁰ Öte yandan valiliğe atanmasının ardından önceki valiyle devir-teslim hesapları yapılmış ve bu sırada 1839 yılına ait vergi gelirinden 123.900 kuruş kendi hesabına aktarılmıştı. Her ne kadar belgelerde ve Takvim-i Vekâyi sütunlarında bu 'ek' gelirlerin vurgulanmasına özen gösterilmiş ve Akif Paşa'nın bu gelirlere rağmen hâlâ parasızlıktan şikayet etmesi garip karşılanmış olsa da, pek çok valinin iltizam döneminden kalan bu tür perakende gelirlere sahip olduğu unutulmamalı.

Akif Paşa'nın borç içinde yüzdüğü ise bir gerçek. Gerek katibinin gerekse kendi ifadesi, İstanbul'da bulunan sarrafi Yorgi'ye önemli miktarlarda para transfer ettiğini doğruluyor. Akif Paşa valilikten azledilmeden önce, kereste ve halef-selef hesabı sırasında elde edilen gelirden, önce 70.000 kuruş, ardından da değişik zamanlarda her biri 20.000-30.000 kuruşluk taksitler halinde olmak üzere sarrafına para göndermişti. Ayrıca Bursa'ya gittikten sonra, İzmit'te kalan kethüdası Fethullah Efendi'ye haber göndererek daha önceki sarrafi Andon'da olan 235.000 kuruşun (470 kese) Yorgi'ye gönderilmesini istemişti. Gönderilen bu paralarla Akif Paşa'nın sarrafına iltizam döneminden kalan borçlarını kapatmaya çalıştığı anlaşılıyor.

Bu kadar borçla maaşsızlıktan neden yakındığı daha iyi anlaşılabilir-

29- Takvim-i Vekâyi, no: 213, 20 L 1256 (16 Aralık 1840).

30- BOA, İ.MVL 113.

lir. Bununla beraber, Akif Paşa'nın maaş alamamasını gündeme getirmesi, fiili bir durum olduğu kadar, ceza kanunun yolsuzluk maddelerinin kendisine uygulanmasının anlamsızlığına işaret etmesi açısından da stratejik bir manevraydı. Hatırlanacağı gibi ceza kanunundaki yolsuzlukla ilgili maddelerin hayata geçirilmesinin gerekçesi devlet memurlarına 'yeterli maaş' bağlanmasıydı. Paşa'nın altını çizmeye çalıştığı nokta, eğer kendisine yeterli maaş verilmemişse, o halde yolsuzluktan yargılanması da temelsiz hale gelmektedir diye düşünülebilir.

Yasal bir çerçeveden bakıldığında, Akif Paşa'nın gündeme getirdiği yargısız cezalandırma, kanunların geriye dönük uygulanması ve maaşsızlık konusunda ceza kanununun uygulanmasına yönelik çelişkilerin tümünde haklı olduğu açıktır. Ama sonuçta yargılama cezayı kesinleştirmekten fazla bir anlam taşımıyordu. Mazlum Bey ve Selami Efendi'nin Edirne'den gönderdikleri sorgu raporu Meclis-i Vâlâ'nın 29 Ekim tarihli oturumunda ele alınmış ve burada Akif Paşa gıyaben yargılanmıştır.

İlk ele alınan konu Akif Paşa'nın "sabıkası" idi. Sırbistan ile sınır konusundaki hataları,³¹ makam ve ikbal hırsıyla Pertev Paşa'nın katlindeki "büyük kabahati" ve başka sebeplerle "cism-i devlete açtığı yaralardan" söz eden karar metni Akif Paşa davasının yolsuzluktan daha farklı boyutları olduğunu açıkça beyan etmiştir. Ardından Akif Paşa'nın "kabahatleri" daha önce yargılanıp cezalandırılmış olan Nafiz Paşa'nın yaptıklarıyla karşılaştırılmıştır. Meclis-i Vâlâ'nın ifadesiyle, "fitne" gibi büyük kabahatlerde bulunmuş olan Nafiz Paşa'ya kıyasla Akif Paşa'nın yaptıkları az görünse bile, gerçekte en az onun kadar kabahatli olduğunu ve dolayısıyla verilmesi gereken cezanın da en az

31- Sırbistan ile sınır meselesinin ne olduğu belgede açık değil. Ama tahminen Sırbistan'ın özerkliğini kazanmasının ardından, 1833 yılında Sırbistan'ın sınırlarını genişletmesine dair prens Miloş Obrenoviç'e verilen imtiyazlar söz konusu ediliyor olabilir. Akif Paşa o sırada reisülküttab olarak görev yapmaktaydı. Bu imtiyazlar verilirken yeterli müzakere yapılmadığını savunan vak'anüvis Lûtfi Efendi'nin değerlendirmesi için, bkz. Lûtfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*, cilt 4, s. 788-790.

Nafiz Paşa'ya verilen ceza kadar olması gerektiği belirtilmiştir. Önce, Akif Paşa'nın bir daha devlet hizmetinde istihdam olunmamak üzere beş sene müddetle memleketi Yozgat'a sürgün edilmesi ve paşalık ve vezirlik ünvanının geri alınması teklif edilmiştir. Neden beş sene ceza önerildiği belli değil; o an akla gelmiş olan bir rakamdan fazla bir anlamı olmamalı. Önerinin ardından, yukarıda söz ettiğimiz indirim formülü işletilmiştir. Ceza kanununun yürürlüğe girmesinden sonra "bu kadar akçe değil beş gurus bile almış olsa hakkında kanun-ı cezânın tamamı tamamına icrâsıyla maazallah kendisinin küreğe" konulması gerekeceği, ancak Akif Paşa'nın işlediği suçların ceza kanundan önce gerçekleşmesi nedeniyle "beş sene çok olacağından" cezada indirim yapılmasına karar verilmiştir. Bu indirim ve Akif Paşa'nın hastalığı nedeniyle Yozgat'a gitmesinin güç olacağı göz önünde bulundurularak, bir daha devlet hizmetinde istihdam olunmamak üzere iki yıl müddetle Edirne'ye sürülmesine ve paşalık ve vezirlik rütbelerinin geri alınmasına karar verilmiştir. Tıpkı Nafiz Efendi gibi, Akif Paşa da bundan böyle Akif Efendi diye anılacaktır. Ayrıca Akif Paşa'nın suçlarına ortak olan katibi Esad Efendi de Edirne'ye sürülmüştür.³²

Akif Paşa ve adamları kendilerine yöneltilen suçlamaların tamamından değil ancak bir kısmından hüküm giymişlerdir. Halktan hizmet-i mübaşiriye ve diğer adlarla toplanan paralar, alınan atlar ve konaklama masrafları olan yaklaşık 73.000 kuruş fazla önemli bir miktar olmaması gibi bir gerekçeyle affedilmiştir. İstisna olarak, katibin redif askeri tertibi için gönderdiği Hamdi Ağa'nın topladığı 16.000 kuruşun ve kethüda Fethullah Efendi ve kahvecibaşının çobanlardan aldığı 1.800 kuruşun Paşa ve adamlarından tahsil edilmesine karar verilmiştir.³³ Yine katibin halka zorla sattığı zahireden elde ettiği 31.000 kuruş civarında paranın ticaretten elde edilmiş kâr olduğuna karar verilmiş ve affedilmiştir. Yalakabad kazası eski voyvodası Mehmed Ağa'nın

32- Karar metninin Latin harfli transkripsiyonu için bkz. Ek II.B

33- 1.800 kuruş yukarıda "muhtelif" adı altında belirtilen toplam 25.000 kuruşun içindeki kalemlerden birisiydi.

Akif Paşa'nın atanmasının ardından verdiği 'tebrik' parasının da Tanzimat'tan önce olağan sayılan hediyelerden olduğuna hükmedilerek, cezaî bir işlem uygulanmamıştır. Öte yandan Habibe Hanım'ı döven katibin kadına 1.000 kuruş vermesine karar verilmiştir. Akif Paşa'dan geri alınması öngörülen en önemli miktarı ise 'zimetine geçirdiği' paralar oluşturunuyordu. Köprü tamiriyle ilgili 72.820 kuruş ve Yalakabad kazasındaki hayvanların vergilerinden tahakkuk eden 42.779 kuruş olmak üzere toplam 115.599 kuruşun Akif Paşa'dan alınarak muhassıl sandığına teslim edilmesine hükmedilmiştir.³⁴

Böylece Nafiz Paşa'nın ardından, 1830'lu yılların en önemli siyasî figürlerinden birisi olan Akif Paşa da iktidardaki Tanzimatçılar tarafından siyaset sahnesinin dışına bir daha dönmek üzere itilivermiştir.

34- Bu karar metninin geniş bir özeti Takvim-i Vekâyi'de yayınlanmıştır. Ancak Pertev Paşa'nın katline ve Sırbistan ile olan sınır meselesine ilişkin Akif Paşa'nın "sabıkası"nın gazetenin satırlarından özenle çıkarıldığının altını çizmeliyiz. Bkz. Takvim-i Vekâyi, no: 213, 20 L 1256 (16 Aralık 1840).

Hediye Ekonomisinin Merkezinde Bir Sadrazam: Hüsrev Paşa

Bütün bu yargılamalar içinde şüphesiz en ses getireni Hüsrev Paşa'nın yargılanmasıdır. 1840 yılının Haziran ayında Mehmed Hüsrev Paşa sadrazamlıktan azledildi. Azli sırasında Hüsrev Paşa'nın yaşı 80'in üzerindeydi ve azlin resmî gerekçesi Takvim-i Vekâyi gazetesinde açıklandığına göre ilerlemiş yaşının Tanzimat'ın gereklerini layıkıyla yerine getirmesine engel olmasıydı.¹ 1839 yılının Temmuz ayında II. Mahmut'un cenaze töreninde selefi Rauf Paşa'nın elinden sadaret mührünü alarak bir oldu-bitti ile kendisini sadrazam atayan Hüsrev Paşa'nın görevi böylece bir yıldan az sürmüştü.

Sadrazamlığı kısa sürmekle beraber Hüsrev Paşa 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca Osmanlı bürokrasisin en önemli şahsiyetlerinden birisidir. Birçok kez valilik yapmasının yanı sıra, yaklaşık 10 yıl boyunca Seraskerlik ve Meclis-i Vâlâ reisliği gibi bürokrasinin en üst mevkilerinde görev almıştır. Öte yandan yetiştirdiği birçok kişi yalnızca kendi sağlığında değil, ölümünden sonra da Osmanlı bürokrasisin-

1- Takvim-i Vekâyi, no: 200, 19 R 1256 (20 Haziran 1840).

de önemli mevkilere gelmişlerdir.² Kırk yılı aşkın bir süre boyunca değişen siyasî dengelerden ve bununla bağlantılı olarak bürokrasi içindeki yeniden yapılanmalardan neredeyse hiç etkilenmeden daima ön planda kalmayı başarması, siyaset üstü kişiliğinden veya başarılı idareci kimliğinden ziyade, merkezi bürokrasinin kilit görevlerine atadığı ‘köleleri’ vasıtasıyla başlı başına bir siyasî güç oluşturmalarıyla açıklanmalı. Yanında yetişenlerden Said Paşa ile kaptan-ı derya ve serasker olarak görev yapmış Halil Rıfat Paşa’yı saraya damat yaparak istikbalini sigortalama gayretini de ayrıca belirtmek gerekiyor.

Bürokrasi içindeki siyasî kamplaşmada ise Hüsrev Paşa, Tanzimat muhalifi muhafazakar kanadın önde gelen isimlerindendi. 1830’lu yıllar boyunca, Hüsrev Paşa, Akif Paşa ile aynı siyasî çizgide olmakla beraber, ona kıyasla daha az saldırgan bir muhalefet siyasetini ondan daha ustalıkla manevralarla sürdürmüştü. Öte yandan, siyasî rakiplerini cismen ortadan kaldırma konusundaki siyasî zihniyeti de Akif Paşa ile benzerlikler arz ediyordu. Sultan Abdülmecid’in tahta geçmesinin ardından yeni sadrazam Hüsrev Paşa’nın, cülus tebriki için Londra’dan İstanbul’a dönen Mustafa Reşid Paşa’yı idam ettirmek için padişaha tezkire (ve doğal olarak tezkirenin içeriğini bilmeyen Reşid Paşa’nın kendi eliyle) gönderdiği düşünülürse, Tanzimatçı kanada muhalefeti- nin kişisel husumet boyutu hakkında fikir edinebiliriz.³

2- Hüsrev Paşa’nın kapsamlı bir arşiv araştırmasına dayanan bir biyografisi için, Yüksel Çelik, Şeyhü’l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa: II Mahmud Devrinin Perde Arkası (Ankara: TTK, 2013). Yetiştirdiği ‘kölelerin’ kısa biyografileri s. 420-427’de bulunabilir. Ayrıca bkz., Halil İnalcık, “Hüsrev Paşa, Mehmed,” İslam Ansiklopedisi, cilt 5/I, s. 609-616.

3- Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, s. 160-161. Findley, Pertev Paşa’nın azledilmesinde Akif Paşa’nın Hüsrev Paşa ile iş birliği yaptığını ve hatta Pertev Paşa’nın katline dair fermanın gönderildiği Edirne valisi Emin Paşa’nın Hüsrev Paşa’nın eski kölelerinden birisinin oğlu olduğundan yola çıkarak Pertev Paşa’nın katlinde Hüsrev Paşa’nın da parmağının olduğunu zımnen öne sürmektedir. Bkz. “Factional Rivalry in Ottoman İstanbul,” s. 132-134. Hüsrev Paşa’nın, 1836 yılında gücünün zirvesindeyken sürpriz bir biçimde seraskerlikten azledilmesini Pertev Paşa’nın II. Mahmud üzerindeki nüfuzuna bağladığı-

Hüsrev Paşa'nın, Tanzimat'ın ilanından sonra iktidara gelen Mustafa Reşid Paşa gibi reformcu bürokratların en tepesinde sadrazam olarak görev yapması ise başlı başına garip bir iktidar yapısı ortaya çıkarmıştır. Ancak bu iktidarın kilit sorunu, Tanzimat ile beraber gelen yeni ilkeler ve uygulamalardan çok, yaklaşık on yıldır süren Mısır valisi Mehmed Ali Paşa isyanının yeni bir evreye girmesinde düğümlenmekteydi. 1830'lu yıllar boyunca Osmanlı ordusunu defalarca bozguna uğratan ve Suriye vilayetinin yanı sıra Anadolu'nun önemli bir bölümünü işgal eden Mehmed Ali Paşa'nın son darbesi 1839 yazında Nizip'ten gelmişti. Yenilgi haberi II. Mahmud'un ölümünden sonra İstanbul'a ulaşmış ve Abdülmecid'in tahta geçmesiyle Hüsrev Paşa sadrazam olmuştu. ~~Hüsrev Paşa'nın iktidara gelmesinin ardından ise, yeni sadrazamlı~~ olan kişisel husumetini Osmanlı donanmasını Mehmed Ali Paşa'ya teslim ederek tercüme eden Ahmed Fevzi Paşa'nın sorunun daha da derinleşmesine yaptığı katkı da burada ayrıca belirtilmeli.

Nizip yenilgisi ve Hüsrev Paşa'nın sadrazamlığı, iki sebeple Mehmed Ali Paşa krizine yeni bir boyuta taşımıştır. Birincisi sorunun uluslararası boyutuydu. Osmanlı devletinin asi valisi karşısındaki acizliği, 1833 yılında Hünkar İskelesi Antlaşmasıyla, Osmanlı'nın askerî yardım karşılığında Rusya'ya boğazların kullanımına ilişkin verdiği imtiyazlarla zaten uluslararası bir boyuta taşınmıştı. Ruslara verilen bu imtiyazların Avrupa'daki güç dengeleri açısından yarattığı rahatsızlık, İngiltere'nin Osmanlı'ya desteğini artırmasının önemli nedenlerinden birisiydi. İngiltere'nin desteğini arkasına alan reformcu kanadın, Os-

na ve gerçekten de Pertev Paşa'nın Hüsrev Paşa'nın azlinde sorumluluğunun olmuş olabileceğine dair kaynaklar mevcuttur; tartışmalar için bkz. Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa*, s. 339-344. Bununla beraber, Pertev Paşa'nın azlinde Akif Paşa'nın Hüsrev Paşa ile işbirliği yapmış olabileceği ihtimalini bir an için kabul etsek bile, Findley'in zımnen öne sürdüğü Pertev Paşa'nın katledilmesinde Hüsrev Paşa'nın da rolü olduğu iddiasını ihtiyatla karşılamak gerekiyor. Zira başka çalışmalarda bu yönde bir iddiaya rastlayamadım; öte yandan, Nafiz Paşa ve Akif Paşa davalarının aksine, birazdan değineceğim Hüsrev Paşa'nın dava ayrıntılarında Pertev Paşa'nın katli hiçbir zaman gündeme gelmemiştir.

manlı bürokrasisi içinde azınlıkta olmalarına ve hatta sadrazam Hüsrev Paşa'ya rağmen Tanzimat'ı uygulamaya koyabilmedeki başarılarını önemli ölçüde Mehmed Ali Paşa krizine borçlu olduklarının altını çizmek gerekiyor. Sadrazam Hüsrev Paşa'nın ise Rusya ile ittifakın ateşli bir savunucusu olduğu düşünülürse, Tanzimat'tan sonra oluşan iktidar içindeki çatlağın yalnızca reformlar üzerine değil, Osmanlı devletinin müttefik tercihini nerede araması gerektiği üzerine de olduğu açıktır.⁴

Sorunun ikinci boyutu ise Hüsrev Paşa ile Mehmed Ali Paşa arasında kökleri eskilere dayanan kişisel husumetti. Mısır'ın Fransızlardan geri alınmasının ardından 1801 yılında Hüsrev Paşa Mısır valisi atanmıştı. Mehmed Ali ise Napolyon'un ordularına karşı Osmanlı ordusunda savaşan Arnavut birliklerinin komutanlarından. Mehmed Ali ve komutası altındaki Arnavut askerlerin isyanı sonucu Hüsrev Paşa valilikten ayrılmak zorunda bırakılmış ve 1805 yılında Mehmed Ali Paşa Mısır vilayetinin yeni valisi olmuştu.⁵ Bir yandan Hüsrev Paşa'nın sadrazamlığa gelmesinin ardından Rusya ile ittifak arayışını derinleştirerek Mehmed Ali Paşa'ya karşı tavrını sertleştirmesi ve öte yandan Mehmed Ali Paşa'nın önde gelen hükümet üyelerinden Valide Sultan'a kadar mektuplar yazarak Hüsrev Paşa'yı azlettirmek için başlattığı kampanyayı göz önünde bulundurursak, Mısır sorununun çözümü açısından Hüsrev Paşa'nın devre dışı bırakılmasının gerekliliği daha iyi anlaşılabilir.⁶

Hüsrev Paşa, azlinin ardından İstanbul'da yalısında ikamete mec-

4- 1833 yılında Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşmasını imzalayan üç kişi dönemin seraskeri Hüsrev Paşa, reisülküttab Akif Paşa ve kapdan-ı derya Ahmed Fevzi Paşa idi. Findley, "Factional Rivalry in Ottoman İstanbul," s. 129. Ahmed Fevzi Paşa'nın Mehmed Ali Paşa tarafına geçmesinin ardından, anlaşmayı imzalayan diğer iki isim olan Hüsrev ve Akif Paşaların yolsuzluk suçlamaları ile yargılanmaları bu nedenle Tanzimat'ın ilk aylarındaki iktidar mücadelesinin müttefik tercihleri bağlamında değerlendirilmesi açısından da anlamlıdır.

5- Ayrıntılar için Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa*, s. 19-65.

6- Khaled Fahmy, *All the Pasha's Men: Mehmed Ali, his Army and the Making of Modern Egypt* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 285-290.

bur tutulmuş, daha sonra da yalısında asker ve mühimmat bulundurduğu ve dolayısıyla İstanbul içinde bulunmasının tehlikeli olacağı gerekçesiyle Temmuz başında Tekirdağ'a sürgün edilmiştir.⁷ Bir müddet sonra ise hakkında rüşvet aldığı gerekçesiyle soruşturma açılmış ve tahkikatta bulunmak ve Hüsrev Paşa'nın ifadesini almak üzere Meclis-i Valâ üyelerinden Hacı Edhem Efendi ve Nâsır Efendi Tekirdağ'a gönderilmişlerdir.

Hüsrev Paşa'ya yöneltilen rüşvet suçlamaları temel olarak iki başlık altında toplanabilir.⁸ Bunlardan ilki, Elviye-i Selâse (Yanya, Tırhala ve Selanik) Müşiri Mustafa Nuri Paşa'dan 1840 yılı Mart ayı sonu veya Nisan ayı başında aldığı 125.000 kuruş ile ilgilidir. Mustafa Nuri Paşa, Mayıs ayında Seraskerliğe atanmıştı. Hüsrev Paşa davasında bu alınan para ile ilgili olarak ifadesine başvurulmuş Mustafa Nuri Paşa'ya göre Meclis-i Vâlâ'da kendi valilik dönemine ilişkin muhasebe hesapları incelenirken Hüsrev Paşa valinin kapı kethüdası Muhtar Bey'i çağırarak kendisi için 100.000 kuruş ve ayrıca Ticaret Nâzırı Fethi Paşa için 25.000 ve Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa için de 25.000 kuruş istetir. Ancak Mustafa Nuri Paşa, Hüsrev Paşa'nın kendisi için istediği 100.000 kuruşun çok olduğunu söyleyerek 75.000 kuruş vermeye razı olur ve Hüsrev Paşa'nın Mustafa Reşid Paşa ve Fethi Paşa adına istediği toplam 50.000 kuruş da dahil olmak üzere toplam 125.000 kuruş verir. Bu mesele daha sonra Fethi Paşa'ya da sorulmuştur. Fethi Paşa ifadesinde, Mustafa Nuri Paşa serasker atanmadan önce Hüsrev Paşa'nın kendisine 25.000 kuruş teklif ettiğini ve bu paranın kendisi tarafından olduğunu söyleyerek ısrar etmesine rağmen kabul etmediğini söyler. Daha sonra Mustafa Nuri Paşa'nın seraskerliğe atanmasıyla İstanbul'a geleceği sırada bu sefer Hüsrev Paşa'nın Mustafa Nuri Paşa tarafından

7- Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lutfî Efendi Tarihi*, cilt 6, s. 1054. Takvim-i Vekâyi, no: 202, 28 Ca 1256 (28 Temmuz, 1256).

8- Hüsrev Paşa'nın dava dosyası için BOA, İ.MVL 117, 4 B 1256 (1 Eylül 1840) ve dosyanın kısa bir özeti için BOA, İ.DH 906 20 C 1256 (19 Ağustos 1840). Ayrıca bkz. Takvim-i Vekâyi, no: 206, 15 B 1256 (12 Eylül 1840).

diyerek bu parayı tekrar teklif etmesi üzerine Fethi Paşa parayı yine kabul etmez. Kendi ifadesine göre, hatta Hüsrev Paşa'nın bu aşırı ısrarından şüphelenerek durumu Mustafa Reşid Paşa'ya anlatır. Fethi Paşa'nın bu iddiası Reşid Paşa'ya sorulduğunda o da bu ifadeyi desteklemiştir. Öte yandan Mustafa Reşid Paşa, Hüsrev Paşa'nın bu güne kadar kendisine para teklif etmediği söylemiştir. Meclis-i Vâlâ'nın raporuna göre Hüsrev Paşa bu paraların tamamını kimsenin haberi olmaksızın kendisinin aldığını "itiraf" etmiştir. Konunun böylece açığa çıkmasının ardından da aldığı parayı tümüyle Mustafa Nuri Paşa'ya geri vermiştir.⁹

Hüsrev Paşa'ya yöneltilen diğer büyük suçlama ise birincisinden daha karmaşık. Meclis-i Vâlâ'nın raporuna göre, Hüsrev Paşa yine 1840 yılının Nisan ayı başlarında bu kez de Diyarbakır Valisi Zekeriya Paşa'dan "rüşvet almıştır." Söz konusu tarihler Zekeriya Paşa'nın Niş Valiliği dönemine rastlıyor. Zekeriya Paşa'nın ifadesine göre, İstanbul'a gelişinde Hüsrev Paşa'nın yanına uğramış ve konuşma sırasında Hüsrev Paşa "bazı mahallere hizmetimiz icâb eder" diyerek kendisinden 1000 kese (500.000 kuruş) para istemiştir. Bunun üzerine Zekeriya Paşa sarrafindan Hüsrev Paşa'ya verilmek üzere bu parayı temin etmesini istemiş, ancak sarraf, valinin zaten kendisine hayli borcu olduğundan bu kadar parayı veremeyeceğini hem Zekeriya Paşa'ya hem de Hüsrev Paşa'ya açıkça söylemiştir. Bu parayı alamayacağını anlayan Hüsrev Paşa bu kez Fethi Paşa, Mustafa Reşid Paşa ve söz konusu tarihte Sadaret Müsteşarı olan Deâvî Nazırı Said Muhib Efendi'ye verilmek üzere 3 mücevher kutu ve o sıralarda Serasker olan Halil Rıfat Paşa için de 50.000 kuruş değerinde bir kılıç hazırlamasını Zekeriya Paşa'dan istemiştir. Bu kadar pahalı bir kılıç hazırda olmadığı için, Hüsrev Paşa kutuları kendisinin tedarik ettiğini söyleyerek kutuların değeri olan toplam 71.500 kuruş, kılıcın değeri olan 50.000 kuruş ve ayrıca kendisi için 100.000 kuruş olmak üzere toplam 221.500 kuruşu Zekeriya Paşa'dan

9- Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lutfî Efendi Tarihi*, cilt 6, s. 1055; BOA, İ.MVL 117.

istemiş ve sonunda da bu parayı almıştır.¹⁰

Tekirdağ'da verdiği ifadede, Hüsrev Paşa, Zekeriya Paşa'dan 100.000 kuruşu kendisi için aldığını ve bütün parayı Ayazağa'da bulunan saltanat çiftliği yolunun yapımı için harcadığını öne sürer. Sadaretten azlinden kısa bir süre önce kutulardan birini (muhtemelen Atiye Sultan ile evlenecek olmasından dolayı) tebrik için Fethi Paşa'ya ve Zekeriya Paşa'dan kılıç parası olarak aldığı 50.000 kuruşu da Halil Rıfat Paşa'ya kendi hediyesi olarak verdiğini, ancak sadaretten azledilmesi nedeniyle diğer kutuları veremediğini söylemiştir. Azlinden önce herkesten zengin ve rütbeli olduğundan hediye verme konusundan kendisini "müstesna" gördüğünü ve bu nedenle de "garezsizce" vereceği hediyelerin kabulünde bir mahsur bulunmadığını düşündüğünden bu hediyeleri verdiğini söylemektedir." Kendisi için aldığı parayı Zekeriya Paşa'ya iade edeceğini ancak kılıç parası olan 50.000 kuruşun Halil Rıfat Paşa'dan tahsil edilmesi gerektiğini söyleyen Hüsrev Paşa'nın iddiaları daha sonra diğerlerine de sorulmuştur. Halil Rıfat Paşa önce Zekeriya Paşa'dan hiçbir şekilde para almadığını söylemiş, ancak Zekeriya Paşa kaynaklı bu paranın Hüsrev Paşa tarafından kendisine verildiği hatırlatılınca parayı iade etmeye razı olmuştur.¹² Fethi Paşa da yine benzer şekilde Hüsrev Paşa'nın hediyesinin kaynağını bilmeden aldığını kabul etmiş, söz konusu hediyein kaynağını öğrenince de kutuyu Meclis-i Vâlâ'ya geri vermiştir. Mustafa Reşid Paşa'nın ve Said Muhib Efendi'nin ise kendileri için hazırlanan kutulardan haberdar olmadıkları anlaşıyor.

Öte yandan, Hüsrev Paşa'yı sorgulamakla görevli Hacı Edhem Efendi ve Nâsır Efendi hazırladıkları raporları Meclis-i Vâlâ'ya sunmak üzere İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra, Hüsrev Paşa, Zekeriya Paşa'dan aldığı 100.000 kuruşun neden alındığını sorgu esnasında

10- BOA, İ.MVL 117.

11- a.g.b. Lef 4. Bu mektubun Latin harfli transkripsiyonu için bkz. Ek III.A.

12- Halil Rıfat Paşa'nın Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği cevap mektubu için, BOA, İ.MVL 117, Lef 3.

yeterince anlatamadığını söyleyerek, konuya açıklık getirmek üzere bir mektup göndermiştir.¹³ Hüsrev Paşa'ya göre, parayı talep eden kendisi değildir; bizzat Zekeriya Paşa, Hüsrev Paşa istemeksizin bu parayı kendisine vermiştir. Hüsrev Paşa'nın mektupta iddia ettiğine göre, Ayazağa'da bulunan saltanat çiftliğinin idaresi kendi sorumluluğundadır. Çiftliğin araba yolu düzgün olmadığından ve padişah yakın bir zamanda çiftliğe teşrif edeceğinden Hüsrev Paşa bu yolu tamir ettirmektedir. Osıralarda Zekeriya Paşa İstanbul'a geldiğinde Hüsrev Paşa'nın yanına uğrar ve "velinimetimiz şevketlü efendimiz için çiftlik yolu tesviye olunur imiş, cümle bendegânın malı ve canı hâk-pâ-yı mülükânelerine fedadır, ne masârif gider ise ben vereyim" diyerek "birkaç defa şifâhen rica etmiş" ve her ne kadar Hüsrev Paşa "ne lazım" demiş ise de Zekeriya Paşa söz konusu olan 100.000 kuruşu göndermiştir. Hüsrev Paşa da bu parayı yolun yapılmasına harcamıştır. Hüsrev Paşa'nın iddiasına göre, üstelik Mustafa Reşid Paşa da bu yolun, konağının bulunduğu Baltalimanı'nda, Boyacı Mahallesi'ne kadar uzatılmasını rica etmiştir. Yolun Mustafa Reşid Paşa'nın talebiyle bu şekilde yapılmasından sonra, kendisi sonradan haber göndererek, Hüsrev Paşa'nın hissesine 5.000 kuruş düştüğünü söylemiş ve bu parayı ödemesini istemiştir. Hüsrev Paşa da bu parayı Mustafa Reşid Paşa'nın mühürdarı vasıtasıyla gönderdiğini ifadesinde söylemiş ve bizzat Mustafa Reşid Paşa'nın da gönderilen 5.000 kuruşun Zekeriya Paşa'dan alınan paradan olduğunu bildiğini iddia etmiştir. Hüsrev Paşa'ya göre, bu harcama Zekeriya Paşa'nın da bilgisi dahilindedir ve kendisine sorulması durumu açıklığa kavuşturacaktır.

Hüsrev Paşa'nın iddiası Zekeriya Paşa'ya sorulur, ama cevabı Hüsrev Paşa'nın aleyhinedir. Zekeriya Paşa, yol meselesinden şimdiye kadar hiç haberi olmadığı gibi, bizzat para vermeyi kendisinin teklif ettiği iddiasını da kabul etmemektedir. Meclis-i Vâlâ da, Hüsrev Paşa'nın iddialarının asılsız olduğuna karar verir. Meclis mazbatasında ifade

13- BOA, İ.MVL 117, Lef 4. Hüsrev Paşa'nın mektubunun Latin harfli transkripsiyonu için bkz. Ek III.A.

edildiği haliyle, Ayazağa çiftliğinin yapımı için şimdiye kadar Meclis-i Vâlâ tarafından herhangi bir emir buyurulmadığı gibi, yolun yapımı ne Hüsrev Paşa'nın ne de Zekeriya Paşa'nın vazifeleri arasındadır. Öte yandan Mustafa Reşid Paşa'nın Baltalimanı'na yol yapılmasını öteden beri istediğinin bilindiğini kaydeden mazbata, bu yolun yapımının yalnızca Mustafa Reşid Paşa için değil, civardakiler için de faydalı olacağı için yapıldığını söyler. Mustafa Reşid Paşa, Hüsrev Paşa'nın, iddia ettiği gibi 5.000 kuruş verdiğini doğrular, ama bu paranın hiçbir şekilde Zekeriya Paşa'dan alınan para olduğunu bilmediğini söylemektedir. Mustafa Reşid Paşa yolun yapımı için kendisinin 3.000 kuruş ve civarda oturan Ticaret Müsteşarı Enveri Efendi ve Deâvî Nezareti Muavin-i Evveli Selami Paşa'nın da 1.000'er kuruş verdiğini ifadesine eklemektedir. Meclis-i Vâlâ sonuç olarak, Hüsrev Paşa yalnızca kendi çıkarı için, Emirgan'da bulunan sahilhanesine yol yaptırmış ve kimsenin haberi olmaksızın ödemeyi Zekeriya Paşa'dan aldığı parayla yaptırdığına karar vermiştir.

Hüsrev Paşa davasının en önemli iki konusu yukarıda sayılanlar. Ancak dava sırasında küçük sayılabilecek birkaç mesele daha gündeme gelmiştir. Tahkikat sırasında İstanbul'da bulunan Kıbrıs eşrafından kişilerin ihbarı üzerine, Hüsrev Paşa'nın Emirgan'da yaptırdığı caminin mefruşatının ve kendi konağındaki bazı eşyaların masrafını Kıbrıs Kapı kethüdası Lazarakî'nin aracılığıyla Kıbrıs halkından topladığı cizyeler ile ödediği ortaya çıkmıştır.¹⁴ Soruşturma sırasında Lazarakî'nin de bunu doğrulaması sonucu, Meclis-i Vâlâ, Hüsrev Paşa'nın bu konuda da suçlu bulunduğuna hükmetmiştir. Öte yandan, Hüsrev Paşa'nın Lazarakî ile bağlantısının Kıbrıs ile sınırlı olmadığı ve Paşa'nın aldığı bazı rüşvetlerde Lazarakî'nin aracılık yaptığı Meclis raporunda belirtilmiştir. Örneğin, İzmir'de yaşayan Nikola isminde birisi için Lazarakî, Hüsrev Paşa'dan bir tavsiye mektubu istemiş ve karşılığında Nikola'dan 20.000 kuruş rüşvet almıştır.

Sadrazam sıfatıyla, hem Nafiz Paşa'nın, hem de Akif Paşa'nın "yol-

suzluk” suçlamasıyla yargılanmalarına ilişkin irade tezkerelerini padişaha sunarken Hüsrev Paşa benzer suçlamalara kendisinin de maruz kalabileceğini herhalde fazla ihtimal vermemiştir. Veya en azından böyle bir ihtimali ortadan kaldırabilmek amacıyla reformcu bürokratlar ile ilişkilerini sağlamlaştırma gayreti içinde olduğu öne sürülebilir. Zira hem Mustafa Nuri Paşa’dan hem de Zekeriya Paşa’dan aldığı paraların bir kısmını ‘hediye’ olarak Mustafa Reşid Paşa ve Fethi Paşa’ya vermek istemesi, Hüsrev Paşa’nın bu çabasının bir işareti olarak değerlendirmek mümkün. Bu noktada bir yandan merkez ve taşra bürokrasisi, öte yandan da merkezdeki bürokratlar arasındaki hediye mübadelesine ilişkin bir küçük parantez açmak gerekiyor.

Daha önce Nafiz Paşa ve Akif Paşa bölümlerinde belirtildiği gibi, Tanzimat’tan önce taşra bürokratlarının gelirlerinin bir bölümü yerel eşraftan alınan ‘hediyeler’ yoluyla karşılanmaktaydı. Tıpkı taşra bürokratları gibi İstanbul’daki üst düzey bürokratların da Tanzimat’tan önce maaşları yoktu. Gelirlerinin bir kısmı taşrada kendilerine bağlanan bölgelerden aldıkları iltizam gelirlerinden gelirken, bir kısmı da taşra ve merkez bürokratları arasındaki dikey hediye ekonomisinden sağlanmaktaydı. Valiler ve taşrada görev yapan diğer üst düzey görevliler İstanbul’daki devlet erkânına “bohça-baha” adı altında para veya mukabili hediyeler göndermekteydi.¹⁵ Bu gelirlere, “caize” veya “pişkeş” olarak adlandırılan ve yeni bir göreve atanan bürokratların bu makam karşılığı verdikleri “hediyeleri” de eklemeliyiz.¹⁶ 1838 yılından itibaren memurlara maaş bağlanması uygulamasıyla birlikte, verilecek maaşlara kaynak bulmak ve taşradan İstanbul bürokratlarına gönderilecek paraları denetim altına almak amacıyla, “bohça-bahaların” merkezi hazineye gönderilmesine ve yılda bir kez olmak üzere 150.000 kuruş

15- Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 105.

16- Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Muzaffer Doğan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Makam Vergisi: Caize,” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no: 7 (2002), s. 35-74.

olarak belirlenmesine dair bir emir yayınlandı.¹⁷ Bunun uygulamada ne derece hayata geçirildiği şüpheli olmakla birlikte, bu emrin altındaki diğer amacın taşra yöneticileri ve İstanbul bürokratları arasındaki hediye üzerinden tanımlanan kişisel dayanışma ilişkilerin önünü kesmek ve taşra bürokratlarını kişisellikten arındırılmış bir otorite ağının içine almak olduğunu vurgulamalıyız.

Bürokrasi içindeki tüm patronaj ilişkilerinin “hediye” üzerinden ifade edildiği ve en azından ceza kanunun yürürlüğe girdiği Mayıs 1840’a kadar rutin ve yasal bir uygulama olduğu böylesine yerleşik bir hediye ekonomisi içinde sadrazamın talep ettiği “bohça-bahaların” onun astı olan valileri tarafından reddedilmesi düşünülebilir mi? Bırakın reddetmeyi, hediye alışverişinin yakın ilişkinin ve dayanışmanın bir göstergesi olduğu düşünüldüğünde, söz konusu valilerin hediye vermeye son derece istekli oldukları tahmin edilebilir. Bu nedenle, Zekeriya Paşa’nın yol yapımı için maddi katkılarını sunmak istediği yönündeki Hüsrev Paşa’nın iddiasının doğru olduğunu düşünmek oldukça mümkün. Zira hediyeyi veren, her zaman bu hediyeğin bir şekilde kendisine geri döneceğini bilir.

Herkesten zengin ve rütbeli olduğu için hediye verme konusunda “müstesna” olduğunu söyleyen Hüsrev Paşa’nın, kendisini bu hediye ekonomisinin merkezine koyduğu açık. Hediye alışverişinde bulunan tarafların iktisadî ve siyasî nüfuzlarının asimetrik olması durumunda patronaja dayalı, hiyerarşik ve paternalist bir yönetim söyleminin de alt yapısını oluşturacağını söyleyen Bourdieu kadar, Hüsrev Paşa da hediye mübadelesinin inceliklerine vakıftı.¹⁸ Bu nedenle, valilerinden aldığı hediyelerle onlara daha yüksek makamlar ve rütbeler vermeyi zımnen vaat ederken, bu aldığı hediyeleri tekrar dolaşıma sokarak Mustafa Reşid Paşa ve Fethi Paşa gibi muhalif olduğu muktedirlere dağıtma yoluyla asıl iktidarda olanın kendisi olduğunu onaylatma ve kar-

17- Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 107; Lûtfî Efendi, *Vak’anüvis Ahmed Lutfî Efendi Tarihi*, cilt 5, s. 970-971.

18- Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, s. 195 ve s. 239.

şılığında sadakat beklediğini hatırlatma gayreti içindeydi. Hüsrev Paşa kartlarını özellikle Fethi Paşa üzerine oynamaktaydı. Yakın bir zaman önce Mustafa Reşid Paşa için bir idam fermanı çıkartma gayreti içinde bulunduğu ve bunun Reşid Paşa tarafından da bilindiği düşünülürse, Tanzimatçı kanat içinde Fethi Paşa ile bir ittifak arayışına girmek daha makul görünmüş olmalı.

Tanzimat ile beraber halkın günlük siyasî sohbetlerinin hafiyeler aracılığıyla dinlenmekte ve rapor edilmekteydi.¹⁹ Bunlar arasında Hüsrev Paşa hakkında da hatırı sayılır miktarda 'jurnal' mevcuttur. Hüsrev Paşa'nın 8 Haziran tarihinde azlinden birkaç gün sonra kaydedildiği anlaşılan aşağıdaki sohbet Hüsrev Paşa'nın planları hakkında fikir verici niteliktedir.

Ahşam Kocamustafapaşa'da Arnavud Tâhir'in kahvesinde Bâb-ı Seraskerî'de Tomruk Odası kâtiblerinden olup Duhâniye Mahallesi'nde sâkin Mehmed Efendi "bir mâhdan berü Şûrâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'de sadr-ı sâbık Hüsrev Paşa, bu Mehmed Ali Paşa zorbâz âdemdir, anın uhdesinden gelmek lâzımdır. Rusya'ya haber gönderelim, gelsün İstanbul'u teslim edelim, andan sonra râhat oturalım deyu mücâdele etmiş. Halil Paşa demiş ki 'dîni ayru olandan ne ümîd edersin, İstanbul'u vereceksen dîn karındaşı ve bunca müddetden berü pâdişâhın mu'teber vezîri Mehmed Ali Paşa'ya teslim ederiz' deyüb mücâdele ederler iken Hüsrev Paşa Şûrâ'dan çıkub şevket-meâb efendimiz hazretlerine gidüb 'efendim bugün Şûrâ'da Halil Paşa cevâb verdi ki ben şâhlık (?) isterim. Ben bunca müddet berü tuğ ile hidmet etdim, evlâdım yok, evlâdım da sensin, efendim de sensin, Rusya'ya haber gönderelim, İstanbul'u teslim edelim, andan sonra râhatımızda olalım' demiş. Şevket-meâb efendimiz dahi 'pek eyü olur sen git ben şimdi seraskeri azl ederim' deyu fermân buyurmuşlar. Sonra 'münâsibi kim var?' Paşa dahi 'Fethi Paşa bendeniz erbâbıdır' deyüb şevket-meâb efendimiz dahi 'git arzını gönder' deyu buyurmuşlar. Sonra gelüb arzını yazdırub içerüye gönderdikde

19- Bu 'jurnaller' hakkında ayrıntılı bilgi için, Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Journalleri"* (1840-1844) (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009).

şevket-meâb efendimiz dahi Mustafa Paşa'nın ismine buyurub gönderiyorlar. Kapuya geldikde bakıyor ki Mustafa Paşa'nın ismine buyurulmuş, andan kalkub içerüye gidiyor, efendimize 'efendim emriniz üzere arzı gönderdim başkasına buyurmuşsunuz' dedikde, efendimiz dahi 'şimdiye kadar siz bana buyurdunuz, şimden sonra ben de size buyuracağım' deyub Mustafa Paşa gelinceye kadar kaimmakam otursun deyu emr u fermân buyurmuşlar. Hüsrev Paşa Rusya'ya gel deyu haber göndermiş, Rusya dahi İslâm'a emniyyet olmaz, silâhlarını bir çakı kalmayınca kadar toplat andan sonra gelürüm deyu yazmış. Anın üzerine Abbâs Paşa tebdîl olarak pederinden murahas mektûbu ile gice içerüye efendimize gelüb, ayak öpüb, pederinin mektûbunu verüb Hüsrev Paşa'nın azlini lisânen söyleyüb, mektûbun karşılığını pederim kulunuz acele ister ve efendimizden ne asker ve ne akçe ve ne mühimmât ister, ancak ruhsat buyursun Rusya ile bir uğraşayım dedi. Abbâs Paşa'nın geldiğinin ikinci gice sâat beşde Hüsrev Paşa sadâretten azl ile Abbâs Paşa Kapudan Paşa olarak Sultânîye'de ana verecekler imiş. Saîd Paşa mâ-beyn-i hümayûna gidecek, Rıza Paşa'yı da azl edecekler. Az kaldı İstanbul'u Hüsrev Paşa Rusya'ya verecekdi deyüb, sakın bu lakırdıları berberde söyleme pek yasakdır" diyerek söylediği işidilmiş olduğu.²⁰

O dönemde toplanan jurnaller içinde Hüsrev Paşa'ya ve azline dair çok sayıda kayıt olması, bu konuların halk arasında sıklıkla konuşulduğunun göstergesi olduğu kadar, hafiyelerin Hüsrev Paşa hakkındaki konuşmaları rapor etmede özellikle titiz davranmalarına yönelik talimat aldıklarının da işareti sayılmalı. Hüsrev Paşa hakkındaki jurnallerde ortak tema ahalinin eski sadrazama duyduğu nefret ve azlinden dolayı memnuniyetidir. Bu nefretin kaynaklarından birisi Hüsrev Paşa'nın "rüşvetçiliği"di, ama daha da önemlisi Mısır sorunun yaşanmasında en az Mehmed Ali Paşa kadar sorumlu olması ve sorunun çözümü için Osmanlı'nın 'can düşmanı' Rusya'nın yardımını istemesiydi. Yukarıdaki jurnale göre, Hüsrev Paşa bir yandan Tanzimatçı kanadın İngiltere alternatifine karşı, Rusya'yı Mısır sorununa dahil etmeye çalışmakta, öte yandan da Tanzimat'a muhalefetiyle bili-

nen 'kölesi' Halil Rıfat Paşa'nın yerine Fethi Paşa'yı kendi vesayeti altında seraskerlik makamına getirme planları yapmaktadır.²¹ Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Abbas Paşa tarafından getirilen mektupla, diğer bir deyişle, bizzat padişahın asi valisinin emriyle görevden alındığına yönelik popüler inanış (ki bu inancın yaygınlığını destekleyen onlarca jurnal mevcut) Osmanlı devletini küçük düşürücü bir durum olabilir, ama azlinden duyulan sevinci gölgeleyecek kadar değildi anlaşılan.

Modern tarihçi, jurnallerde kayıtlı 'söylentilerin' doğruluğundan kuşku duyabilir, hatta tarihsel kanıt olarak değerlendiremeyeceğini öne sürebilir. Ancak, hükümetin bu jurnalleri ciddiye aldığı ve üstelik ahalinin sohbetlerinde Hüsrev Paşa hakkındaki olumsuz düşünceleri ve yolsuzluk iddialarını suç delilleri olarak topladıklarına şüphe yok. Eski sadrazamı sorgulamak üzere Tekirdağ'a gönderilen Meclis üyelerinin bu jurnalleri Hüsrev Paşa'ya gösterdikleri ise Paşa'nın tepkisinden anlaşılıyor:

Kırkbir seneden berü devletime bir hıyanetim zuhur etmiş veyahud edecek ise, işte, velinimetimiz efendimizin kanunname-i mülükâ-neleri mucibince iddia edenler kimler ise şer'an ve kanunen yüz yüze

21- Serasker Halil Rıfat Paşa kapısında yetiştiği Hüsrev Paşa'nın sağ kolu olmakla beraber, Tanzimat'ın ilanından sonra, Hüsrev Paşa'nın kendisini Halil Rıfat Paşa'dan uzaklaştırma gayreti içinde olduğu yönünde, yukarıdaki jurnale de yansıdığı gibi, yaygın bir inanış mevcuttu. Aslında Halil Rıfat Paşa'nın da Tanzimatçıların kara listesinde olduğu ve "yolsuzluk" suçlamasıyla yargılanmanın eşiğine geldiği düşünülürse, Hüsrev Paşa'nın kendisini uzaklaştırma çabası mantıklı görünüyor. Akif Paşa'nın azledilmesinden önce hem Akif Paşa'nın hem de Halil Rıfat Paşa'nın rüşvet aldıkları ortaya çıkmış ve durumun Takvim-i Vekâyi'de yayınlanarak sanıkların teşhir edilmesi gündeme gelmişti. Ancak Halil Rıfat Paşa'nın damat olması nedeniyle saraya gölge düşürül-mek istenmemiş ve böylece Akif Paşa da (en azından bir süre için) kaçınıl-maz akıbetini geciktirebilmişti. Bkz. Kaynar, *Tanzimat ve Mustafa Reşit Paşa*, s. 113-114. Kaynar bu bilgiyi 'hususî kütüphanesinde' olan bir belgeye dayanarak aktarmakta ve tarih belirtmemektedir. Buna karşın vakanüvis Lutfi Efendi, Hüsrev Paşa'nın azlinin Halil Rıfat Paşa'nın azlinden kısa bir süre sonra ger-çekleşmesini aralarındaki ittifakın bir göstergesi olarak yorumlamaktadır. Lutfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*, cilt 6, s. 788-790, s. 1054.

gelüb meclisce davamızı hallederiz. Öyle sokaklarda söylenen, nâsın ağızlarından yazılan jurnal ile bu abd-ı âcize böyle hakaret etmek lââyık-ı şân değildir.²²

Fiilen yüz yüze gelmeseler de, gıyaben Meclis-i Vâlâ, Hüsrev Paşa ile davasını “kanunname mucibince” halletmiş ve eski sadrazamın Mustafa Nuri Paşa, Zekeriya Paşa ve Kıbrıs ahalisinden aldığı paraların rüşvet olduğuna ve ceza kanununa göre suçunun sabit olduğuna hükmetmiştir. Söz konusu suçların ceza kanununun yürürlüğe girmesinden önce oluştuğunu ve bu nedenle kanunun kendisine uygulanamayacağı yönünde Hüsrev Paşa’nın öne sürebileceği olası bir itirazı hesaba katan Meclis üyeleri, bildiğimiz indirim formülünü bu kez farklı gerekçelere dayandırarak yine uygulamaya koymuştur. Meclis karar raporuna göre, söz konusu fiiller yasanın yürürlüğe girmesinden 30-35 gün evvel gerçekleşmiştir ve bu nedenle kanunun öngördüğünden daha az bir cezaya çarptırılması uygun olacaktır. Bununla beraber, Meclis üyelerinin burada başka bir ikilemle karşı karşıya kaldıkları anlaşılıyor. Zira, raporda yazıldığı gibi, her ne kadar ceza kanunu yayınlanmadan önce içeriğinin herkes tarafından bilinmesi mümkün değilse de, söz konusu paraları aldığı zamandan birkaç ay önce ceza kanununun rüşvet ile ilgili maddeleri Meclis-i Vâlâ’da tartışılmaya başlandığından, sadrazam olarak toplantılara bizzat katılan Hüsrev Paşa rüşvetin ne kadar ağır cezalandırılacağını gayet iyi bilmektedir. Meclis bu ikilemin çözümünü neredeyse gülünç olarak nitelendirilebilecek bir gerekçede bulmuş ve kanunun esnek uygulanması örneğini zirveye taşımıştır:

22- BOA, İ.MVL, 117, Lef 4. Her ne kadar Hüsrev Paşa kendisi hakkında yazılan bu jurnallerin delil olarak kendisine sunulmasını protesto ediyorsa da, bizzat kendisinin de Sardunyalı bir hekim aracılığıyla özel bir istihbarat birimi oluşturduğu ve hekime bunun karşılığında 1.000 kuruş verdiği dava dosyasındaki iddialardan birisidir. Hüsrev Paşa ise, hekim Sardunya baş tercümanı iken tercüme ettiği bir kitabın karşılığı olarak bu parayı verdiğini öne sürmekte ve “dahlen ve haricen celb etdiğin havadisi tarafımıza yaz deyu tenbih etmedi[ğini]” ve hekimin bu havadisleri “kendiliğinden yazmış olduğu”nu söylemektedir. Bu mektubun Latin harfli transkripsiyonu için bkz. Ek III.B.

Hüsrev Paşa'ya “bir nevi perde-i gaflet olduğu” ve yaşlılığı unutkanlığa yol açmış olabileceğinden kanunun gerektirdiği cezaî müeyyidenin tam olarak uygulanmasından vazgeçilmesi. Bu gerekçeli indirimle, Hüsrev Paşa'nın bir daha devlet hizmetinde istihdam olunmamak üzere emekli edilmesine, vezirlik rütbesinin geri alınmasına, aldığı paraların sahiplerine iadesine ve 1840 Eylül başı itibariyle –ilk sekiz ayı gözetim altında olmak ve bu sürenin bitiminde gözetimin devamına meclisçe karar verilmek üzere– iki yıl müddetle Tekirdağ'a sürgün edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca, aylık 60.000 kuruş olan maaşının (zaten kendisinin de paraya ihtiyacı olmadığından denilerek) kesilmesine hükmedilmiştir.²³ Böylece, Hüsrev Paşa'nın siyasî açıdan olduğu kadar maddi olarak da bitirilmesinin altına imza atılmış olunuyordu.²⁴

Ancak geriye hâlâ oldukça önemli bir sorun kalıyordu. Eğer Hüsrev Paşa'nın, Mustafa Nuri Paşa ve Zekeriya Paşa'dan aldığı paralar rüşvet ise, söz konusu dönemde vali olan bu iki Paşa'nın da rüşvet verenler olarak değerlendirilmesi ve cezalandırılması gerekiyordu. Ceza kanununda rüşvet verenlerle ilgili iki ayrı madde düzenlenmişti. Bunlardan birincisi oldukça açıktı: Rüşvet verenlere de rüşvet alanlar hakkında belirlenmiş “ceza ve muamelât aynile icra oluna.”²⁵ Bir sonraki maddenin ise Mustafa Nuri Paşa ve Zekeriya Paşa'nın durumlarına daha uygun olduğu görülüyor. Bu maddeye göre, eğer rüşvet veren kişi şahsi çıkar beklentisiyle ve kendi rızasıyla vermemiş ve rüşvet alan kişinin zorlamasıyla vermiş ise, kendisi “mazlum” olacağından verdiği- nin kendisine iadesi, bununla beraber verdiği kendiliğinden ihbar etmezse kabahatli sayılması gerekeceğinden, onun da bir yıl müddet-

23- Karar Meclis-i Vâlâ'nın 26 Ağustos 1840 günkü oturumunda alınmıştır. Karar metni için, BOA, İ.MVL, 117 ve geniş bir özeti için Takvim-i Vekâyi, no: 206, 15 Receb 1256 (12 Eylül 1840). Eski sadrazamın Kıbrıs ahalisinden para alınmasına aracılık eden Lazaraki de bir yıl süre ile Bolu'ya sürgün ile cezalandırılmıştır

24- Hüsrev Paşa'nın borçlarının tahsilatı ve içine düştüğü malî sıkıntı için, bkz. Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa*, s. 393-396.

25- 5. Fasıl, 4. Madde, Kaynar, *Tanzimat ve Mustafa Reşit Paşa*, s. 307.

le sürgünle cezalandırılması.²⁶ Meclis-i Vâlâ'da karar verildiği gibi, Mustafa Nuri Paşa ve Zekeriya Paşa'nın bu paraları kendi istekleriyle vermediklerini düşünürsek ve verdikleri "rüşveti" ihbar etmediklerini de göz önünde bulundurursak, bu maddeye göre bu iki Paşa'nın da sürgün edilmesi gerekiyordu. Ancak Meclis, söz konusu fiillerin kanunun yayınlanmasından önce gerçekleştiği ve o dönemde her ikisinin de meclis azası olmadıklarından kanunun içeriğini bilemeyecekleri gerekçesiyle herhangi bir cezaî müeyyide uygulamamıştır. Artık bu noktada, meclis azası olmayan Nafiz Paşa ve Akif Paşa için bu gerekçenin hiçbir şekilde gündeme getirilmediğini belirtmeye gerek var mı?

Peki, o dönemde Meclis azası olan ve Meclis'in yürüttüğü mantığa göre kanunun içeriğini bilen Fethi Paşa ve Halil Rıfat Paşa için ne yapılmalıydı? Hüsrev Paşa'nın, Fethi Paşa'ya yaklaşık 25.000 kuruş değerinde bir mücevher kutu ve Halil Rıfat Paşa'ya 50.000 kuruş değerinde bir kılıç 'hediye' ettiğini hatırlarsak, hediyelerin rüşvete dönüştürüldüğü bir yasal çerçevede, her ikisinin de rüşvet alanlar olarak değerlendirilmesi gerekirdi şüphesiz. En azından, yasanın ayrı bir maddesinde düzenlendiği gibi, bu hediyeler adet üzere alınıp verilen hediyelerden sayılsa bile, hediyelerin kabul edilebilmesi için mutlaka padişahın izin alınması gerekiyordu.²⁷ Ortada böyle bir padişah iradesi olmadığı da aşîkar. İçinden çıkamayacağını anlamış olsa gerek, Meclis-i Vâlâ bu sorunu gündeme getirmemiş, yalnızca hediyeleri geri almakla yetinmiştir.

26- 5. Fasıl, 5. Madde, a.g.e., s. 307.

27- 5. Fasıl, 6. Madde, a.g.e. s. 307.

SONUÇ

Buraya kadar özetlediğimiz her üç davada da görüldüğü gibi, yargılamalarda pek çok ortak yön vardır. Gerek Nafiz Paşa, gerek Akif Paşa ve gerekse Hüsrev Paşa Tanzimat'ın önde gelen siyasî muhaliflerindendir ve üçünün de başta Mustafa Reşid Paşa ile olmak üzere ve Tanzimatçı kanat ile kişisel husumetleri mevcuttur. Her üç yargılamada da, yolsuzluk suçlamasına dair fiillerin hepsi ceza kanununun yürürlüğe girmesinden önce gerçekleşmiş olduğu halde, ceza kanununun yolsuzluk ve rüşvet ile ilgili maddeleri bu muhalifleri siyasî arenanın dışına atmak için bir silah olarak kullanılmış ve bu amaçla da gerek yargılama ve gerekse cezalandırma aşamalarında ceza kanunu son derece esnek uygulanmıştır.

Yargılamaların siyasî niteliği, Tanzimatçı kanadın 1841 yılından itibaren tasfiye edilmesinin ardından, mahkum olunan Paşaların affedilmeleri süreciyle daha iyi anlaşılabilir. Tanzimat ile yürürlüğe konulan yeni vergi sistemine karşı toplumsal direnişler ve toplanabilen verginin iltizam sisteminden elde edilen vergi gelirine kıyasla neredeyse yarı yarıya azalması Tanzimatçı kanadın iktidardan uzaklaştırılmasının başlıca sebebiydi. 1841 Mart'ında Fethi Paşa'nın Ticaret Nazırlığı'ndan azledilmesi ve Mustafa Reşid Paşa'nın Hariciye Nazırlığı'ndan azledilerek

Paris elçiliğine atanmasıyla İstanbul'dan uzaklaştırılması, Tanzimat muhaliflerinin yeniden iktidara gelmesiyle sonuçlanmıştır.

Paşaları Efendi yapan Tanzimatçıların görevden uzaklaştırılmalarıyla, cezalandırılan muhaliflerin itibarlarının iadesine yönelik girişimler de hız kazanmıştır. Öncelikle, Nafiz Paşa, sürgün yeri olan Kütahya'dan merkeze daha yakın Bursa'ya gönderilmiştir. 1841 Kasım ayında ise taşrada tedavi edilmesin mümkün olmayan hastalığını öne süren Nafiz Paşa'nın ve yaşlılığı nedeniyle oğlunu görmeye gidemediğinden yakının annesinin arzu halleri Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve Nafiz Paşa'nın, devlet erkânından hiç kimseyle görüşmemesi koşuluyla affedilerek İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir.¹ Affın resmî gerekçesi, devletin "merhameti" olduğu kadar, Nafiz Paşa'nın üç senelik cezasının emsalleri Akif ve Hüsrev Paşalara kıyasla bir sene daha fazla olmasıydı. İstanbul'a döndükten yaklaşık altı ay sonra devlet erkânıyla görüşebilmesine izin çıkmış,² 1842 Haziran'ında, yani yargılanmasından yaklaşık iki yıl sonra, yargılandığı Meclis-i Vâlâ'nın üyeliğine getirilmiştir. Kademeli iade-i itibar süreci, aynı yılın Ekim ayında vezirlik rütbesinin geri verilmesi, Şubat 1843 yılında atandığı Meclis-i Vâlâ reisliği ve 1845 yılındaki Maliye Nazırlığı ile devam edecektir.³

Hüsrev Paşa'nın affedilme süreci de Nafiz Paşa ile paraleldir. Mustafa Reşid Paşa ve Fethi Paşa'nın azledilmeleriyle hemen hemen eş zamanlı olarak, Tekirdağ'da sürgünde olan Hüsrev Paşa'nın 1841 Nisan'ında dolan sekiz aylık gözetim süresinin bitiminde, gözetimin bir süre daha uzatılması yönünde görüş bildiren Meclis-i Vâlâ'ya rağmen, padişah Abdülmecid, "merhameten" ve eski sadrazamın yaşlılığına "hürmeten" gözetimin kaldırılması yönünde irade çıkarmıştır.⁴

1- BOA, İ.MVL 502, 25 N 1257 (10 Kasım 1841).

2- BOA, İ.MVL 635, 21 S 1258 (3 Nisan 1842).

3- Mehmed Süreyya, "Nafiz Abdurrahman Paşa," *Sicill-i Osmanî*, cilt 4, s. 1221-1222; Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, cilt 3, s. 1-22.

4- Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa*, s. 396.

Aynı yılın Ekim ayında affedilen ve İstanbul'a dönmesine izin verilen Hüsrev Paşa'ya 1842 Mayıs'ında vezirlik rütbesi iade edilmiş ve 30.000 kuruş maaş bağlanmıştır. Ocak 1846'da ise Tanzimat'tan önce uzun yıllar görev yaptığı Seraskerlik makamına getirilecektir.⁵

Üç Paşa arasında sürgün cezasını dolduran ve itibarı tam anlamıyla iade edilmeyen tek kişi Akif Paşadır. 1841 Kasım ayında Nafiz Paşa'nın İstanbul'a dönmesine izin verilmesinin hemen ardından, yaklaşık 20 aydır bulunduğu Edirne'deki "hasta ve perişan" halinden dolayı kendisinin de affedilmesi için arzuhal veren Akif Paşa'nın isteği kabul edilmemiştir. Bu kez 1842 yılının Mart ayında bir arzuhal daha kaleme alan Akif Paşa, 1840 Mayıs ayında vardığı Edirne'deki iki yıllık sürgün cezasının, iki ay sonra dolacağını belirtmiş ve sürenin bitiminde İstanbul'a dönmesine izin verilmesine talep etmiştir. Ancak Pertev Paşa'nın katlindeki sorumluluğu hiçbir zaman peşini bırakmayacak ve bu isteği de geri çevrilecektir. İstanbul'a dönmesine izin verildiği takdirde "sabıkası" nedeniyle yine işlere karışmaya başlayacağını belirten Meclis-i Vâlâ, bu nedenle süresinin bitiminde ya memleketi olan Yozgat'a veya Bursa'ya gitmesinin uygun olacağına karar vermiştir. Akif Paşa'nın arzuhalinde, Nafiz Paşa'nın affedilmesinin kendisi için de bir emsal olarak değerlendirilmesi gerektiğine dair örtük referansa da değinen Meclis kararı, Akif Paşa'nın töhmetinin, Nafiz Paşa'nın suçuyla karşılaştırılamayacak kadar büyük olduğunu (zira Nafiz Paşa'nın yalnızca Tanzimat'a aykırı olarak 120.000 kuruş almış olduğu) diğer bir gerekçe olarak eklemiştir.⁶ Mayıs 1842'de ceza süresinin dolmasının hemen ardından bir arzuhal daha yazan Akif Paşa, İzmit valiliği döneminden kalan bazı hesaplarını görmek ve başta sarrafına olmak üzere borçlarıyla ilgilenebilmek için İstanbul'a dönmeyi talep etmiş, ancak "mizacı" nedeniyle bu isteği yine geri çevrilmiştir. Tek yapılan Akif

5- Ayrıntılar için, bkz. a.g.e, 400-405. Mustafa Reşid Paşa'nın aynı yılın Eylül ayında sadrazam olmasından birkaç ay sonra Hüsrev Paşa bu görevden yine azledilecektir

6- BOA, İ.MVL 635.

Paşa'nın hesap işlerinin Maliye Nezareti'ne havale edilmesi ve kendisine 5.000 kuruş aylık bağlanmasıdır.⁷ Perişan halinden bahseden karısının da arzuhalı üzerine Akif Paşa'ya ancak aynı yılın Ekim ayında erkândan kimseyle görüşmemek üzere İstanbul'a dönüş izni verilmiş,⁸ 1845 yılında vefatına kadar aktif siyasetin dışında bırakılmıştır.⁹

Yargılamaların siyasî niteliğine ve ceza kanununun olabildiğince esnek ve keyfi uygulanmasına dair buraya kadar yaptığımız tartışmanın amacının Tanzimat ile yerleştirilmeye çalışılan hukuk sisteminin olumsuzluklarını eleştirmek olduğu sonucu çıkarılmamalı. Böylesine formalist bir çerçeveden yapılan eleştiri, genel olarak 1840 ceza kanunu ve daha özelde de kanunun yolsuzluk ile ilgili maddelerini anlamlandırmak için dar bir bakış açısı sunar. Ceza kanunun çıkarılmasındaki asıl gerekçeleri Weberci anlamda bürokratik yönetimi rasyonel esaslara göre yeniden düzenleyen bir modernleşme hamlesinde veya bürokrasi içindeki yolsuzluklarla mücadelede aramak basit, basit olduğu kadar da yanlış sonuçlar çıkarmamıza yol açar. Her ne kadar çok önemli bir yasal çerçeve sunmuş olmakla beraber, ceza kanununun tek amacının muhalif elitleri siyaset sahnesinin dışına atılması olduğunu düşünmek de indirgemeci bir bakış açısıdır. Bu noktada, ceza kanunun daha geniş bir bağlamda değerlendirilmesi gereken siyasî boyutlarına ve hegemonik işlevlerine dikkat çekmek gerekiyor.

Özellikle Nafiz Paşa ile ilgili bölümde vurgulandığı gibi, ceza kanununun en önemli amaçlarından birisi bürokrasiyi etkin bir

7- BOA, İ.MVL 678, 23 Ra 1258 (4 Mayıs 1842).

8- BOA, İ.DH 3338, 5 N 1258 (10 Ekim 1842), karısının arzuhalı için Lef 2. İstanbul'a döndükten sonra Bab-ı Ali'ye yazdığı teşekkür yazısı için BOA, İ.DH 3354, 14 N 1258 (19 Ekim 1842).

9- Tanpınar, "Akif Mehmed Paşa," *İslam Ansiklopedisi*, cilt 1, s. 243. Ölüm tarihi hakkında kaynaklar çelişkilidir. 1845 yılı genel kabul görmekler beraber, Mehmed Süreyya, "Âkif Mehmed Paşa," *Sicill-i Osmanî*, cilt, 1, s. 227-228'de ölüm tarihini 1847 olarak belirtmektedir. Akif Paşa'nın İstanbul'a dönüşüne izin verilmesin ardından eski katibi Esad Efendi de affedilmiştir, bkz. BOA, İ.MVL 882, 1 Z 1258 (3 Ocak 1843).

biçimde merkezin denetimi altına almaktı. Bir yandan muhassıllar aracılığıyla taşrada mâli denetim kurma çabası, öte yandan da valiler ile eşraf arasındaki hediye ekonomisini sonlandırarak taşra elitleriyle doğrudan ittifak arayışı, İstanbul'un taşra yönetim kimyasını değiştirme ve denetimi altına alma; kısaca yönetimin merkezileşmesi yönünde girişimlerdi. Gerek eşraf ve taşra yöneticileri ve gerekse bürokrasinin değişik kademelerindeki bürokratlar arasındaki hediye mübadelesinin sonlandırılmasıyla hediye ekonomisinin içinde barındığı kişisel siyasî sadakatin doğrudan padişahın bedeninde temsil edilen soyut devlet otoritesine yönlendirilmesi amaçlanıyordu.¹⁰ Artık, hediye vermeye tek yetkili otorite padişahı. Bu nedenle 1841 yılından itibaren padişah hediyelerine mahsus olmak üzere "atiyye-i seniyye"nin merkezi bütçeye ayrı bir kalem olarak konulması anlamlıdır." Hediye üzerinden ifade edilen patronaj ilişkilerinde, daha önce çoğunlukla bürokratların kişisel otoritelerinde temsil edilen devlet iktidarı, sembolik olarak inşa edilen padişah otoritesinde vücut bulmakta, bürokratlar ise kurallar ve hiyerarşi içinde görevlerini ifa etmesi gereken 'kamu görevlilerine' indirgenmektedir.¹² Böylece iktidarın meşruiyeti, hediye ve ihsan dağıtan padişahın 'insanî' ve 'görünür', bürokrasinin ise 'homojen' ve

10- Hediye ekonomisinin sonlandırılması derken, elbette burada yalnızca ceza kanununun normatif dili üzerinden kurgulanan ideali kastediyorum. Artık rüşvete dönüşen hediye alışverişinin devam ettiği ise 19. yüzyıl boyunca çıkarılan ceza kanunları ve lâyihalarda sıklıkla değinilmesinden bellidir. Bkz., Yüksel Çelik, "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 15 (Güz 2006), s. 25-64; Enver Ziya Karal, "Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler," *Tarih Vesikaları*, 1, no: 1 (1941), s. 45-65.

11- Nadir Özbek, "Imperial Gifts and Sultanic Legitimation During the Reign of Sultan Abdulhamid II, 1876-1909," s. 208-209.

12- Bu yeni dilin en iyi ifade edildiği dönem II. Abdülhamit'in iktidarıdır. Bkz., Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Yapı Kredi, 2002); Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002).

‘görünmez’ kılındığı bir dil üzerinden yeniden kurulmaktadır.¹³

Bürokratların ehlileştirilmesinde ceza kanunu ile getirilen yaptırımlar sigorta rolünü üstelenmiştir. “Vüzerâdan birisi tarafından bir çobanın bile canına kasd vukuunda ol vezirin hakkında dahî kısas şer’î icra oluna” türü ifadelerle taşra yöneticilerinin özerk iktidarları ipotek altına alınırken, yolsuzlukla ilgili hükümlerle ceza kanunu her an tepelerinde sallanan bir tehdit unsuru olmuştur. Bürokrasi içinde potansiyel olarak ceza kanununa göre kriminalize edilemeyecek olan bir tek Osmanlı bürokratu bulmak herhalde mümkün olmazdı. Ama amaç, herkesi mercek altına alarak sanık sandalyesine oturtmak değildi elbette. Sadrazamdan başlayarak en üst makamlardan birkaç örnek kurban seçerek tüm bürokrasiye kuvvetli bir mesaj vermek asıl hedeflendi. Üst düzey bürokratlara verilen yüksek maaş ve yargılanan bürokratların cezalarında yapılan indirimler ise bürokrasiyi tümüyle yabancılaştırmamak ve ceza kanununun yaratmış olabileceği terörü bir nebze tazmin etmek amacını taşıyordu. Bu genel bağlamı dikkate almaksızın, ceza kanununu, kişisel husumetlerle bezenmiş elitler arası mücadelede, yalnızca muhalifleri saf dışı bırakmak için hazırlanan bir yasal kılıftan ibaretmiş gibi değerlendirmemek gerekiyor. Bununla birlikte, elitler arası mücadelenin gitgide yolsuzluk iddiaları üzerinden ifade edilen bir hukuk dili içinde biçimlenmeye başlamasının önemini de gözden uzak tutmamak lâzım. 1840’dan sonra yolsuzluk suçlamasıyla yargılanan üst düzey bürokratlar hakkında yapılacak kapsamlı ve sistematik bir inceleme, şüphesiz bu konuda söyleyebileceklerimizi zenginleştirecektir. Ancak şimdilik, Hüsrev Paşa’nın 1846 yılında yeniden Seraskerlik makamına atanmasından sonra siyasî mücadeleye gi-

13- Bu nedenle, 1830’lu yıllardan itibaren önce II. Mahmut, ardından da Abdülmecit’in yüzyıllardır padişahın görünmezliği prensibine son vererek, halkın yaşayışını “görmek,” daha doğru bir deyişle halk tarafından “görülme” üzere yaptıkları “memleket gezileri” bu kurgunun fiili tezahürüdür; bkz. Abdülkadir Özcan, “II. Mahmud’un Memleket Gezileri” *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan* içinde (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991), s. 361-379.

riştiği dönemin en nüfuzlu siyasî kişiliklerinden birisi olan Rıza Paşa'yı saf dışı bırakmak için hakkında yaptırdığı yolsuzluk soruşturmasını düşünürsek, eski mahkumların ne kadar çabuk 'rehabilite' oldukları hakkında fikir sahibi olabiliriz.¹⁴

Ceza kanununun meşrulaştırıcı ve norm oluşturucu hegemonik işlevini ise özellikle vurgulamak gerekiyor. Üst düzey bürokratların yargılanmasının bürokrasiye verdiği mesaj kadar halka verdiği mesaj da oldukça önemlidir. Suç ve cezalandırma pratikleri üzerine Durkheim'dan Foucault'ya kadar uzanan literatürde sıklıkla belirtildiği gibi, cezalandırmanın asıl hedefi "suçlu" değil toplumun genelidir. Bu noktadan hareketle, suçluların kamuoyu önünde temsili sorusu üzerinde yoğunlaşmak gerekiyor. Genel olarak halkı bilgilendirmek gibi bir zihniyetin olmadığı bir siyasî sistemde, devleti temizlemek kaygısıyla Nafiz, Akif ve Hüsrev Paşaları yargılayıp mahkum edenlerin devletin kirli çamaşırlarını halkın önünde, Takvim-i Vekâyi sayfalarında yıkamaları oldukça manidar. Meclis-i Vâlâ mazbatalarının karar bölümlerinin sonuna yazılan "Tanzimat-ı Hayriyye'nin yaptığı güzel işlerin herkesin mâlûmu olması ve kavânin-i müessesenin tesirât-ı celîlesini" sağlamak için tafsilatlı bir şekilde Takvim-i Vekâyi'ye yazılmasına dair emir, bu 'tiyatronun' mümkün olan en fazla kişi önünde sahnelenebilmesini amaçlıyor.¹⁵ Ceza kanununun yolsuzluk saydığı fiillerin hepsinin sıradan halkın gözünde yolsuzluk olarak algılanmadığı çok muhtemel. Örneğin bir iş yaptırmak için kendisinden para talep eden

14- Çelik, Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa, s. 403-404.

15- Şüphesiz yolsuzluk davaları arasında en teatral olanı, Londra'nın üst sınıflara mensup meraklılarının bilet alarak izlemeye geldikleri Warren Hastings davasıdır. Sıraj Ahmed, "The Theater of the Civilized Self: Edmund Burke and the East India Trials," *Representations*, 78 (Bahar, 2002), s. 28-55; Julie Stone Peters, "Theatricality, Legalism, and the Scenography of Suffering: The Trial of Warren Hastings and Richard Brinsley Sheridan's Pizarro," *Law and Literature* 18 (1) (Bahar 2006), s. 15-45; Dirks, *The Scandal of Empire*, özellikle s. 87-132. Akif Paşa da azlinin ve cezalandırılmasının Takvim-i Vekâyi'de yayımlanmasından duyduğu rahatsızlığı ifade etmektedir, bkz, Lûtfî Efendi, *Vak'ânüvis Ahmed Lutfî Efendi Tarihi*, cilt 6, s. 1079.

devlet memurunun aldığı parayı rüşvet olarak değerlendiren bir kişinin, eşrafın valiye verdiği ‘hediye’ de benzer şekilde “rüşvet” olarak gördüğünü söylemek zordur. Ceza kanununun “hediye mübadelesi,” ‘zimetine para geçirmek,’ ‘halktan para toplamak’ gibi fiillere dair yaptırımları ayrıştırmadan, sıradan halk arasında çok daha nüanslı, popüler etkisi daha vurucu olan “rüşvet” adı altında tarif etmesinin de bu açıdan stratejik bir kurgu olduğunun altını çizmek gerekiyor. Böylece, ceza kanunu, neyin “doğru” neyin “yanlış” olduğuna, neyin “yolsuzluk” olup olmadığına dair, Gramsci’nin dediği gibi, “eğitici” ve hegemonik bir işlev gördüğü gibi, bu normatif değerler üzerinden tanımlanan, “özel”den kesin sınırlarla ayrılmış ve belirli “hak”larla donatılmış bir “kamuyu” da inşa etmektedir.

Öte yandan, üst düzey yöneticilerin suçlu olarak teşhir edilmesinin kamuoyu tarafından devletin ‘kirli’ çamaşırlarının ortaya döküldüğü, öteden beri bildikleri ve gündelik olarak yaşadıkları “deneyime” dair sırtın açığa çıktığı ve böylece genel olarak olumsuz bir devlet tahayyülüne yol açabileceği düşünülebilir.¹⁶ Ancak modernite öncesi popüler kültürün devlet algısının yekpare olmadığı; bildiği “şeytani” bilmediğine tercih eden halkın,¹⁷ tepkilerini genellikle sultan veya krala değil onun yöneticilerine yönelttiği düşünülürse, yolsuzluklarla ilgili üst düzey yargılamalar aslında bu hiyerarşik devlet algısından beslenmektedir. Ahlaklı ve adil bir devletin cisimlendiği padişah, onun kanunlarına uyması gereken bir bürokrasi ve uymayan açgözlü bazı ‘çürük’ yumurtaların rütbe ve makam ayrımı yapılmaksızın en ağır biçimde cezalandırıldığının tasviridir gazetenin satırlarına yansıyan. Diğer bir deyişle yargılanan ‘düzen’ değil, bu normatif düzene uymayan bireylerdir.¹⁸ Ceza kanununun eşitlikçi ve ev-

16- Toplumsal ortak duyunun oluşmasında “deneyimin” önemi için, bkz. Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, s. 348.

17- Deyim George Rudé’ye aittir, *Ideology and Popular Protest* (Londra: Lawrence and Wishart, 1980), s. 31.

18- Zygmunt Bauman, “Social Use of Law and Order,” *Criminology and Social Theory* (der. David Garland ve Richard Sparks) içinde (New York: Oxford University Press, 2000), s. 25.

rensel hukuk diliyle, bizzat yönetici elitin de yasaların üzerinde olmadığı bir düzen kurgulanmakta ve yargılamalarla bu kurguya içerik verilmektedir.¹⁹ Bu dil Tanzimat'ın ve 19. yüzyıl modernitesinin dilidir.

19- 18. yüzyıl İngiliz ceza kanunundaki bu dilin (özellikle özel mülkiyet açısından) mükemmel bir değerlendirmesi için Douglas Hay, "Property, Authority and the Criminal Law," *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth-Century England* (der. Douglas Hay ve diğerleri) içinde (Londra: Allen Lane, 1975), s. 17-63. Bu noktada E. P. Thomson'un 18. yüzyıl çalışmaları da şüphesiz hatırlanmalıdır. Özellikle, *Whigs and Hunters: The Origin of the Black Act* (Londra: Allen Lane, 1975); "Custom, Law and Common Right," *Customs in Common* içinde (New York: The New Press, 1993), s. 97-184.

EKLER

EK 1.A

Nafiz Paşa'nın Meclis-i Vâlâ'da gerçekleşen mahkeme sorgusu tutanakları (I).¹

Edirne müşir-i sâbık Nafiz Paşa hazretleriyle Edirne vüçûhu ve metropolid ve reâyâ kocabaşları hazır oldukları halde mâh-ı hâlin yedinci Pazar günü ve def'a-ı sâniye olarak mezkûrun ondördüncü yine Pazar günü Meclis-i Âhkâm-ı Adliyye'de bi'l-muhâkeme tarafeynden vaki' olan su'âl ve cevâbların mazbatasıdır:

Devletlü Reşid Paşa hazretleri: Muhassıl efendi siz takrîrinizde yazdığınıza göre Paşa hazretleri Edirne'ye vardığınızda size hürmet ve ri'âyet itmemişler ve resm-i istikbâli icrâ itdirmemişler, halbuki Paşa hazretlerinin takrîr ve ifâdelerine nazarân size mahsus esb ve âdem gönderüb

1- İ.MVL 96 Lef 1, 26 Ca 1256 (26 Temmuz 1840).

resm-i istikbâli icrâ eylemişler. Bunda cevâbınız nedir, ifâde idin.

Muhassıl Efendi: (...) bir arzuhâl yazdım ve oğlum kulunuzla gönderdim, oğlum kulunuza diyorlar ki, Emrullah Ağa'ya incekler ve oğlum kulunuz da anlıyor ki Emrullah Ağa'ya dârgın olduklarından böyle diyorlar. Ben de doğru Hüseyin Ağa'nın konağına ineyorum, karşıya bana kimseyi göndermediler ve gelecek olanlara dahi ruhsat virmediklerini sonradan anladım, fakat dört kavas ile bir esnâf ve bir at gönderdiler.

Reşid Paşa hazretleri: Vücûha dahî su'âl idelim.

[Vücûh:] Evet, istikbâle gitmeğe izin istedik, Paşa hazretleri ruhsat virmediler.

Nafiz Paşa: Oğlu sabahleyin geldi, kapucıbaşı Hüseyin Ağa'nın konağına, oradan saraya geldi, pek eyü, buyursunlar dedim, hatta Emrullah Ağa'ya dahi karşı gidin dedim.

Reşid Paşa hazretleri: Paşa hazretlerinin ifâdelerine göre izin vermişler, siz niçün istikbâle gitmediniz?

Emrullah Ağa: Hayır efendim, izin istedik, virmediler ve sizin konağa niçün incek, onların usûlüne konağa inmek mugâyirdir dediler.

Reşid Paşa hazretleri: Konağa nüzûl maddesine hüküm tertîb itmez, fakat muhassıl efendi rütbe-i cesîme eshâbından değilse de padişâhımızın fermânıyla gitmesine nazarân istikbâl lâzım idi.

Emrullah Ağa: Paşa hazretleri, muhassıl bir haysiyetsiz âdemdir, sizin gitmenize ne lâzımdır dedi.

Reşid Paşa hazretleri: Bunlar inkâr ideyorlar, taraf-ı devletinizden ruhsat virilmedi deniliyor, siz ne buyurursunuz.

Nafiz Paşa: Bunlar her nereye gitseler benden ruhsat alurlar mıydı?

Reşid Paşa hazretleri: Madem ki vücûhdan bulunurlar, sizden ruhsat almağa mecburdurlar.

Nafiz Paşa: İbtidâ-i Gülhâne hatt-ı şerîfinin vürûdunda nasıl ta'zîm ve ri'âyet itdiğim cümlelerin ma'lûmudur.

Reşid Paşa hazretleri: Gülhâne hatt-ı hümayûnuna ta'zîm itdiler mi?

Vücûh: Evet, itdiler.

Reşid Paşa hazretleri: Muhassıl efendinin istikbâline gitmek içün ki-min vâsıtasıyla ruhsat virdiniz.

Nafiz Paşa: Sandık emini vâsıtasıyla ruhsat virüb haber gönderdim.

Muhassıl Efendi: Sandık emininin bana ifâdesi, biz istikbâle gitme-ğe hazırlanmış idik, Paşa hazretleri ruhsat virmediklerinden istikbâl idemedik.

Reşid Paşa hazretleri: Bu halde mahallinden istiğlâm olunabilür.

Reşid Paşa hazretleri: Paşa hazretleri siz Edirne'ye vüsûlunuzde Edirne vücûhları müfsid ve muzır âdemleri biz anlara bakmayarak maslaha-

ta bakalım demişler, siz dahi vâkı'a vükelâ-yı Devlet-i Aliyye'nin re'yi dahi böyledir demiş ve sonra bu usûle ri'âyet itmemişsiniz.

Muhassıl Efendi: Evet, bir şey duyar isem ben size söyleyim siz dahi bana söyleyin dediler.

Reşid Paşa hazretleri: Edirne vücûhuna müfsîd ve münâfık âdemler buyurmuşsunuz, fi'l-hakika bunlarda bu şeyler var mıdır?

Nafiz Paşa: Tezkiye buyurun.

Reşid Paşa hazretleri: Tezkiye şehâdet hakkında olub müddeî ve müddeî-i aliyye hükmünde olanlar için iktizâ itmeyeceğinden ve tezvîr ve nifâk kazîyesi ise nâmûsa dokunacağından tarafınızdan tefevvüh olunduğu halde isbâtı lâzım gelür, fi'l-hakika zamân-ı devletinizde bunların nifâk ve tezvîrlerinin bir netice-i vahîmesi zuhûra gelmiş miydi?

Nafiz Paşa: Hayır bir madde-i sâbite olmayub fakat yanıma geldikçe birbirleri hakkında nifâk-âmîz su'âllerden hâlî olmazlardı.

Emrullah Ağa ve Kadri Beğ: Kabûl itmeyiz efendim, biz dahi haddimiz olmayarak Devlet-i Aliyye bendesiyiz.

Reşid Paşa hazretleri: Hakikat zamân-ı devletinizde tezvîrleri her ne ise beyân buyurduk.

Nafiz Paşa: İşte dediğim gibi sözler söylerler idi.

Reşid Paşa hazretleri: Bir madde-i aleniyye ta'yîn olunamıyor.

Reşid Paşa hazretleri: Paşa hazretlerinin takrîrlerine nazarân, Edirne'ye vürûdunuzdan sonra on gün zâyîçeyi bekleyüb vakit geçirmiş ve bundan dolayı bazı güft u gûya sebep olmuşsunuz.

Muhassıl Efendi: Bendenizin vardığımda bayrama üç gün var idi, yine kendi emirleriyle bayramın dördüncü günü emirnâmeyi kırâat itdirdik.

Reşid Paşa hazretleri: Diyorlar ki zâyîçe sebebine te'hîr itmiş.

Muhassıl Efendi: Fi'l-hakika zâyîçe var idi, lâkin zâyîçe sebebiyle te'hîr olunmadı, bayram araya girdi.

Reşid Paşa hazretleri: Sizin ifadenize göre yedi gün geçmiş, Paşa hazretlerinin ifâdelerine nazarân on gün oluyor.

Emrullah Ağa: Her taraftan âdemler gelmesi için yedi gün geçti.

Nafiz Paşa: Memleket sandığının naklinden iki gün mukaddem emirnâme kırâat olunmadı mı, bunu da inkâr idebilür müsünüz?

Emrullah Ağa: Aman efendim, pek iftirâ, bu ihtiyâr-ı âdem bayram ve etrafdan âdemlerin celbi için te'hîr olundu.

Reşid Paşa hazretleri: İşbu tefâvut-ı eyyâm husûsu dahi mahallinden isti'lâm olunabilür.

Reşid Paşa hazretleri: Şu birkaç bendde su'âl ve cevâba hâcet yok.

Reşid Paşa hazretleri: Paşa hazretlerinin takrîrlerine göre sizin paşa kapusına nüzûlunuzu tensîb itmemeleri size bir nev'i hürmet ve ri'âyet demek oluyor, siz tertîb eyledikleri konağa dahi inmemişsiniz, sizin ifâ-deniz başka oluyor.

Muhassıl Efendi: Kapu semtinde vüs'atlıca bir mahalde olmadığından orada ikâmet ideyim dedim.

Reşid Paşa hazretleri: Paşa kapusına inmenize dâir bu taraftan size tenbih olunmuş muydu? Maliye nezareti tarafından öyle tensîb olunmuş gibi idi.

Sâ'ib Paşa hazretleri: Paşa kapusu vüs'atlı olduğundan Nafiz Paşa hazretleri sizi oraya alurlar zann iderüm yollu ifâde olunmuşdu.

Muhassıl Efendi: Tek maslahat çabuk görülsün içün paşa kapusunda üç beş oda virilsün orada ikâmet ideyim râzıyım dedim, iş görmemek içün yine de paşa kapusına geri almadılar.

Reşid Paşa hazretleri: Paşa hazretlerinin sizi saraya aldıkları halde tevcihle maslahat çabuk görülebilür idi.

Muhassıl Efendi: Evet efendim, paşa kapusunda birlikde bulunulsa üç günlük madde üç sâatde görülmek lâzım gelürdü, anın içün istemediler.

Nafiz Paşa: Benim mütâlaam böyle değil. Bir arada olmamaklığla iş görülmemek lâzım gelmez. Kethüdâmı konağından çıkardım, yine beğenmedi.

Muhassıl Efendi: Osman paşa geldiği anda celb itdi, paşa kapusunda

iş görür idik.

Nafiz Paşa: Murâdım çünkü akçe bırağırlar, şey iderler, anın içün vesvese itdim.

Reşid Paşa hazretleri: Zât-ı devletiniz umûr-ı zabtiye me'mûru bulunduğunuzdan bunun muhâfazasından istinkâf buyurmamalıydınız.

Nafiz Paşa: Çünkü paşa kapusunda kârgir mahal olmadığından vesvese itdim.

Reşid Paşa hazretleri: Eğer akçe başka kârgir mahalde duruyor ise muhassıl efendi paşa kapusunda oturduğu hâlde dahi yine eski yerinde durabilür idi.

Reşid Paşa hazretleri: Tahrîr maddesinde lüzûmundan ziyâde me'mûr tertîb olunmamasını Paşa hazretleri size ifâde ve ihtâr itmiş, siz kendi âdemlerinizi kayırmak içün ziyâde tertîb itmişsiniz.

Muhassıl Efendi: Ben kendülüğinden tertîb itmedim, cümlemin re'y ve ittifakıyla tertîb olundu.

Nafiz Paşa: Her kolasının tarafından birer âdem gitsün deyu ısdâr iden işte vücûhlardan mektub geldikten sonra iki âdem tenzîl itdik.

Muhassıl Efendi: Kendü âdemlerimden dahi gönderdim.

Emrullah Ağa: Biner guruh mâhiyyelerini Paşa hazretleri kat' eyledi.

Reşid Paşa hazretleri: Emrullah Ağa ile İbiş Ağa beyninde nefsâniyyet var imiş, fi'l-hakika bunun def'i lâzım iken niçün takayyüd olunmadı.

Muhassıl Efendi: Hayır bize başka dürlü söylendi.

Reşid Paşa hazretleri: Paşa hazretlerinin dediği gibi Kadri Beğ ile Emrullah Ağa'nın size iğfâlâtı vâki' oldu mu?

Muhassıl Efendi: Hayır vâki' olmadı.

[Reşid Paşa hazretleri:] Sizin Naydan çorbacı ile beyninizde münâferet var imiş.

Emrullah Ağa: Ehl-i islâmdan altı kişi ve reâyâdan ikişer kişi meclise girecek denildiğinden reâyâdan sorulsun dendi, hiç millete sorulmayarak Paşa hazretlerinin iltizâmına mebnî Naydan meclise oturdu ve dâimâ Naydan ile bizi münâkaşa itdirüb ben dahi isti'fâ itdim, ruhsat alub çiftliğe gitdim, sonra geldiğimde çünkü Naydan bizi tahkîr ediyor, benim işim değil dedim. Hasb-el-kader kur'ada dahi çıkmadım. Naydan'ı millet dahi istemiyor.

Nafiz Paşa: Naydan içlerinde mu'teber âdemdir.

Reşid Paşa hazretleri: Naydan eyü âdem midir, ve kendüsinden hoşnud musunuz?

Reâyânın ekserisi: Bütün âlem bilür ki, dört milletin ta'cizliği var.

Reşid Paşa hazretleri: Naydan'dan şikayet idenler ayağa kalksun ve

hoşnud olanlar otursun. (*Metropolid ve Naydan'ın kayını oturdular ve üç nefer Rum kocabaşısı ile Ermeni ve Yahud milletinin vekilleri cem'ân beş nefer ayağa kalkdı ve Naydan'ın aleyhine ekseriyyet bulundu.*)

Reşid Paşa hazretleri: Siz istemediğiniz âdemlerin meclise girmemesi için kur'a usûlünü men' itmişsiniz.

Vücûh: Hayır efendim, sohbetine dahi karışmadık.

Nafiz Paşa: Dört meclis oldu, ağalar ve cümle orada iken bu kur'aya ne yapalım dendi ve bu kur'ayı yapalım ve icrâsından sarf-ı nazâr idelim denildi.

Abdurrahman Efendi: Evet efendim, kulunuz kendülüğinden olarak istizân kılıklı hatıra geleni söyledim.

Reşid Paşa hazretleri: Evvelâ vücûh ile sohbet itdiniz mi?

Abdurrahman Efendi: Hayır efendim, mütâlaa-ı mahsusam olarak söyledim.

Reşid Paşa hazretleri: Burada bulunan vücûha ve Edirne'de olanlar beyinlerinde bu sohbet geçdi mi?

Vücûh: Hayır efendim.

Nafiz Paşa: Hepsi teklîf itdi.

Muhassıl Efendi ve Vücûh: Bu lakırdı lisânımızdan çıkmadı.

Reşid Paşa hazretleri: Sizin bazı tebdîlleriniz var imiş.

Muhassıl Efendi: Reâya beyrinde bazı kıl u kâl oldu, Paşa hazretleri bir mazbata mühürletdiler reâyâ isyân idecek deyu, sonra Paşa hazretleri öyle câsus yollamak gibi şeylere bakmadılar, bendeniz hafice tebdîller gönderdim tahkîk itdirmeğe, reâyâ beyrinde bir şey yok, artık tebdîl göndermekden vazgeçtim.

Reşid Paşa hazretleri: Sultan Selim yüzlüğüyle tutulan âdemin habsi neden icâb ider imiş?

Muhassıl Efendi: Tezkeresiz olduğundan meyhânede bulunarak şâyed kalpazandan deyu bir gün habs olunub sonra bırakıldı.

Reşid Paşa hazretleri: Paşa hazretlerinin menzil husûsunda olan râî ve ifâdelerini Edirne menzilhânesini sahâbetden dolayı tervîc ve icrâ itmemişsiniz, menzilciyi tasahhüb neden iktizâ ideyor.

Muhassıl Efendi: Hayır efendim, öyle değil. Menzilci orasının bir köy mahal olduğunu ifâde itmiş ve başkası dahi menzili ol suretle idâreye taahhüd itmemiş olduğundan kıl u kâlsiz öyle münâsib göründü.

Nafiz Paşa: Kadri Beğ sen bu usûl üzere oraya müteahhid bir münâsibi vardır dimesdin mi?

Kadri Beğ: Evet efendim, Mart esnasında öyle biri var idi, lâkin Hasköy menzilhânesini tutdu kendi, sonra başkası oraya taahhüd iderdi olmadı.

Devletlü Reşid Paşa hazretleri: Paşa kethüdâsı İbiş Ağa'nın uygun-suz âdem olduğu neden ma'lûm oluyor, yohsa kapucıbaşı bulunub da masraflı âdem olduğundan mı tensîb olunmadı?

Nafiz Paşa: Masraflı âdemdir, bununla idâre olunamaz.

Reşid Paşa hazretleri: Paşa hazretlerinin ifâdesine göre siz bu İbiş Ağa'nın me'mûriyetini maslahatı meclise koymazdan evvel kararlaştırmış ve hatta ve meclise konulacağı gün maslahatı bitmiş gibi tutarak meclis odasının dışarısına bile celb itmişsiniz.

Muhassıl Efendi: Meclisce bunun me'mûriyeti tensîb olunarak kararlaştırmış olduğu halde sonradan Paşa hazretleri bu adem hâindir, olmaz dedi.

Vücûh: Meclis tekeffül itmiş iken Paşa hazretleri istemedi.

Reşid Paşa hazretleri: Mahallinde isti'lâm olunub da ifâdeniz gibi çıkmaz ise sonra tekzîb olunursanız.

Vücûh: İsti'lâm buyurun efendim.

Reşid Paşa hazretleri: İbiş Ağa'nın me'mûriyeti meclisce tasavvur olunmazdan evvel re'y-i hûdunuz ile kararlaştığı kendüsünün meclis odası hâricine celb olunmasından anlaşılır.

Muhassıl Efendi: Hayır, ibtidâ meclisce kararlaştıktan sonra celb olundu.

Reşid Paşa hazretleri: Etraf-ı şehr denilen ne makûle şeydir?

Muhassıl Efendi: Evkâfa dair etraf-ı şehrde bulunan bâğât ve bağçeler misillü şeylerden ibâretidir.

Reşid Paşa hazretleri: Tanzimât-ı hayriyye münâsebetiyle o makûle yerler usûl-i cedîdeye tatbîk olunmak lâzım gelürdi, iltizâm suretine konulmak neden icâb ideyor.

Muhassıl Efendi: İltizâmen kimseye virilmedi fakat bazı perâkende rüsûmâtı dahi olduğundan müstakil bir âdemin bu maslahata me'mûriyeti lâzım gelür.

Reşid Paşa hazretleri: İktizâ iddirdiği bu makûle şeyler meclisce tezekkür ve mütâlâa olundukça iki taraf birbirini iknâ' ile nihâyet ekseriyyet-i ârâya mürâcaat olunmalı idi. Sizin meclisinizde böyle olmamış ve maslahat keşâkeşde kalmış.

Muhassıl Efendi: Böyle olması â'zâ-yı meclisin uygunsuzluğundan neş'et eyledi. Paşa hazretleri mahkeme kâtibi gibileri yazdılar ve kur'ada onlara çıkıdı.

Reşid Paşa hazretleri: Fi'l-hakîka â'zâdan bulunanlarda işe yaramaz var mıdır?

Muhassıl Efendi: Vücûha su'âl buyurun. (*Lede's-sual*: "Paşa hazretlerinin yazdıkları işe yarar âdemler değildir.")

Reşid Paşa hazretleri: Bu âdemleri Paşa hazretleri yazdırmış ve isim-

leri kur'ada çıkmış ise de â'zâ ta'yini husûsuna yalnız bu keyfiyyet kâfi olmayub intihâba ahâli dahi meşrût olmağla intihâb itmek için ayırdığınız âdemler mahall-i intihâbda mevcut değil mi idi?

Muhassıl Efendi ve Vücûh: İntihâba gelenler hamal ve sefele takımından olduklarından lâıyıkıyla icrâ olunamadı.

Reşid Paşa hazretleri: Münâsibleri niçün getürilmedi?

Muhassıl Efendi: Bu husûsa dikkat olunduysa da içlerine bir takım sefeleyi dahi karışdırdılar ve bu intihâb idecekler râbıtalı âdemler olsa bile â'zâlığa tehyie olunan Paşa hazretlerinin istediği âdemler olmadığından yine fâidesi yoğidi.

Reşid Paşa hazretleri: Bu husûsun böyle karışıklığına sebep nedir? Â'zâ olanlar intihâb-ı ahâli ile olmadı mı?

Muhassıl Efendi: Hayır efendim, Paşa hazretlerinin kendü intihâbıyla oldu.

Reşid Paşa hazretleri: Kur'ada ismi çıkanlar meydân-ı intihâba götürülüb de ahâli isterüz dediler mi?

Muhassıl Efendi: Bazı istemeyiz diyenleri Paşa hazretlerinin kavâsları şiddet iderek tefrîk itmiş olduğundan halka dehşet gelerek ihzâr-ı merâm idemediler.

Reşid Paşa hazretleri: Niçün bu husûsda böyle karışıklık olmuş, nasıl olduğunu bir kere ta'rîf olunsa.

Nafiz Paşa: İntihâba gelecekleri kendüleri cem' itdiler, mahkemeye

toplandılar, biz dahi gitdik, â'zâ olacakların isimlerini yazdık. İbtidâ dört nefer kur'ada çıkdı, ben kendü elimle isimleri meydâna çıkardım, ibtidâ Numân Efendi'nin ismi okundu, üç kişi istemeyiz dediler, mâadâsı isteriz dediler, halbuki kendüsi ehl-ı ırz bir âdemdir. Emrullah Ağa ile Kadri Beğ'i reâyâ istemediler, bunlar da meydân-ı intihâba gelmeğe cesâret idemeyerek savuşdular.

Vücûh: Hayır efendim, Numân Efendi vücûhdan ma'dûd değildir ve bu keyfiyyet buyurdukları gibi olmamalıdır.

Reşid Paşa hazretleri: Niçün meydân-ı intihâba gitmekden istinkâf eylediniz.

Vücûh: Hayır efendim intihâb-ı ahâlden kaçmadık, Paşa hazretlerinin tekdîrinden korkumuzdan gidemedik, yoksa bi'l-iftihâr â'zâlığı isteriz. Ezcümle reâyâyâ bizleri kabûl itmeyin deyu Paşa hazretleri tenbîh buyurmuş iken bizler nasıl meydâna çıkabilürüz?

Reşid Paşa hazretleri: Fi'l-hakîka reâyâ bunlar istemediler miydi?

Nafiz Paşa: Evet istemediler ve bir arz-ı hâl getürdiler.

Reşid Paşa hazretleri: Siz bu ağaları istemez misiniz ve hoşnûd değil misiniz?

Kocabaşılar: Memleketimizin eski ağalarıdır, kendülerinden hoşnûduz ve isteriz.

Reşid Paşa hazretleri: Velew reâyâ bu ağaları istemiyecek olsa bile ehl-i İslâmdan olacak â'zâyı yine ehl-i İslâm ve reâyâdan olacak â'zâyı reâyâ intihâb itmek lâzım geleceğinden reâyânın bu istid'âlarına vücûd viril-

mek iktizâ itmez idi.

Nafiz Paşa: Meclis nizâmnâmesinde ehl-i İslâmdan olan â'zânın intihâbına reâyâ karışmamasına dâir sarâhat yokdur.

Reşid Paşa hazretleri: (*Nizâmnâmeyi celb ve mütâlaadan sonra*) Sarâhat yoğise de her millet kendü cinsinden olacak â'zâyı intihâb itmek tâbiât-i maslahatdandır.

Nafiz Paşa: Biz burasını anlayamadık.

Reşid Paşa hazretleri: Bu ta'yîn-i â'zâ husûsu pek karışdırılmış oluyor. Asıl bunun nizâmı hatıra gelen âdemleri â'zâlığa yazmak ve rastgelen eşhâsı intihâb itmek için getürmek ve ibtidâ kur'ada her kimin ismi çıkar ise anı â'zâ add iderek asıl dikkat olunacak intihâb maddesini tezkiye-i âdiyye kabilinden gibi tutmak suretleri olmayub çünkü â'zâ olacak âdem ahâlî tarafından bi'l-vekalet umûr-ı ammeyi rü'yet ideceğinden hem kâbiliyeti olmak hem halkın emîn ü mu'temedi bulunmak icâb ideceğine binâen nizâmnâmenin iktizası şudur ki ibtidâ vücûhdan dirâyetli ve i'tibârlı ve â'zâlığa şâyeste âdemlerin esâmisi kendü talepleriyle mahkeme defterine yazılmak ve intihâb idecek şehir ve kurâ halkı dahi kezâlik anların mu'teber ve sâhib-i emlâkından ayrılmak ve bunlar meydân-ı intihâbda müctemi' olduğu halde â'zâlığa tâlîb olanlardan her hangisinin ismi kur'ada zuhûr ider ise beynlerinde takaddüm ü te'hîrden dolayı nizâ' ve mahzûniyyet tekevvün itmemek için ibtidâ ol âdem meydân-ı intihâba çıkarılmak ve ekseriyyet ile kabûl olunmaz ise anın â'zâ ta'yîn olunmasına yalnız kur'a usûlü kâfi add olunmayub andan bütün bütün sarf-ı nazar ile yerine âheri getürölmek ve intihâb idecek âdemler dahi korkudulmayub herkes istediğini ve istemediğini serbestçe söylesün deyu cümlesi hakikaten ve cidden te'mîn olunmak maddeleri. Ancak bu husûslar pek yolsuz tutulmuş oluyor.

Nafiz Paşa: Buraları lâyıkiyla anlaşılamadı.

Reşid Paşa hazretleri: Bu arz-ı hâli tertîb iden kimdir?

Metropolid: Sabahleyin olduğum mahalle reâyâ kocabaşları gelüb bu arz-ı hâli Paşa'ya götürmeniz matlûbumuzdur dediler ben de mühürleyüb götürdüm virdim. Emrullah Ağa'yı ve Kadri Beğ'i â'zâlığa istemeyiz deyu mu'teber kocabaşlar bana söylediler.

Reşid Paşa hazretleri: Siz bu arz-ı hâli götürmüşsünüz ama isteyen mi çok istemeyen mi çok idi?

Metropolid: Cümlesi orada idi.

Kocabaşlar: Biz ağalardan hoşnûduz.

Reşid Paşa hazretleri: Arz-ı hâlde çok mühr var mıdır?

Metropolid: Esnâfların muhtarları hep var idi.

Reşid Paşa hazretleri: Velez reâyânın mühriyle olmuş ehl-i İslâmdan intihâb olunan â'zâyı reâyânın istemeyiz dimeleri vâzîfelerinden hariç idi, buna niçün vücûd virildi?

Nafiz Paşa: Kur'aya havâle itdik, bu ağaların biri çıkdı biri çıkmadı, lâkin reâyâyı reâyâ, islamı islam intihâb eylemeleri lâzım geleceğini anlayamadık.

Reşid Paşa hazretleri: Ey metropolid arz-ı hâli niçün temhîr itmeyüb sonradan mühürledin?

Metropolid: Sabahleyin toplanmışlar, ondan sonra söylediler ben de mühürledim.

Reşid Paşa hazretleri: Metropolid kendü tahkîk ve mütâlaasıyla hareket itmeyerek her ne denilmiş ise anı yapmış oluyor.

Reşid Paşa hazretleri: Saçma mukâtaası ne demek oluyor ve sûret-i idâresi ne vechledir?

Muhassıl Efendi: Av içün barut ve kurşun ve saçma fûrûhtu Rumeli'nin ekser mahallinde olduğu misillü Edirne'de dahi bunun idâresi öteden berü Yahûd tâifesinden birine ihale olunmakda olduğundan sâbık-ı vecihle virilmişdi.

Reşid Paşa hazretleri: Bunun meclisce mi Yahûdiye virilmesi tensîb olundu?

Muhassıl Efendi: Olvakit henüz meclis tertîb olunmamış olduğundan bendeniz kendülüğimden ihâle itdim.

Reşid Paşa hazretleri: Bunu siz bir kere Paşa hazretlerinin meclisde i'tirâzları vukûunda i'tirâf itdiniz mi?

Muhassıl Efendi: Hayır, i'tirâzlarını işitmedim.

Nafiz Paşa: Yahûdi'nin arz-ı hâlini meclise havâle itdik maslahat mey-

dâna çıkdı.

Reşid Paşa hazretleri: Bu madde meclisce mi tensîb olundu?

Vücûh: Barut maddesi meclisce değil ama saçma maddesi meclisce tensîb olundu.

Reşid Paşa hazretleri: Her nasıl ise bu maddenin evvel ve âhîrinde bir saçmalık var.

Reşid Paşa hazretleri: Emrullah Ağa ve Kadri Beğ'in oğullarına virilen mukâtaalar ne makûle şeydir?

Muhassıl Efendi: Seksen yüzbin gurusluk şeylerdir.

Reşid Paşa hazretleri: Bunu bu sene Devlet-i Aliyye'nin merâmı üzere iltizâm sûretiyle ihâle itmemek lâzımeden olduğuna göre vakt-i hasâdda ta'şîr itmek ve hâsılât-ı vakıası cem'olunmak üzere emâneten mi yoksa usûl-i sâbık üzere iltizâma mı ihâle itdiniz?

Muhassıl Efendi: Evet efendim, vakt-i hasâdda ta'şîr olunmak üzere emâneten ihâle olunmuş idi.

Reşid Paşa hazretleri: Ey, karantina hekimi bu tarafa gelecek olduğu hâlde bir kere Paşa hazretlerinden dahi istîzân olunmak lâzım gelmez miydi? Niçün ruhsat almaksızın gitmiş?

Muhassıl Efendi: Hekim kendüsi ruhsat almak lâzım gelürdi.

Reşid Paşa hazretleri: Tahmîs maddesine dâir meclis mazbatası hakikat şıkk olundu mu?

Muhassıl Efendi: Tahmsin ihâlesi içün kendülerinden bir mazbata istedim, Paşa hazretleri temhîr buyurmadılar.

Reşid Paşa hazretleri: Mühürlemeyenlere cebr olunmaz ya, ekseriyyet-i ârâya mürâcaat olunmalıdır.

Reşid Paşa hazretleri: Fi'l-hakika muhassıl Efendi'nin açığı çıkacağını söylediniz mi ve siz meclisde bulunmadığınız hâlde muhassılın açığını nereden biliyorsunuz ve muhassıl Efendi'nin bunu idare idemeyeceğini aklınız neden kesdi?

Emrullah Ağa: Muhassıl Efendi'nin idâre idemeyeceğini ben söylemedim, lâkin â'zânın böyle birbirleriyle zıdd olmasından dolayı zahmet çekeceklerini söyledim. Sen bu muhassıl iş göremeyeceğine dâir bir kâğıd vir buyurdular, hayır ben öyle kâğıd viremem deyu ifâde itdim. Her ne ise Tanzimat-ı Hayriyye'den evvel yirmi otuz bin gurus kudûmiye ve boğça-bahâlar alındığı vakit biz eyü âdemler idik, sonra Tanzimat-ı Hayriyye münâsebetiyle akçe alınamaz oldu, bizler de fena âdemler olduk.

Reşid Paşa hazretleri: Cısr-i cedîdin henüz yapılmaması cihetiyle mürûr u ubûr iden kayıklar ücreti otuzbeş bin guruşa kat'i olunmasını muhassıl efendi mi tertîb eyledi yoksa meclisce cümlelerin re'yiyle mi yapıldı ve usûl-i iltizâmiyyeyi sonradan ele almak neden iktizâ itdi.

Vücûh: Muhassıl Efendi'nin re'yiyle olmayub ve iltizâm sûretiyle virilmeyüb emâneten idâre itdirilmektedir.

Reşid Paşa hazretleri: Müftü Efendi'nin hadd-ı şer'i üzere mücrimleri yüzükoyun yatırub döğdürmek üzere ifâdesini Paşa hazretlerinin takrîrine göre Müftü efendi'ye siz ihtâr itmişsiniz.

Vücûh: Kulunuz bilirüm efendim, Müftü Efendi'ye su'âl olundu, çıplak döğülmeli didi ve lâkin icrâ olunmadı.

Nafiz Paşa: Bundan murâd halkı ürkütmek oluyor.

Vücûh: Hâşâ kimsenin bunda medhâli yokdur.

Reşid Paşa hazretleri: Bundan aşağısı Edirne'de tekevvün iden kıl u kâl maddesine dâir oluyor. Meclis-i âtiye te'hîr olunmak iktizâ ider.

EK I.B

Nafiz Paşa'nın Meclis-i Vâlâ'da gerçekleşen mahkeme sorgusu tutanakları (II).²

Muahharen, icrâ-i usûl-i muhâkeme a'zâ-ı Meclis'den semâhatlu Esad Efendi hazretlerine havâle kılınmış olduğundan ve Nafiz Paşa geçenki meclisde vücuh ve kocabaşılar meclisden çıkdık(dan) sonra güyâ hakkında azv olunan töhmet-i irtikâbatdan izhâr-ı berâet-i zimmet zu'miyle sırasız ba'zı kelimât-ı nâ-becâ irâd itmiş ise de hasımları karşusunda bulunmadığından ecvibe-i mukteziyyesi beyânıyla ilzâm u iskât-ı meclis diğere ta'lik olunmuş idüğünden muahharen akd olunan meclisde ibtidâ Esad Efendi kelâma âgâz ile “geçen meclis akibinde Nafiz Paşa hazretleri iltizâmâta dair ba'zı şey buyurmuşlardı ancak vücuhun gıyabında bulunduğundan o ifadeleri ne ise şimdi tekrar irâd eylesünler de anın üzerine ne lâzım gelecek ise bakarız.”

Nafiz Paşa: İltizâmâtdan üçbin kise hasıl olur deyü evvelki meclisde söylediler, kulunuz da onu irtikâb itmişim ve güyâ usûl-i Tanzimât'ı bunun için istememişim, kulunuza ise binsekizyüz kise maâş ihsân olundu, üç beşyüz kise dahi mukâtaât ve sâire mesârifâtı olur idi, şunda bir beşyüz kese fark edecek, anın içün kulunuz onu irtikâb ider mi?

Muhassıl Efendi: Musa Efendi'nin virdiği emr-i şerifi teslîm itdim iltizâmât menâfiğinden kendüleri mahrum oldular.

2- İ.MVL 96 Lef 2, 26 Ca 1256 (26 Temmuz 1840).

Nafiz Paşa: Kudûmiye bunlardan alınmaz, kaza voyvodaları vardığımızda ikrâmiye olarak virdiler ve efendim yüzyetmişbin guruşdur, ellibin guruşu dâireme, yüzyiğirmibin guruşu kendüme kaldı, ana karşılık mesârifim olmuşdur. Okuyun defterleri, kulunuzda sahhlı defterim vardır, sahhımı inkâr itmem ya, çıkarsunlar ikrâr ettikçe câ'ize viriniz.

Emrullah Ağa: İkiyüzkırkyedi bin guruşdan sahhlı defterler burada efendim işte.

Nafiz Paşa: Tanzimât-ı Hayriyye'den sonra bir akçe almadım.

Emrullah Ağa: Bunlar Tanzimât-ı Hayriyye'den sonra efendim, işte sahhlı defterler mah-ı mah aldınız efendim, alınız mukabele edin.

Yollu bazı kelimât-ı safsata-âmîz irâd itmiş ise de vücuhdan Emrullah Ağa yine Tanzimat'ın bu seneden bedâ'i cihetiyle temettuât me'mûlesinden mahrum olacağına dâir söylemiş olduğu sözleri yüzüne karşı ifâde itmiş olduğundan Edirne sandığı defter tevziine idhâlât kazıyyesi meydâna çıkmak üzere defter-i mezkûru Esad Efendi okumağa başlayub Nafiz Paşa'dan isticvâb olunarak ahalinin kabul-gerdeleri ibkâ ve mâadâ nâm-ı aher ile defter-i mezkûra olan irtikâbâtı ve şuna buna kendü tarafından diyerek hediye suretiyle virüb bahasını deftere yazmış olduğu idhâlâtı kabul ve defter-i mezkura işâret ile bunun yekûnundan ve sâir şeylerden me'hûzâtı olan şeyler istirdâd olunmak üzere pusulası tahrir ve kendüsine i'tâ kılınub badehu;

Reşid Paşa hazretleri: Nafiz Paşa hazretlerinin fezleke-i ifâdeleri iltizâmâtdan dolayı kendülerine âid olan üçbin kise akçe içün Tanzimât-ı hayriyyeye sekte irâsı maddesinde teberrî-i zimmet demek oluyor.

Emrullah Ağa: Paşa hazretlerinin bende daha ne sözleri vardır, lisânı-

ma alamam ve haddim değildir.

Reşid Paşa hazretleri: Niçün lisânınıza almazsınız? Ne demişler ise doğrucasını söyleyin, burası velînîmetimiz padişahımız efendimizin meclis-i âlîsidir, herkes doğrusunu söylemeli.

Emrullah Ağa: Efendim kulunuz İstanbul'dan avdet itdim, Paşa hazretlerine Tanzimât'a dâir şeyleri söyledim, bu Tanzimât-ı hayriyye ile rûde icrâ olunacak idi, benim lâyıham işe yaramadı mı, bendeniz bilmem dedim. Bu birkaç zâtın tertîbiyle olmuştur, bu işler şey değildir, arada bize gadr oldu, Edirne'ye memuriyetimizde binbeşyüz kise gadr oldu dedi, işte bu birkaç sefihin tertîbiyledir dediler.

Reşid Paşa hazretleri: Ey acabâ o sefihler kimler imiş, çekinmeyin doğrucasını söyleyin.

Emrullah Ağa: Biri hâşâ zât-ı devletiniz dedi.

Reşid Paşa hazretleri: Ey Paşa hazretleri bendenizi tesfih buyurmuşsunuz ama bu safâhat kendü umûr-ı tabiiyyemde midir yohsa mesâlih-i memûremde mi oluyor, bu madde kendü nefis ü namusuma dokunur şey olduğundan bunu başkaca paşa hazretlerinden da'vâ ederim tahzîb-i bilâd ile devleti-i aliyye'ye rahne açacak bir şeyde bulunmuş isem hakkımda her cezâyâ râzıyım, yok böyle değil ise artık Paşa hazretlerinin dahi böyle namusa dokunacak sözü hakk-ı acezânemde tefvüh eylemesi lâıyk mıdır? Ben bir ademin yüzüne söylemeyeceğim lakırdıyı arkasından söylemem. Siz İstanbul'a geldiğinizin ertesi günü sadr-ı sâbık hazretlerinin nezdine geldiğinizde bu sene Tanzimât-ı hayriyye icrâ olunmamış olsa memâlik-i devlet-i aliyyenin dayanacak hâli kalmadığından cümlesi perişân olurdu buyurmadınız mı? Edirne'de ise bütün bütün Tanzimât-ı hayriyyenin hilâfına şeyler söylemişsiniz bunlar birbirine uymaz şeyler oluyor.

Nafiz Paşa: Tanzimât-ı hayriyenin menâfi'i inkâr olunamaz ve sadr-ı sâbık hazretlerinin meclisinde öylece söyledim, lakin Emrullah Ağa'nın ifâdesine niçün îtimâd buyurursunuz? Emrullah Ağa'yı İstanbul'da olduğum vakit görüşmüş adem değilim lakin nasıl adem olduğumu bilürüm, bu lakırdıyı ben söyler adem miyim? Beni niçün semtine uğratmadın dedi, sen râşilik ile meşhursun anın içün semtime uğratmadım dedim.

Emrullah Ağa: Bendenizi gönderdiğinizde nasıl tavsiyeler virdiğinizi bilürsünüz ya.

Fethi Paşa hazretleri: Benim hakkımda dâhi Paşa hazretleri bir şey buyurmuşlar. Güyâ Pertev Paşa merhumun idâmında kulunuzun dahi medhalim var imiş. Halbuki katl maddesi benim pek kocunduğum ve hiç sevmediğim şey olduğundan ve bu maddede asla ve kat'a haber ü âgâhım olmadığından Rabbim bilür ki bu madde derecesiz gücüme gitmişti. Bunu huzur-ı Rabbü'l âleminde Paşa hazretlerinden da'vâ edecek idim, elhamdülillah buna teşekkür ederim ki bu da'vâm ahirete kalmayub burada sürülecek. Ey Paşa hazretleri benim şu madde-i mekrûhada medhalim olduğunu neden bilürsünüz?

Nafiz Paşa: Hayır ben bunu söylemedim, söylediğimi bilmiyorum.

Fethi Paşa hazretleri: Bu lakırdıyı sahih söylemişsiniz, zirâ bana söyleyen mevsûk zattır.

Reşid Paşa hazretleri: Bunu benden sorun, ben söyleyeyim. Evvelki İstanbul'a geldiğimde Pertev Paşa'nın i'dâmına dâir Paşa hazretleri sohbeta başlayub Akif Paşa kendülerini celb ile bu maddede anları dahi teşrîk itmeği istemişler ise de kabul itmeyüb keff-i yed eylediğini hikâye sırasında evvel esnâda Fethi Paşa hazretleri Avrupa'dan gelmiş bulunduğundan anların dâhi bu maddeye vukuf u şirketi olduğunu,

ya'ni Pertev Paşa'nın i'dâmı maddesi şâyed Avrupa'da şây' olursa namus ve i'tibar-ı devlet-i aliyye nakîseyi mucib olur deyu ol vakit bir mütâlaa hatıra gelmiş ise de güyâ Fethi Paşa hazretlerinden su'âl olunmuş ve anlar dahi ne be'is var gibi ifâde eylemiş olduklarını Nafiz Paşa hazretleri rivâyet edüb çünkü Fethi Paşa hazretleriyle bu kadar vakitten berü karındâş gibi görüşülüb kendülerinden böyle madde-i mekruha-ya meyillerini hiç me'mûl itmediğimden doğrusu külliye soğukluk gelmişti. Sonraları Pertev Paşa'nın i'dâmına dair kendüleriyile sohbet açıldıkda bu maddede kulunuz gibi anların dahi te'esürât-ı sahihelerini gördükçe müteacib olduğum halde bir aralık bu lakırdı kendülerine açılmış ve halbuki bu bâbda asla ve kat'a haber ü âgâhları olmadığı anlaşılmışdı.

Nafiz Paşa: Akif Paşa bana tezkire yazdı, bazı mühimme için gelesin deyu. Gitdim, küçük odada oturmuş, şöyle bir şey var dedi. Ben cellâd mıyım, öyle şeye karışmam, dedim. Fethi Paşa hazretlerinin iştirâkını dahi işitmedim fakat öyle zann itmişdim. Emrullah Ağa gibi ademe vicdânımda olsa bile ben keşf-i râz eder miyim?

Emrullah Ağa: Efendim bir kere değil birkaç defa' pek hararetle söylediniz.

Reşid Paşa hazretleri: Vâkıâ Emrullah Ağa hakkında olan i'tibârlarına bu da delâlet eder ki Emrullah Ağa'ya bir mukâtaa oğluna bir mukâtaa virdiler. Câ-y-i su'âl şu oluyor ki çünkü Emrullah Ağa fenâ adem idi, niçün bunlara memalik-i pâdişahî inanılub mukâtaa virilür?

Nafiz Paşa: Emrullah Ağa söz bilmez adem değil ya, iltizâmâtın canını bilür.

Emrullah Ağa: Kerem edin efendim, emirnâme gelmiş vücuhdan iki adem istemişler İstanbul'dan, efendimiz sizi tertîb itdi deyu kethüdâsı

ifâde itdi. Paşa'nın yanına gidüb me'muriyetimi söyledi, var yanına birini tertîb edin deyu, geldim Hüseyin Ağa'yı tertîb itdik, iki gün çiftliklerimizde izniyle işimizi gördük geldik. Lâyihayı okudunuz bize, molla efendi de oradaydı. Sonra buraya geldik, ben tahrire giderim sizi de beraber götürürüm dedi. Geldik buraya, sadrâzam hazretlerini gördük. Benim ifademle, Paşa'nın lâyihasıyla bitmez efendim ya. Burada Tanzimât-ı hayriyye icrâ olunmuş, vakı'â muktezâ-yı insâniyet bunları ifâde yakışmaz ise de icâb itdirdi.

Reşid Paşa hazretleri: Lâyhalarında hakikaten sene-i atıyyeye ta'liki münderiç miydi? Doğrusu ben lâyihayı görmedim.

Sa'ib Paşa hazretleri: Bu sene yetişeceğini aklım kesmez, gelecek sene-ye kalması gibi yazmışlar, eyüce hatırımda kalmamış, ama böyle olmalıdır zann ederim.

Nafiz Paşa: Mazarrat-ı irâdı mizân itmelidir. Bu seneye aklım kesmez dedim.

Reşid Paşa hazretleri: Emrullah Ağa'nın ifâde eylediği sohbet nefis ü namusuma dokunur şey olduğundan anı iddiâ edeceğim, lâkin Paşa hazretlerinin Tanzimât-ı hayriyyeye da'ir ne diyeceği şundan da istidlâl olunabilür ki; mukaddemce muâhede-i ticâretin hîn-i icrâsında yedd-i vâhid usûlünün mülekâ ne mertebelerde muzırr ve tahzib-i memâliki müstelzim idüğü ve işbu yedd-i vâhid usulünün feshiyle muâhede-i ticâretin icrâsı olvakit mecâlis-i şûrâda bi'l-defa'ât kendüsi dahi hazır olduğu halde müzâkere ve mütâlaa ile tensîb olunmuş iken Paşa hazretleri sonraları kulunuzun gıyâbında gûyâ bundan devlet-i aliyye şu kadar şey zâyî' diyerek ekser mecâlis-i âlîde ve belki her yerde tezkir ederdi. Anı istemedikleri gibi şâyed ki bunu da istemiyeler.

Nafiz Paşa: Emrullah Ağa buraya İnöz mukâtaası için virdiği paraları

almağa geldi.

Emrullah Ağa: Vallah mukâtaa akçesi için değil kulunuz tensîb itdiniz geldim.

Nafiz Paşa: Sen yemine şerbet içmişsin.

Emrullah Ağa: İltizâmât maddesi bütün benim elimden geçti. Muhassıl efendi gelmezden Hasköy ve Sultanyeri ve Çirmen kazalarını başdan çıkardık. Ez-cümle Hasköy kazâsı ahâlisini voyvodası bulunan Hacı Mehmed Ağa aleyhine tahrik ve hesâbını rü'yet ile Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'ye havâle edelim de Ra'uf Paşa efendimiz de kullandığı ademi bilsün deyu ifâde itmiş idi. Vâkı'a çünkü sakladığı gibi, deli Mehmed gibi lakırdı söylerdiniz. Kimin malını yedik inâyet idin, itdiğiniz şeyler vezir işi değil idi. Biz de istigrâb ederdik sizin hâlinizi gördükçe. Muhassılın hânesine niçün gidersiniz deyu tekdir ederdiniz.

Nafiz Paşa: Zâhirin oraya tahrik-i ahaliye gitmiş, kırk yıldır şûrâda haysiyyet peydâ eyledim, böyle nesneyi yemem, ben hâ'in miyim? Bu kadar muhassıl var, bu kadar ahâli var, ahâli sâde bunlar mı? Kadri Beğ sen a'zâdan idin, meclis gününden başka seni görür müydüm? Ben gavur muyum, hayr olan maslahat istenmez mi? Yüzyetmiş bin guruşun defterini yapayım kudumiye olarak dedim efendim.

Emrullah Ağa: Hayır, ikiyüzyirmi bin guruşdur, bendenizde, defterini virebilürüm. Otuzaltı bin guruş dirhemlerden darb-ı tamga vesilesiyle aldınız Tanzimât-ı hayriyyeden sonra.

Nafiz Paşa: Sırf iftirâdır.

Reşid Paşa hazretleri: Ey Paşa hazretleri, benim sefih olduğumu ya

isbât itmeli veyahut o sözü ben demiş isem o sıfat bendedir buyurmalısınız, bendenize bu suret tarziye kâfi görünüyor, gayrı bir şey lâzım değil.

Nafiz Paşa: Allah'ın emri üzere yemin ederim, siz yedi düvel ile mübâhase ediyorsunuz size lakırdı yetiştiremem.

Reşid Paşa hazretleri: Paşa hazretleri bu tâ'rîz neden iktizâ ediyor bahs olduğu hâlde. Elbette mübâhase ile hasmı ilzâm ve iskât itmeğe mecburum. Sizin gibi öyle iki mültezimi ve biçare sarrâfları karşıma alub da tekdir ve tevbîhden söz bulamamalarını ilzâm u iskât addetmeği kabul itmem. Her ne ise şu bana azv itdiğiniz kelâmı ya isbât itmeli veyâhud dediğim gibi ifâde itmelisiniz, gayri suretle kâni olmam.

Nafiz Paşa: Demediğime yemin ederim.

Reşid Paşa hazretleri: Yok yemin itmeyin, fakat ben bu lakırdıyı demiş isem o sıfat bende vardır demenize râzıyım.

Nafiz Paşa: Ey ben bu lakırdıyı itmiş isem o sıfat benim sıfatımdır.

Fethi Paşa hazretleri: Ey benim hakkında dahi bu töhmeti niçün buyurdunuz?

Nafiz Paşa: Beni celb edemediler, bendenizin oraya mahremiyetim yok. Akif Paşa'nın medhalini bilürüm, Halil Paşa'yı dahi bilmem. Sizin hakkınızda dediğim dahi bir zanniyât kabilindendir, şimdi ne diyeyim. Şimdi bir şey kulunuzda ukdedir, söylüyeyim. Mesâhib Sa'id Efendi, merhûm Efendimize demiş ki, Emin Efendi'nin çiftliklerinden birini ehven bahâ ile isterim. Buna dâir bana sonradan gizli tezkire gelüb değerinden aşağı virme deyu emr buyrulmuş. Ben Meclis-i Ahkâm-ı

Adliyye'de idim, Allah canımı alsun deyu inkisâr ederim. Beni merhûm böyle şeylerde kullanurdu, meydâna beni iterdi, anın içün bana herkes düşman oldu. Merhûma helâl olsun, Allah garka-i garîk rahmet eylesün, rif'ât bin efendi merhûm efendimiz velînîmetimiz olduğundan onlar helâl buyurmalı ki bu kadar nîmet u ihsânlarına müstagrikiz.

Reşid Paşa hazretleri: Çünkü nîmet u ihsânına müstagrik olduğumuz velînîmetimiz her ne hidmetde istihdâm buyurur ise hakkımızda lütf u merhametdir. Her hâlde hakk-ı âlîleri uruk ve â'sâbımıza geçmiş bir padişah-ı mağfûr hakkında böyle kelimât-ı nâ-becâ tefevvühüyle kendümüzü seyyiât-ı vâkıamızdan tenziye ve tebriye-i zimmete çalışmak şiâr-ı insâniyete münâfîdir.

EK. I.C

Edirne'de olan İngiltere konsolosu tarafından işbu şehr-i Nisan'ın altısı tarihiyle müverrahân Lord Ponsonby'e irsâl olunan mektubun sûret-i tercümesidir.³

Mürûr iden iki gün esnasında şehrimizde ta'rife gelmez bir helecânda bulunmuş ve âsâyişi-i memleket şedîden ihlâl olunmuş olub bu maddenin sebebi dahi zâbitân-ı beldenin adem-i dikkat ve şiddeti olduğu tahakkuk eylemiştir. Bundan birkaç gün mukaddem İslâm'dan olan ahâlinin aşağı takımından bir çok adamın silahlanmakda oldukları ve sebebi sûâl olundukda gûya Rumlar taraflarından zuhûr idecek bir ihtilâlden tahaffuz itmek için olduğunu ilân eyledikleri ve şehri ateşe virmek ve bütün ehl-i İslâmı kılıçtan geçirmek için Paskalya münâsebetiyle şehre tecemmu' eden galabalığı vesile idecekleri mesmu'umuz olmuş ve Rum metropolidi dahi bu havâdisi duyduğu gibi seriân Nafiz Paşa hazretlerine gidüb havâdis-i kâzibe-i mezkûrenin ve ehl-i İslâmın aşağı takımının bu vechile silahlanmalarının Rumlara ne derece havf ve telâş virmiş olduğunu ve bu lakırdıların kat'a asl u esâsı olmadığına, ne surette istenir ise olvechile te'minât i'tâsına müteahhid olduğunu ve Rumların böyle niyetleri olmadığından başka taraf-ı şâhânedan müceddeden vaz' ve te'sis buyurulan Tanzimât-ı Hayriyyeden kemâliyle mesrûr ve müteşekkîr ve bunlar zât-ı hazret-i şâhânenin en sâadık teba'sı olduklarını söylemiş olmağla Paşa-yı müşarunileyh cevâbı bir suret-i marziyyede olmayarak yalnız ehl-i İslâm Rumlardan şübhe itmiş oldukları ve bir şey zuhûr itmeyeceği ve rahat duracakları yollu sözler irâd eylemiş olduğu ve bu cevâb-

3- İ.MVL 36, Lef 12. 8 Ra 1256 (10 Mayıs 1840).

dan sonra ehl-i İslâmın tedârikâtı tenzil itmediğinden ma'dâ piştov ve kılıcsız bir Müslümana tesâdüf olunmadığı görerek metropolid merkum bu halde ne vechile hareket olunmak lâzım geleceğini müzâkere zımnında bana ve sâ'ir iki konsolosa mürâcaat itmesiyle kendüsine göre en ehven tedbîr-i keyfiyeti Dersaadet'e tahrîr eyledikten sonra yortularda mu'tâd olduğu vechile halkın tecemmu' itmemesiçün Paskalya yortusunu mümkün mertebe taklîl eylemesi ve çünkü ahâli-i İslâmın bulundukları cûs ü hurûşun hengâmında ednâ bir mâdde şehrin âsâyışını ihlâl ideceğinden ve belki bir çok Rumun telef olmalarını mûcib olacağından Paskalya esnâsında serhoş olmamalarıçün bütün meyhânelerin kapanmasını tenbih itmiş olduğunu üçümüz dahi bi'l-ittifak metropolid merkuma nasihat gûne ifâde ve irâd eylediğimizde işbu nasihatımız tutacağını va'ad eylediği ve ba'dehü bir takım hemşehrilerimizin bu mâddeden dolayı aşırı havf ve vesvesede bulunduklarını bi'l-ifâde bunları irâhe ve tatmin idebilmekliğimiz için hiçbir şiddetli şey vuku' bulmayacağına dâir istihsâl-i te'minât için bizzât Paşa-yı müşârunileyh nezdine azimet olunmuş olduğundan müşârunileyh kâmilten mutmaine'l-kalb olabileceğimizden dolayı bizi te'min birle güzerân eden ahvâli gözetmekte olduğunu ve bu maddenin ma'nâ-i sahihi ne olduğunu anlaşılmak için bir iki gün hâl üzere bırakılmak münâsib olacağını dahi irâd ve beyân eylemiş ve o aralık barut satılan dükkânın kapanmasını emr itmiş ve silahlanmak ve âsâyış ve nizâmı ihlâl eylemek hususu ekîden ve şediden men'i ve yasağı olunduğunu ve hilâfında hareket eden olduğu hâlde te'dibât şedideye mazhar olacaklarını mütezemmin esnâf kethüdâlarına hitâben bir buyuruldu yazdırarak mahallelerde okunmuş olduğundan bu sabâh Rumlar biraz kesb-i emniyyet eder gibi olmuşlar ise de bu tarafda Paşa-yı müşârunileyhin emr ü tenbîhini icrâ ve infâza kâfi asker olmaması ve ayak takımının eline virilmiş olan eslihânın alınması kolay şey olmaması cihetleriyle yine külliye rehâbâb-ı havf u haşyet olamamış oldukları ve ehl-i İslâm beyninde vukû bulan işbu harekâtın sebebini keşf etmek âsân olmayub fakat benim mütâlaama göre usûl-i cedîde iktizâsınca reâyâdan almakda oldukları verginin birazını gayb itmiş olan

bazı vücûh-ı beldenin hîleleri olub bu esnâda bir imâm öldürülmüş ve kabâhatin fâili bir kaç Rum olduğuna şübhe olunarak habse konulmuş olmasıyla bunu hemşehrilerinin en müteassıblarını Rumlar aleyhine tahrîke vesile ittihâz itmiş olmaları ve bundan murâdları dahi bir ihtilâl çıkararak sonra kendülerini Dersaadet'de haklı göstermek ve muahharen erzân buyurulan inâyet-i seniyyeye Rumlar müstahakk değildirler zann itdirmek kaziyyesinden ibâret bulunması me'mûl idüğü ve Paşa-yı müşârünileyhin bu bâbda zuhûra gelen teennîsine ve bu tarafda evvelki nüfûzu kalmaması cihetiyle usûl-i cedîdenin tarafdarı olmamasına nazaran bu hîlede anın dahi eli olması apleb-i ihtimâl olduğu ve Pazarcık'da dahi muahharen bu misüllü bazı fesâd zuhûr itmiş ise de Filibe paşasının hareket-i medirânesiyle mündefi' olduğu şimdi istihbâr kılındığı.

EK II.A

Akif Paşa tarafından Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen savunma yazısı.⁴

Devletlü, inâyetlü, übbehetlü, merhametlü, veliyyü'n-ni'am kesîrül-kerem efendim sultanım hazretleri,

Mukaddemce Dersaadet'e celb olunan Esad Efendi bendelerinin Meclis-i Vâlâ'da me'hûzât-ı bendegânem olan mebâliğ ile etbâ'-ı çâkerinin aldıkları hidmet-i mübâşiriye maddelerini ikrâr ve tasdik eylemesine mebnî defteri temhîr itdirilmiş ise de mevâd-ı mezkûra çâkerlerinin dahi ma'lûm-ı âcezânem olarak lâyıkiyla anlaşılmak ve muhâkeme madde-i lâzimesi icrâ buyurulmak üzere defteri-i mezkûrun ricâl-i Devlet-i Aliyye'den atufetlü Mazlum Beğ Efendi ve Divân-ı De'âvî Nezâreti Mu'âvin-i Evveli saadetlü Selami Efendi kullarıyla taraf-ı çâkeriye irsâl ve mumâileyh bendeleri dahi i'âde ve i'zâm buyurulmuş olduğundan me'mûr-ı mumâileyhimânın vâki' olacak su'âllerinin cevâbları i'tâsı hususunu mutazammın şeref-vürûd iden emirnâme-i sâmi-i dâverâneleri mücebince defter-i mezkûr bi'l-mütâlaa müşâr-ı mümâileyhâ taraflarından irâd olunan es'ilenin ecvibe-i müfesseresi defter-i mezkûra şerh virilerek dâverâne meclisinde çâkerleri dahi hazır olduğum halde kırâ'at olunarak zeyl-i defter-i mezkûr taraf-ı bendegânemden dahi temhîr ile müşâr-ı mümâileyhâ bendelerine i'tâ olunmuş olmağla mütâ'laasından rehin-i ilm ü âlileri buyurulur. Mâ'lûm-ı (...) veliyyü'n-ni'amları buyurulduğu vechile cemi' mes'uliyet ve muâhezâtın binâenaleyh ve mevkûf-u ileyhi maâş maddesi olarak, kaffe-i me'mûriyet ve müstahdimine müstevfi maaşlar ihsâniyle bulundukları me'mûriyet ve hidmetde irtikâbât-ı külliyye ve cüz'iyyeden müstag-

4- İ.MVL 180, 19 N 1256 (14 Kasım 1840).

nî buyurulub fakat çâker-i bî-vâyeleri Kocaili sancağının hîn-i tevcîhinden Mart'a kadar bilâ-maâş istihdâm buyurulduğumdan mâ'adâ Mart'dan azlime kadar işlemiş maaş-ı çâkerânem bile i'tâ buyurulmadığına ve an-asl sarrâf ve sâireye medyûn ve mustagrık bulunduğuma ve hususan Tanzimât-ı hayriyyenin usûl ve fûrûuna ve ahkâm-ı kanun-ı cezâyâ vukûf ve mâ'lûmat-ı bendegânem olmayub hatta kanun-ı cezâyı Edirne'de görmüş olduğuma mebnî bu vechile gerek maaşsızlık ve gerek vukûfsuzluk sebepleriyle mücerredü'l-cây-ı zarûret ve iltika-yı (...) ve ducretten nâşi vâki' olan me'hûzatım ve kezâlik etbâım bendelerinin maâşları olmadığından berây-ı maslahat-ı kazâlara ta'yîn olunanların aldıkları hizmet-i mübâşiriye maddelerinde der-kâr olan cihet-i mazeret çâkerânemle beraber cürm ve kusûr-ı bendegânemi bi'l-i'tirâf isti'tâf-ı afv ve i'nâyet-i aliyye ve istid'â'-ı lütf ve merhamet-i seniyyeden gayrı diyeceğim olmadığından halimce emekdârlığıma ve beş mâhdır menfâda ikâmetle sûrî ve mu'terr-i manevî düçâr olduğum ıztırâb-ı hâl ve ıztırâr-ı ahvâlime merhameten ve şu eyyâm-ı mübâreke de ser-i hûmâyûn-ı şâhâneye sadakaten [hakk-ı] müstemendânemde tevcihle merahim-i seniyye-i devvârâneleri şâyân ve sezâvâr buyurulur ise manût irâde-i mekârim-i aliyyi veliyyün nimeleri olduğu beyanıyla ariza-i kemterânem terkîm ve takdimine ibtidar kılındığı teâlî muhât-ı ilm-i vekâletpen'ahileri buyuruldukda emr ü fermân ve lütf-u ihsân hazret-i men lehül emr efendimizdir

EK II.B

Meclis-i Vâlâ tarafından yazılmış, Akif Paşa'nın mahkemesinin karar metnini içeren irade tezkiresi.⁵

Seniyyü'l-himemâ, kerimü'ş-şiyemâ devletlü, inâyetlü, âtîfetlü, übbe-
hetlü efendim hazretleri,

Mâ'lûm-ı âli buyurulduğı vechile Kocaili müşir-i sâbık Akif Paşa'nın Tanzimât-ı hayriyye usûl-i muhassen şümûlünden sonra Kocaili sancâğında kâ'in kazâlar ahâlisinden kendüsünün ve hidmetkârlarının hidmet-i mübâşiriye nâmı ve nâm-ı âherle almış oldukları mebâliğle voyvodalardan bahâsını kat' itmeyerek ahz eylediğı hayvânât bahâsının istirdâdı hususu zikr olunan kazâlar ahâlisi tarafından mukaddemce iddiâ olunmuş olduğundan Paşa-yı mumaileyhin kitabcısı Esad Efendi ve sâbık ve lâhik kethüdâları Fethullah Efendi ve Sâlih Efendi Meclis-i Âhkâm- Adliyye'ye celb ile lede'l-istintâk matlûbât-ı mezkûreyi yegân yegân i'tirâf ve ikrâr ve inkârları olan maddeler dahi tanzîm olunan defterde esâmileri bâlâsına tahrîr ve izbâr olunarak kitabcı-yı merkûm tarafından temhîr olunmuş ise de mumaileyh Akif Paşa'nın dahi mâ'lûmu olmak ve bi'n-nefs muhâkemesi icrâ olunarak hiçbir diyeceğı kalmamak üzere Meclis-i Vâlâ-yı mezkûr â'zasından saadetlü Mazlum Beğ Efendi ve Deâvî Nezâreti Muavin-i Evveli izzetlü Selâmi Efendi bendeleri müteallik buyurulan irâde-i seniyye-i mülûkâne vechile geçende Edirne cânibine me'mûr ve irsâl kılınmış ve Meclis-i âli-i mezkûrda bi'l-terkîm kitabcı-yı merkûm tarafından temhîr olunan defter-i mezkûr mumaileyh bi'l-irâe kendüsi dahi Edirne meclisine celb ve muhâkemesi icrâ olunarak kitabcı-yı merkûmun ikrâr ve

5- İ.MVL 180, 19 N 1256 (14 Kasım 1840).

i'tirâf-gerdesi olan maddeler mumaileyh Akif Paşa tarafından dahi kabûl ve tasdîk ve vukû' bulan ecvibesini defter-i mezkûrda muhar-rer matlûbât zîrine sûrhle işâret ve tenmîk birle temhîr olundukdan sonra meclis-i mezkûrdan dahi mumaileyhin ikrâr ve tasdîk-i mazbata vechile bi'l-tahrîr â'zâ-yı meclis cânibinden temhîr olunarak muma-ileyhümâ bendeleri muâvedetiyle bu tarafa irsâl ve takdîm olunmuş olduğundan defter-i mezkûr ol bâbda Edirne müşiri atufetlü Paşa hazretlerinin ve mumaileyh Akif Paşa'nın tahrîrât-ı varidesi ve evrâk-ı sâire iktizâ-ı hâlin müzâkeresi zımnında Meclis-i Vâlâ-yı mezkûra ha-vale birle buna dâir müzâkerât-ı vakı'ayı mutazammın kaleme alınan bir kıt'a mazbata işbu Ramazân-ı şerîfin onuncu Perşembe gicesi akd olunan meclis-i umûmide lede'l-kırâ'at vakı'a mazbata-yı mezkûrede gösterildiği üzere mumaileyh Akif Paşa cünhâ-yı adîde-i sâbitesinden dolayı cihât-ı mütenevvia ile müttehim ve hakkımda mücâzât-ı icâbi-yenin icrâsı kavânin-i cedîde-i mü'essese iktizâi ma'delet ihtivâsından olduğu hâlde Paşa-yı mumaileyh muktezâ-yı meşreb ve mizâcî üzere yine tahrîrât-ı varidesinde ve efendi-i mumaileyhümâ bendelerine vakı' olan ifâdesinde gûyâ Tanzimât-ı hayriyye ve kavânin-i cedîde-i mevzûa henüz tebeyyün itmeksizin ve hakkında muhâkeme usûlû icrâ olunmaksızın azl ve nefy vukûunu maaşsızlık lakırdısını kâle alub maa-hazâ Tanzimât-ı hayriyyenin icrâsıyla cezâ kanûnnâme-i hümayûnun intişârından sonra bu kadar akçe değil beş gurus bile almış olsa hak-kında kânun-ı cezânın tamamı tamamına icrâsıyla maâz-Allah Teâla kendüsünün küreğe vaz'ı lâzım geleceği mâ'lûm ve müsellemler olarak fakat cünha-ı vakı'asının biraz evvelce olmasıyla hakkında tertib teret-tüb idecek mücâzât dahi ana göre olmak iktizâ ider ise de bu tarafa binlerce şikâyetçiler gelüb kemâl-i söz ve güdâz ile hakkında dürlü iş-tikâ vuku' bulmuş ve bu bâbda cünha-ı vakı'ası meclisce dahi tahakkuk ve tebeyyün itmiş iken beni bilâ-muhâkeme azl ve nefy itdiler dimesi ve kendüsüne mukaddemce maâş tahsîs olduğundan başka istedi-ği kereste nezâreti ve gümrük emâneti virilmiş ve sonra dahi müşirlik maâşı ihsân olunmuş olduğu halde maâşsızlıktan dolayı dahi şikâyet eylemesi pek vâhi ve nâbecâ idüğü zâhir ve nümûdâr ve livâ-yı mezbûr

eğerce hâsılsız bir mahall ise de Paşa-yı mummaileyhin dahi maiyyetinde asker ve bunun gibi masrafı müceb bir şey olmadığına ve muayyen olan maâş kendü dâire-i mahsûsasının idâresine münhasır olduğuna göre elbette idâresi ehven olacağı vareste-i kayd iş'âr olarak her ne ise mummaileyh böyle sözlerle tebriye-i zimmet (...) olmuş ise dahi kendüsünün cünha-ı vakı'ası vücûh-u şetta ile sâbit ve mütehakkık olmuş ve bu cihetle hakkında mücâzât-ı icâbiyenin icrâsı lâzım gelmiş olmasıyla mümailayhin sâbit ve mütehakkık olan cünha ve kabahatine göre ne makule te'dîbe müstahakk olacağı huzzâr-ı meclisden su'âl ve isticvâb olundukda mummaileyhin ahvâl-ı sâbıkasından bahs olunmak lâzım gelmesi mukaddemce Sırplu'nın ârâzi maddesinde ve husûsiyle mücerred vikâye-i câh ve ikbâli gareziyle Pertev Paşa merhûmun itlâfında vâki' olan cünha-ı azîme ve kabahat-ı fazîhesi meydânda olduğundan başka sâir cihetlerle dahi cism-i devlete açtığı yaralar kâbil-i ta'dâd ve beyân ise de şu sırada sâbıkâ-ı ahvâl bahsinden sarf-ı nazar olunub fakat kendüsünün cünha-ı lâhikâsı keyfiyyeti Nafiz Efendi'nin bundan akdemce vâki' olan cünhasıyla lede'l-muvâzene mummaileyh Nafiz Efendi îkâz fitne misillü hareketde dahi bulunmuş olduğundan bunun kabâhati andan hafifce gibi görünmüş ise de bir yekinin kabâhat-i vâkıası cehli iktizâsında olarak mummaileyh Akif Paşa'nın bu kadar ilm ü fazliyle berâber şer'-i şerîf ve kanun-ı münîfe yakışmaz ve nâmûs-ı vezâret ve şî'âr-ı insâniyete düşmez öyle uygunsuz şeylerde bulunması doğrusu mummaileyh Nafiz Efendi'nin kabâhatinden eşna' add olunmasıyla fimâba'ad hidemât-ı Devlet-i aliyyede istihdâm olunmamak üzere beş sene müddetle vilâyeti olan Yozgad cânibine nefy ü iclâ ve paşalık lafzının dahi üzerinden ref'i ve ilgâsı husûsunu huzzâr-ı meclisden bazıları tefevvüh ve dermiyân itmiş iseler de beyândan müstâgnî olduğu vechile Paşa-yı mummaileyh alîlül-mizâc olarak böyle eyyâm-ı şitâda Yozgad gibi mesâfe-i ba'îdeye gitmesi 'usret ü ta'ib ve meşakkati mucib olacağına ve beş sene müddet-i nefyinin temdîdi dahi birâz ziyâdece görüldüğüne mebnî olvechile hidemât-ı saltanat-ı seniyyede istihdam olunmamak ve mahall-i ikâmeti yine edirne olmak üzere müddet-i nefyinin iki seneye temdîdi ve çünkü kendüsi ba'd-ezin

bir hizmetde kullanılmamak lâzım geleceğine ve livâ-yı mezbûrdan azl ve infisâliyle Edirne'ye me'mûriyetinde uhdesinden vezareti dahi ref' olunmuş idüğüne nazarân şimdi paşalık ünvânının dahi üzerinde kalması yakışık almayacağından paşalık ünvânının dahi ref'i ve ekser kabâihde mumailayhe refik ve girîve-i fazâhata delîl-i tarîk olduğu tahakkuk ve tebeyyün itmiş olan merkûm Esad Efendi an-asl erâzil-i eş-hâsdan ve bayağı sefele-i nâsdan olmasına ve böyle âdemin tarîk-i ted-rîse yakışmayacağı bedîhiyyâtdan idüğüne binâen merkûmun tarîk-i hak ile kendüsünün Edirne'ye def'i ve şu kadar ki mazbata-ı mezkûrede gösterildiği vechile kereste karşılığından dolayı Paşa-yı mumailayhin muhâsebesi Mâliye hazînesinde kapu kethüdâsı Sârım Beğ bendeleri ve merkûm Esad Efendi hazır oldukları hâlde rü'yet ve birde yine mazbata-ı merkûmede beyân olunduğu vechile ashâb-ı hukuka i'tâsı ve köprü ta'miri serriştesiyle me'hûzu olub istirdâdı lâzım gelen bir yük bu kadar bin guruşun dahi tahsîliyle mahalline irsâl olunarak mahall-i meclis ma'rifetiyle icrâsı ve mukaddemce darb ve cerh olunmuş olan yeğen-i Paşa kerîmesi İzmidli hanım içün dahi kitabcı-ı merkûmun kendi bedeninden olarak yedibin beşyüz guruş tahsîl olunduktan sonra kendüsünün mahall-i mezkûra gönderilmesi husûsları meclisce bi't-tezekkür olvechile icrâi iktizâları bi'l-cümle huzzâr-ı meclis taraflarından tensîb olunmuş ve manzûr-ı âlî-i hazret-i pâdişâhi buyurulmak üzere mazbata-ı mezkûre ile evrâk-ı sâire sûy-ı vâlâ-yı müşirilerine irsâl ve takdîm kılınmış olmağla husûsât-ı merkûme hakkında her ne vechile emr ü ferman merâhim-i nişân hazret-i şehinşâhi müteallik buyurulur ise ana göre icrai iktizâlarına mübâderet olunacağı beyânıyla tezkire-i senâvari terkîmine ibtidâr kılındı efendim.

EK II.C

*Habibe Hanım'ın arzuhali.*⁶

Devletlü inâyetlü merhametlü übbehetlü efendim sultânım hazretleri sağ olsun

Arzuhâl-i câriyeleridir ki, bu câriyeleri İzmid sâkinelerinden olub ve müteveffa yeğen-i Paşa'nın bu câriyeleri kerimesi olub bu câriyelerinin cürm kabâhatim yoğiken sâbık İzmid vâlisi Âkif Paşa'nın kitâbçısı olan İbrâhim Efendi ve hazinedârı olan Hasan nâm kimesne bu iki nefer kulları bu câriyelerinin ehli kullarını mahbus edüb ve döğüb mecrûh edüb ve bu iki nefer kulları yine bu câriyelerini direğe sarub bu câriyelerine beşyüz kırbaç vurub ve bu câriyeleri bütün bütün kötürüm olub her bir tarafım çürüyüb ve eyülüb dökülmüş olub altıbin guruş hekimlere akçe mesârifim olub ve mumaileyhler dahi bu câriyelerinin mâhiyyemi ahz itmiş olub ve bu câriyelerinin zevcim merkum arayub bu câriyelerini ıtlâk itmiş olub ve bu câriyelerine gadr-ı küllî olduğu malum-ı devletleri buyruldukda merkûmlar dahi ikisi de Deraliyye'de mevcûd olub merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki merkûm kitabçı ile ve hazinedâr ile yevm-i sâlih hazret-i fetvâpenâhî huzurunda terâfû'-ı şer' ve ihkâk olunmak bâbında emr ü fermân devletlü inâyetlü übbehetlü efendim sultânım hazretlerininindir.

Ben

Mütevveffa yeğen-i Paşa'nın

Kerimesi Habibe câriyeleri

6- İ.MVL 180, 19 N 1256 (14 Kasım 1840).

EK III.A

Hüsrev Paşa tarafından Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen savunma yazısı (I).⁷

Hakk-pâ-yı âlilerine ma'ruz-ı bende-i kemîneleridir ki

Ma'lum-ı âsafâneleri buyrulduğu üzere atufetlü Hacı Edhem Efendi hazretleriyle Nâsır Efendi bendelerinin taraf-ı çâkeriye irsâl buyurulmuş olduklarında atufetlü Zekeriya Paşa hazretleri bendeleri tarafından alınmış olan yüzbin guruşun ne suretle ve ne sebebe alınmış olduğunu gerek efendi-i mûmâileyhümâya şifâhen ve gerek Hakk-pâ-yı seniyyelerine yazılan cevap-ı bendegânemde lâıykıyla anlaşılmamış olduğumdan tekrâr ifadesi icâb-ı halden bulunmuş: Ayazağa çiftlik-i hümayunun nezâret ve idâresi çâkeriye ihâle buyurulmuş olduğu ma'lûm-ı seniyyenizdir. Ve çiftlik-i mezkûrun araba yollarının bazı mahalleri uygunsuz bulunmuş ve çiftlik-i mezkurdan bağ-ı acezânem köşküne gelinceye kadar araba yolu hiç yok mesâbesinde bulunduğundan ba'zıda şevketlü, mehabetlü velînîmetimiz efendimiz hazretlerinin teşrîf-i hümayûnları vukû bulacağından yolların tesviyesi lâzımeden bulunmuş olarak yapılmakda iken o aralık müşarünileyh Zekeriya Paşa bendeleri dahi Deraliyye'ye gelmiş bulunarak mesmu'ı olmuş ve taraf-ı çâkeriye mülâkatlarında, "velînîmetimiz şevketlü efendimiz için çiftlik yolu tesviye olunur imiş, cümle bendegânın mâlı ve cânı hakk pâ-yı mülükânelerine fedâdır, ne mesârif gider ise ben vireyim," deyu birkaç defa şifâhen rica itmişti. Her ne kadar çâkeriniz ne lâzım dimiş isem de ısfâ itmeyerek göndermiş ve sarf olunmayarak hayli vakit de durmuş, sonra yol tesviyesine sarf olunmuş ve hatta umûr-ı hâriciye nâzırı devletlü paşa oğlumuz hazretleri dahi Boyacı mahallesine dek tesviye olunmasını ricâ itmiş idi. Ve müşarünileyh hazretleri kendüle-

7- İ.MVL 117, 4 B 1256 (1 Eylül 1840).

ri dahi şehidliğe doğru tesviye olunmasını tasmîm buyurmuşlardı ve hatta efendimin hissesine beş bin guruş düştü i'tâ buyurun demişler idi, çâkeriniz de bir iki gün sonra mühürdârınızı gönderin vireyim demiş idim. İki gün sonra gönderilerek yüzbin guruşun beşbin guruşu bu vechile virilmiş olduğunu müşârünileyh oğlumuzun dahi ma'lûmu âlileridir. Bu suretle olduğunu müşârünileyh Zekeriya Paşa hazretlerine dahi su'âl buyurulsun. Bu abd-i acez müşârünileyhden akçe matlub itdim ise söylesün. Bundan başka bir cünhâ-ı sahihem var ise, kırk bir seneden berü devletime bir hıyânetim zuhur olunmuş veyahud edecek ise, işte velînîmetimiz efendimizin kanunnâme-i mülûkâneleri mucibince iddiâ idenler kimler ise şer'ân ve kanunen yüz yüze gelüb meclisce da'vâmızı hal ideriz. Öyle sokaklarda söylenen nâsın ağızlarından yazılan jurnal ile bu abd-i aceze böyle hakâret itmek layık-ı şân değildir. Remîz-i Teâlâ 'izze şânuhû velînîmetimiz ve velînîmet-i âli olan şevketlü efendimizi hatâ' u hatardan masûn ve düşmânlarını kakhâr ismiyle kahretsün, amin. Malûm-ı seniyyeleridir ki on, onbir mâh sadarete oturdum, ordu-yı hümayunun inhizâmı ve donanmanın böyle olması kederiyle nısfı hastalık ile geçirdim. Herhalde bu acz-i bendele-
rinin hakk-ı bendegâneme de ihkâk-ı hakk buyurulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men lehül-emrindir.

EK III.B

Hüsrev Paşa tarafından Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen savunma yazısı (II).⁸

Ma'ruz-ı bende-i kemîneleridir ki,

İnfisâl-i çâkeriden sonra ba'zı mertebe havâdis-i arzıyyî ve Bahr-i Sefid boğazında olan hekimin havâdis kağıdı ve cinci hoca maddesi ve Sivas vâlisi Esad Paşa hazretlerinden ve Nafiz Efendi'den akçe alındığı ve hususât-ı sâire tafsilâtı efendi-i mümaileyhima bendeleri tarafından ifâde ve beyan olunmuş olub ma'lûm-ı âlileri buyurulduğu vechile çâkerileri kırkbir senedir sâye-i saltanatı-ı seniyyede rûtbe-i âliyye vezâretle bekâm olmuş ve hiç bir vakitte bu makule sui hareket ve ihânete ibtidâr itmediğim derkâr bulunmuş iken şimdi hakk-ı acezânemde bu vechile tefevvüh olunmasını mugâyir-i usûl-ı sadâkat olduğundan işbu isâete da'ir bir gûne ser-rişte bulunur ise cezâsının icrâsı derece-i vücûbdadır. Ve mersum hekim mukaddema Sardunya baş tercümânı iken kanûn-ı memlekete dair iki kıt'a kitâb tercümesi yazdırmış olduğumdan bir kıtası cennetmekân efendimize virilerek diğer kıtası nezd-i çâkeride tevkîf olunub olvakit bahâsı virilmediğinden ve şimdi mersûm hekim fakir düştüğünden mahall-i ikâmet-i çâkerime vürudumda gelüb ızdırâb halinden bahs eylediğine binâen kitâb bahâsı olarak bin guruş virmiş isem de dâhilen ve haricen celb itdiğin havâdisi tarafımıza yaz deyu tenbîh itmedim, kendülüğinden yazmış olduğu ve cinci hocanın dahi keyfiyeti malûmu olmadığı ve müşâr u mümaileyhimadan alınan akçenin vücudu olmayub bunlardan ve gerek aherlerinden alınmışları var ise bi't-tahkik bundan böyle redd olunacağı ve hakk-ı acezede mukaddem ve muahher rivâyet olunan havâdis-i kazibede bir gûne medhalim ve müteallikâtımın ha-

8- İ.MVL 117, 4 B 1256 (1 Eylül 1840).

beri var ise bi'l-etraf tahkîk ve tedkîk olunarak isbât olunur veyahud bir minvâl muhadder benim ve müteallikâtımın mühür kağıdı bir taraftan zuhûr ider ise her vechile iktizâ iden cezâyâ râzı olacağım âşikâr idüğü ve tafsîl-i keyfiyet iş'âr-ı bendegânem vechile efendi-i mümai-leyhima bendelerine ifâde olunmuş olduğundan takrîr vak'alarından dahi etrâfıyla ma'lûm übbehetmelzum asafâneleri buyurulacağı beyânı vesile-i arz-ı hulûs-ı çâkerânem olmağla emr ü irade hazret-i men lehül-emrindir..

Fi 17 Cemaziyü'l-ahirî256

EK III.C

Hüsrev Paşa tarafından Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen savunma yazısı (III).⁹

Hakk-pâ-yı âlilerine ma'rûz-ı abd-ı kemîneleridir ki,

Ba'zı mevâdın su'âl ve tahkîki zımnında Meclis-i Âhkâm-ı Adliyye â'za-sından atufetlü Hacı Edhem Efendi hazretleriyle Nâsır Efendi bendele-ri müteallik buyurulan dâvâ-yı seniyye-i hazret-i mülûkâne mucebince irsâl buyurulmuş olduğu beyânıyla iktizâ iden ecvibesinin i'tâsı husu-sunu âmirânemle zîb u mütaazım ve tekrîm olan emirname-i sâmi-i âsafâneleri me'âl-i übbehet iştimali ve efendi-i mümaileyhima bende-lerinin şifâhen vaki' olan su'âl ve ifâdeleri (...) ma'lûm-ı acezânem ol-muş ve bu bâbda olan ma'lûmât-ı bendegânemin olduğu gibice beyân ve ifâdesi fariza-i zimmet-i acezânem bulunmuş olmağın atufetlü Zekeriya Paşa hazretleri bendeleri tarafından bu sene-i mübâreke evâ-hir-i Muharrem'inde alınmış olan yüzelli bin guruşdan yüzbin guruşu fi'l-hakika cânib-i aceziye virilmiş ve diğer ellibin guruşun dahi devlet-lü Halil Paşa hazretleri cânibinden alınmadığı müşârûnileyhin hakk-pa-yı devletlerine olan cevâbnâmesinden anlaşılmış ise de me'hûz-ı acezânem yüzbin guruş olub bu defa' istirdâdı iktizâ-yı irâde-i seniyye-den bulunmuş olduğundan emr ü irâde-i seniyyeye imtisalen meblağ-ı mezburun Dersaâdet'de mukîm sarrafım kulları tarafından alınmak üzere mersûma yazılan bir kıt'a tahvîl-i derûn ariza-i bendegâneye tak-dim hâk-i payi âlileri kılınmış ve mezkûr elli bin guruş dahi Zekeriya Paşa tarafından virildiği (...) olunmayarak taraf-ı çakeriden olmak üze-re müşârûnileyh Halil Paşa'ya virilmiş olduğundan meblağ-ı mezbur ellibin guruşun müşârûnileyhden tahsîli lâzım geleceği ve yetmişbir-bin beşyüz guruş kıymetli üç mahall olarak tertîb olunan kutuların

9- İ.MVL 117, 4 B 1256 (1 Eylül 1840).

biri yine taraf-ı bendenizden virilmek üzere devletlü Fethi Paşa hazretlerine virilüb ve ikisi dahi devletlü Reşid Paşa ve Muhib Efendi hazretlerine virilecek ise de tebeddülât cihetiyle virilememiş olduğundan müşârûnileyh redd olunduğu ve hususat-ı meşruhanın su'âl ve ifadesi içün efendi-i mumaileyhima bendelerinin irsâl buyurulması mahâsin tevcihât-ı seniyye âsârından olmasıyla memnûniyyet-i çâkeranemi müstelzim olarak duâ-i bekâ-i ömr ü devlet ü ikbâl hazret-i şehinşâhi tekrar te'diye ve ifâ kılındığı beyân-ı vesile-i arz-ı hulûsum ve ihtisâsım olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehül-emrindir.

Fi 17 Cemaziyü'l-ahir 1256

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İradeler

Dahiliye (İ.DH)

Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)

Hatt-ı Hümayun (HAT)

Gazeteler

Takvim-i Vekâyi

Basılı Kaynaklar

- Abou-el-Haj, Rıfa'at Ali, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel ve Canay Şahin (Ankara: İmge, 2000).
- , “The Ottoman Nasihatname as a Discourse Over ‘Morality’,” *Melanges Professeur Robert Mantran*, (der. Abdeljelil Temimi) içinde (Zaghounan, Tunus: Publications du Centre d’Etudes et de Recherces Ottomanes, 1988), s. 17-30.
- Ahmed, Siraj, “The Theater of the Civilized Self: Edmund Burke and the East India Trials,” *Representations*, 78 (Bahar, 2002), s. 28-55.
- Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, 1836-1856* (İstanbul: Eren, 1993).
- Bauman, Zygmunt, “Social Use of Law and Order,” *Criminology and Social Theory* (der. David Garland ve Richard Sparks) içinde (New York: Oxford University Press, 2000), s. 23-46.
- Bedirhanoğlu, Pınar, “The Neoliberal Discourse on Corruption as a Means of Consent-building: Reflections from Post-crisis Turkey,” *Third World Quarterly*, 28, no: 7, (2007), s. 1239-1254.
- , “Tarihsel ve Sınıfsal Bağlamı İçinde Yolsuzluk Tartışmaları” *Küreselleşmeye Güney’den Tepkiler* (der. Ceyhun Gürkan, Özlem Taştan ve Oktar Türel) içinde, (Türk Sosyal Bilimler Derneği, Dipnot Yayınları, 2006), s. 163-183
- Bendix, Reinhard, *Max Weber: An Intellectual Portrait* (Berkeley: University of California Press, 1978).
- Bilgen, Pertev, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Hukuk Devleti Fikri ve 3 Mayıs 1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu,” *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, no: 2, (1991), s. 63-76.

Bourdieu, Pierre, *Outline of a Theory of Practice*, çev. Richard Nice (Cambridge: Cambridge University Press).

Braddock, Robert C., "The Rewards of Office Holding in Tudor England," *The Journal of British Studies*, 14, no: 2 (1975), s. 29-47.

Bratsis, Peter, "The Construction of Corruption, or Rules of Separation and Illusions of Purity in Bourgeois Societies," *Social Text*, 21, no: 4, (2003), s. 9-33.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* (Ankara: TTK, 1997).

—, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnamesi," *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14, no. 25 (1982), s. 139-161.

Çakır, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi* (İstanbul: Küre, 2001).

Carnall, Geoffrey ve Colin Nicholson (der.), *The Impeachment of Warren Hastings: Papers from a Bicentenary Commemoration* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1989).

Cevdet Paşa, *Tezâkir, 1-12*, Yayına hazırlayan Cevdet Baysun (Ankara: TTK, 1991).

Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesi'nde Bunalım ve Değişim Dönemi, XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih* (İstanbul: Alan, 1986).

Corrigan, Philip ve Derek Sayer, *The Great Arch: English State Formation as Cultural Revolution* (Oxford: Blackwell, 1985).

Çelik, Yüksel, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa: II Mahmud Devrinin Perde Arkası* (Ankara: TTK, 2013).

—, “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları,” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 15 (Güz 2006), s. 25-64.

Davis, Natalie Zemon, *The Gift in Sixteenth-century France* (Madison: University of Wisconsin Press, 2000).

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Yapı Kredi, 2002).

Dirks, Nicholas B., *The Scandal of Empire: India and the Creation of Imperial Britain* (Cambridge: Harvard University Press), 2006.

Doyle, William, *Venality: The Sale of Offices in Eighteenth-century France* (Oxford: Oxford University Press, 1996).

Efe, Ayla, “Muhassıllık Teşkilatı,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2002.

Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1970).

Fahmy, Khaled, *All the Pasha’s Men: Mehmed Ali, his Army and the Making of Modern Egypt* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

Findley, Carter V., *Ottoman Civil Officialdom* (Princeton: Princeton University Press, 1989).

—, “Factional Rivalry in Ottoman İstanbul: The Fall of Pertev Paşa, 1837,” *Journal of Turkish Studies*, 10 (1986), s. 127-134.

—, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922* (Princeton: Princeton University Press, 1980).

Gökçe, Turan, “Vüzerâ Kânûnnâmesi,” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, no: 8 (1993), s. 99-125.

Gramsci, Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, (der. ve çev.) Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith (Londra: Lawrence and Wishart, 1971).

Gupta, Akhil, "Narratives of Corruption: Anthropological and Fictional Accounts of the Indian State," *Ethnography*, 6, no: 1 (2005), s. 5-34.

—, "Blurred Boundaries: The Discourse of Corruption, the Culture of Politics, and the Imagined State," *American Ethnologist*, 22, no: 2, (1995), s. 375-402.

Güran, Tefik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı* (İstanbul: Eren, 1998).

Haller, Dieter ve Chris Shore, "Introduction-Sharp Practice: Anthropology and the Study of Corruption" *Corruption: Anthropological Perspectives* (der. Dieter Haller ve Chris Shore) içinde (Londra: Pluto Press, 2005).

Harling, Philip, *The Waning of 'Old Corruption': The Politics of Economical Reform in Britain, 1779-1846* (Oxford: Oxford University Press, 1996).

—, "Rethinking 'Old Corruption,'" *Past and Present*, 147 (1995), s. 127-158.

Hay, Douglas, "Property, Authority and the Criminal Law," *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth-Century England* (der. Douglas Hay ve diğerleri) içinde (Londra: Allen Lane, 1975), s. 17-63.

Heidenheimer, Arnold J., Michael Johnston ve Victor T. LeVine (der.), *Political Corruption: A Handbook* (New Brunswick, N.J.: Transaction, 1989).

Heyd, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, der. V. L. Ménage, (Oxford: Oxford University Press).

Hirschman, Albert O., *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph* (Princeton: Princeton University Press, 1977).

İnalcık, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri," *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi* (Eren: İstanbul, 1993), s. 361-424.

—, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* (İstanbul: Eren, 1992).

—, "Hüsrev Paşa, Mehmed," *İslam Ansiklopedisi*, cilt 5/I, s. 609-616.

İslamoğlu, Huri "Politics of Administering Property: Law and Statistics in the Nineteenth-century Ottoman Empire," *Constituting Property: Private Property in the East and West* (der. Huri İslamoğlu) içinde (Londra: I.B. Tauris, 2004.), s. 276-319.

Karaca, Taha Niyazi, *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa'nın Anıları (İbret)* (İstanbul: IQ Kültürsanat Yayıncılık, 2004).

Karal, Enver Ziya, "Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler," *Tarih Vesikaları*, 1, no: 1 (1941), s. 45-65.

Kaya, Alp Yücel, "Politique de l'enregistrement de la richesse économique: les Enquêtes fiscales et agricoles de l'Empire ottoman et de la France au milieu du XIXe Siècle," Yayımlanmamış doktora tezi, EHESS-Paris, 2005.

Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat* (Ankara: TTK, 1991).

Kemal, İbnül' Emin Mahmut, *Son Asır Türk Şairleri*, cilt 1 (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1930).

Kırlı, Cengiz, *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009).

Köksal, Yonca, "Imperial Center and Local Groups: Tanzimat Reforms in the Provinces of Edirne and Ankara," *New Perspectives on Turkey*, no: 27, (Kış 2002), s. 111.

Kunt, İ. Metin, "Müteşebbis Bir Osmanlı Veziri: Derviş Mehmed Paşa," *Toplum ve Bilim*, no: 2 (1977), s. 47-64.

Kütükoğlu, Mübahat, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temmettü Defterler," *Belleten* 59/225 (1995), s. 395-418.

Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lutfî Efendi Tarihi*, eski yazıdan aktaran Yücel Demirel, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999).

Marshall, P. J., *The Impeachment of Warren Hastings* (Londra: Oxford University Press, 1965).

Mauss, Marcel, *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, çev. W. D. Halls (Londra: Routledge, 1990).

Mehmed Süreyya, "Âkif Mehmed Paşa," *Sicill-i Osmanî*, cilt, 1, eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996), s. 227-228.

—, "Nafiz Abdurrahman Paşa," *Sicill-i Osmanî*, cilt 4, eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996), s. 1221-1222.

Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985).

Muzaffer Doğan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Makam Vergisi: Caize," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no: 7 (2002), s. 35-74.

Nirenberg, David, *Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Middle Ages* (Princeton: Princeton University Press, 1998).

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, genişletilmiş ikinci baskı (İstanbul: Eren, 1990).

Özbek, Nadir, "Imperial Gifts and Sultanic Legitimation During the Reign of Sultan Abdulhamid II, 1876-1909," *Poverty and Charity in the Middle Eastern Contexts* (der. Mine Ener, Amy Singer ve Michael Bonner) içinde (New York: State University of New York Press, 2003), s. 203-220.

—, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002).

Özcan, Abdülkadir, "II. Mahmud'un Memleket Gezileri," *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* içinde (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991), s. 361-379.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt III, (İstanbul: MEB Yayınları, 1993).

—, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, cilt 3 (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1978), s. 1-22.

Panzac, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba: 1700-1850*, çev. Serap Yılmaz (İstanbul : Tarih Vakfı Yayınları, 1997).

—, *Population et santé dans l'Empire Ottoman (XVIII-XX siècles)* (İstanbul: Isis, 1996).

Park, Nancy Elizabeth, "Corruption in Eighteenth-Century China," *The Journal of Asian Studies*, 56, no: 4, (1997), s. 967-1005.

Park, Nancy Elizabeth, "Corruption and its Recompense: Bribes, Bureaucracy, and the Law in Late Imperial China," Yayınlanmamış doktora tezi, Harvard Üniversitesi, 1993.

Peirce, Leslie, *Ahlak Oyunları: Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal*

Cinsiyet, 1540-1541, çev. Ülkün Tansel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005).

Peters, Julie Stone, "Theatricality, Legalism, and the Scenography of Suffering: The Trial of Warren Hastings and Richard Brinsley Sheridan's Pizarro," *Law and Literature* 18 (1) (Bahar 2006), s. 15-45.

Prest, Wilfrid, "Judicial Corruption in Early Modern England," *Past and Present*, 133 (1991), s. 67-95.

Rocke, Michael, *Forbidden Friendships: Homosexuality and Male Culture in Renaissance Florence* (New York: Oxford University Press, 1998);

Rubinstein, W. D., "The End of 'Old Corruption' in Britain 1780-1860," *Past and Present*, 101 (1983), s. 55-86.

Rudé, George, *Ideology and Popular Protest* (Londra: Lawrence and Wishart, 1980).

Sahillioğlu, Halil, "Derviş Mehmed Paşa: Kişiliği ve Ekonomi Anlayışı (Naimâ'dan Aynen)," *Toplum ve Bilim*, no: 2 (1977), s. 171-178.

Sahlins, Marshall, *Stone Age Economics* (New York: Aldine, 1972).

Sarıyıldız, Gülten, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)* (Ankara: TTK, 1996).

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)* (Ankara: TTK, 1999).

Taner, Tahir, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku," *Tanzimat 1* içinde, (İstanbul: MEB, 1999), s. 221-232;

Tanpınar, Ahmed Hamdi, "Akif Mehmed Paşa," *İslam Ansiklopedisi*, cilt 1, s. 242-246.

- Thompson E. P., "Custom, Law and Common Right," *Customs in Common* içinde (New York: The New Press, 1993), s. 97-184.
- ., *Whigs and Hunters: The Origin of the Black Act* (Londra: Allen Lane, 1975).
- Torrance, John "Social Class and Bureaucratic Innovation: The Commissioners for Examining the Public Accounts, 1780-1787," *Past and Present*, 78 (1978), s. 56-81.
- Trexler, Richard, *Sex and Conquest: Gendered Violence, Political Order and the European Conquest of the Americas* (Ithaca: Cornell University Press, 1995).
- Uzun, Ahmet, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler* (İstanbul: Eren, 2002).
- Veldet, Hıfzı, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat," *Tanzimat 1* içinde, (İstanbul: MEB, 1999), s. 171-172.
- Weber Max, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* (Berkeley: University of California Press, 1978).
- Yang, Mayfair Mei-Hui, "The Gift Economy and State Power in China," *Comparative Studies in Society and History*, 31, no:1, (1989), s. 25-54.
- Yıldırım, Nuran, "Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyanlar: 'Karantina İstemezük!'," *Toplumsal Tarih*, no: 150 (2006), s. 18-27.
- Yılmaz, Fikret, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair," *Toplum ve Bilim*, 83 (Kış 2000), s. 92-110.

DİZİN

- Abbas Paşa 99-100
- Abdülmecid I 88-89, 106, 110
- Abou-el-Haj, Rıfa'at Ali 15
- Ahmed Ağa (Akif Paşa kavasbaşı) 66
- Ahmed Fevzi Paşa 89
- akılcılık 10-12, 48
- Akif Paşa 14, 38, 53, 57, 58, 62-86, 88-90, 95- 96, 100, 103, 105, 107-108, III, 138-139, 142, 147, 149-151, 153
- Anadolu 28, 77, 89
- At Parası 72
- atiyye-i seniyye 109
- avâid 69
- Avrupa 9, 11, 25, 52, 58, 89, 138-139
- Avrupa tarihçiliği 9, 23
- Balkanlar 28, 34
- Batı 11-12
- Berkofça 28
- bohça-baha 33, 49, 75, 96-97
- Bourdieu, Pierre 49, 50, 97
- Bursa 67, 69, 73, 83, 106, 107
- Ceza Kanunu 14, 17-18, 34, 37-38, 51-52, 60-64, 66, 70, 74, 77-81, 84-85, 97, 101-102, 105, 108-113
- Derbendciler 67-69
- Doğu 11

Durkheim, Émile 111

Dünya Bankası 12

Ebusuud Efendi (Şeyhülislam) 17

ecr-i misl 17

Edhem Efendi (muhasıl) 27, 35-36, 38, 42, 45-46, 50, 59-60

Edirne 14, 19, 23-29, 31, 35-50, 53, 55, 57-60, 63-65, 70, 74, 79-80, 84-85, 107, 115, 117-119, 123-124, 131, 134, 136-137, 144, 148-149, 150-152

Edirne Meclisi 22, 27, 35-36, 40, 44-45, 149

ehl-i vukuf 17,

Emrullah Ağa 27, 36, 38, 45, 47-50, 54-55, 58-59, 116, 118-119, 121-122, 128, 130, 132-133, 136-141

Enveri Efendi (Ticaret Müsteşarı) 95

Ermeni millet başı 22, 36, 38, 133

Esad Efendi (Akif Paşa katibi) 63, 67, 70, 74, 76, 85, 108, 135-136, 147, 149, 152

Eski Yolsuzluk (*Old Corruption*) 10-11

esnaf 22, 26, 126, 140

eşitlik ilkesi 18

eşraf 16, 27, 28, 31-36, 38-40, 42-50, 54, 59, 65-67, 71, 73, 95-96, 109, 112

Fethi Paşa 56, 58, 62, 91-93, 96-98, 100, 103, 105-106, 138-139, 142, 159

Fethullah Efendi 70, 83, 85, 149

Filiba 28, 40, 146

Foucault, Michel 111

Fransa 10, 49

gayrimüslim 21, 24, 27-28, 35, 39-40, 44, 47, 59-60, 65-67, 71, 77

Gramsci, Antonio 13, 112

Gülhane Hatt-ı Hümayûnu 27, 29, 44, 117

Habibe Hanım 76-77, 79, 86, 153

Hacı Edhem Efendi 91, 93, 154, 158

Hacı İsmail Ağa (Karamürsel muhasıslı) 73

Halil Rıfat Paşa 88, 92-93, 100, 103

harç 16, 71, 78

Hayreddin Paşa (Filibe Feriki) 28, 40, 59

hediye 16-18, 33, 49-50, 54, 60-61, 67, 74, 86, 93, 96-97, 103, 109, 112, 136

– ekonomisi 34, 49-50, 96-97, 109

– mübadelesi 10, 48-49, 96-97, 109, 112

hegemonya 13

- hizmet-i mübaşiriye 70-72, 75, 85
- Hünkar İskeleyi Antlaşması 89-90
- Hüseyin Ağa 20, 22, 126, 150
- Hüsrev Paşa 14, 37-38, 49, 65, 80-81, 87-103, 105-107, 110-111, 154, 156, 158
- İbrahim Bey (kaymakam) 28
- iktidar bloğu 32-34, 45
- iltizam 27, 33, 44, 48-50, 53-54, 83, 96, 122, 126, 132, 134-136, 139, 141
– sistemi 30, 33-35, 45, 49-50, 52, 105
- İngiliz konsolosu 24, 29, 37, 144
- İngiliz tarihçiliği 9-10
- İngiltere 10-11, 16, 36, 55, 89, 99, 144
- irtikâb 15, 51, 145-146, 157
- İstanbul 25-39, 41, 44, 46, 48-51, 53-59, 63-66, 68-71, 76, 83, 88-99, 106-109, 137-139
- İzladi 28
- İzmit 66, 69-71, 73-75, 77, 83
– karantinahanesini 77
- kadı 16-18
- Kadri Bey, Dağdevirenzâde 27-28, 36, 38, 45-47, 50, 118, 122, 124, 128, 130, 132, 141
- kamu sektörü 12
- kamusal alan 14
- Karamürsel 65, 73
- kocabaşılar 22, 36-38, 40-42, 44, 60, 115, 123, 128, 130, 135
- Koçi Bey 15
- kudumiye 33, 48-49, 59, 133, 136, 141
- kültür 12-13, 23
- kültürel antropoloji 13
- Lazaraki (kapı kethüdası) 95, 102
- Lord Ponsonby 29, 144
- Mahmud II 57-60, 87-89, 110
- Maliye Nezareti 37, 82, 106, 108, 120
- Mazlum Bey (Meclis-i Vâlâ azası) 70, 79, 84, 147, 149
- Meclis-i Vâlâ 14, 19, 21-22, 27, 36-39, 46, 54, 60-63, 68-70, 76, 79-82, 84, 87, 91-95, 101-103, 106-107, 111, 115, 135, 147, 149-150, 154, 156, 158
- Mehmed Ağa (Yalova eski voyvodası) 65-68, 72, 75, 85, 141
- Mehmed Ali Paşa 56, 89-90, 98-100
- Mısır 90, 99
- modernite 11, 14, 16, 48, 79, 112-113

modernleşme 11-13, 108

muhassıllık 30, 32, 35, 45

Muhassıl Meclisi 31-32, 46, 59, 67

Muhtar Bey (kapı kethüdası) 91

mukataa 33, 48-51, 131-132, 135, 139-141

Mustafa Ali, Gelibolulu 15

Mustafa Efendi 19-22

Mustafa Nuri Paşa (Elviye-i Selâse
Müşiri) 91-92, 96, 101-103

Mustafa Reşid Paşa 39, 42, 53, 56-57, 62,
88-89, 91-98, 105-107

mültezim 30, 32-33, 60, 142

Müslüman 20-28, 35, 39-40, 44-45, 47,
59, 65-67, 69, 145

Nafiz Paşa 14, 18-19, 24-29, 35-48, 50-
64, 79-82, 84-86, 89, 95-96, 103, 105-
108, 111, 115-125, 127-131, 134-136, 138-
142, 144, 151, 156

Nâsır Efendi 91, 93, 154, 158

nasihatname 15

Naydan (Rum milleti çorbacısı) 41, 45,
122-123

neo-liberal politikalar 12

Niş 34

özel alan 14

patrikhane 25, 36-37, 41

Pazarcık 40, 146

Pertev Paşa 56-58, 62, 64, 84, 86, 88-89,
107, 138-139, 151

Rauf Paşa 87

reaya 21, 25, 27, 29, 115, 122, 124, 128-130,
145

redif askeri 28, 39, 72, 74-75, 85

Rıza Paşa 99, 111

Rubinstein, W. D. 10

Rum

– cemaati 23, 25, 35-36, 41

– Metropolit 25-26, 36, 38, 144

Rumeli 42, 131

Rusya 40, 89-90, 98-99

rüşvet 9, 14-18, 48, 52, 61, 75, 81, 91-92,
95, 100-103, 105, 109, 112

saçma mukaatası 44, 131

Sahlins, Marshall 50

Said Muhib Efendi 92-93

Said Paşa 88, 99

Selanik 91

Selami Efendi (Divan-ı Deâvî Neza-
reti birinci muavini) 70, 79, 84, 95,
147, 149

Sırbistan 84, 86

Takvim-i Vekâyi 57, 59, 63, 83, 87, 100,
111

Tanzimat 14, 17-18, 25, 27-28, 30, 32-38,
48, 50-51, 54-56, 59-66, 69-71, 73, 75,
80-83, 86-90, 96, 98-100, 105-108,
113, 126, 133, 135-138, 140-141, 144,
148-150

– fermanı 35, 81

Tanzimatçılar 62, 64, 82-83, 86, 88, 98-
100, 105-106

tebaa 16, 21, 25-26

tevziat defterleri 68

Tırhala 40, 91

Uluslararası Para Fonu 12

Üçüncü Dünya 11-12

vergi

– ihtilalleri 28, 32

– reformu 30

– rejimi 27, 30-32, 34-35, 44, 65, 71

vücut 27, 29, 32, 115-118, 121, 123, 125-
129, 132, 134-136, 139, 146, 151

Weber, Max 11

Yahudi

– millet başı 22, 38

– Hahambaşı 36

Yalova 65-69, 73, 75

Yanya 40, 91

yolsuzluk 9-17, 48, 52, 54, 56, 60-62, 70,
76, 78, 80, 82, 84, 90, 100, 105, 108,
110-112

zamansallık anlayışı 11

Zekeriya Paşa (Diyarbakır Valisi) 92-
97, 101-103, 154-155, 158